

R.9

ANALELE UNIVERSITATII BUCURESTI

filosofie

DIN SUMAR :

- „1944—1984“ — Realizări în domeniul filosofiei la Universitatea din Bucureşti
- ELENA GOLU : Modelul materialist-istoric al structurii organizaţionale a societăţii (II)
- RODICA TOPOR : Implicaţii metodologice ale teoriei conştiinţei sociale pentru conştiinţa socialistă
- ION DRĂGHICI, FL. MĂRCUŞ : Informaţia şi hazardul în logica vieţii
- NICOLAE CULIC : Problematica valorilor în filosofia antică (II)
- CONSTANTIN TÂRŞOLEA : Problema libertăţii în filosofia lui Vasile Conta
- ION ROSCA : Semnificaţia evoluţionismului la Vasile Conta
- ALEXANDRU BOBOC : „Critica raţiunii pure“ şi lumea de azi
- PAUL ROTARU : Analiza logică a relaţiilor de preferinţă şi problema deciziei
- STELIAN STOICA : Concepţia etică a lui Henri Bergson
- TRAIAN PODGORLEANU : Valori estetice în evoluţia ştiinţei
- ION BULBOREA : Neokeynesismul şi teoria creşterii economice
- GH. LENCAN STOICA : Dimensiunea cultural-educativă a statului la Antonio Gramsci

FILOSOFIE

COMITETUL DE REDACTIE

Prof. dr.ION TUDOSESCU (redactor responsabil), dr. OCTAVIAN BUTOI (redactor responsabil adjunct), prof. dr. ALEXANDRU BOBOC, prof. dr. GH. CREȚOIU, prof. dr. GH. ENESCU, prof. dr. doc. TITU GEORGESCU, prof. dr. PETRE PUFAN, conf. dr. STELIAN STOICA (membri).

REDACTIA
TIPOGRAFIA UNIVERSITATII BUCURESTI
Soseaua Panduri, 90
Telefon 31.40.00/122

ANALELE
UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI

FILOSOFIE

1984

SUMAR

<i>„1944—1984” — Realizări în domeniul filosofiei la Universitatea din București</i>	3
ELENA GOLU : Modelul materialist-istoric al structurii organizaționale a societății (II)	9
RODICA TOPOR : Implicații metodologice ale teoriei conștiinței sociale pentru conștiința socialistă	17
ION DRĂGHICI, FL. MĂRCUȘ : Informația și hazardul în logica vieții	21
NICOLAE CULIC : Problematica valorilor în filosofia antică (II)	25
CONSTANTIN TÂRȘOLEA : Problema libertății în filosofia lui Vasile Conta	29
ION ROȘCA : Semnificația evoluționismului la Vasile Conta	35
ALEXANDRU BOBOC : „Critica rațiunii pure” și lumea de azi	37
PAUL ROTARU : Analiza logică a relațiilor de preferință și problema deciziei	41
STELIAN STOICA / <u>Concepția etică a lui Henri Bergson</u>	47
TRAIAN PODGORLEANU : Valori estetice în evoluția științei	61
ION BULBOREA : Neokeynesismul și teoria creșterii economice	65
GH. LENCAN STOICA : Dimensiunea cultural-educativă a statului la Antonio Gramsci	71
POMPILIU GRIGORESCU : Integrarea social-profesională și participarea la autoconducere și autogestiune	75
IOAN NEACSU : Strategiile didactice-finalități ale procesului de operaționalizare a teoriilor învățării	81
ION UNGUREANU : Specificitate, complementaritate și inovație în sociologia evoluționistă românească și engleză (1860—1940)	87
CORNELIA MARIA BÂRLIBA : Relația gnoseologică obiect-subiect și problema fundamentală a filosofiei	93
OCTAVIAN BUTOI, SORIN RĂDULESCU : Analiza de conținut — o metodă utilă de studiu a mass-media	97
ION STROIE : Dialectica și producerea noului	101

SOMMAIRE

„1944—1984“ — Réalisations dans le domaine de la philosophie à l'Université de Bucarest	3
* *	
ELENA GOLU : Le modèle matérialiste-historique de la structure organisationnelle de la société (II)	9
RODICA TOPOR : Implications méthodologiques de la théorie de la conscience sociale pour la conscience socialiste	17
I. DRĂGHICI, FL. MĂRCUŞ : L'information et l'hazard dans la logique de la vie	21
NICOLAE CULIC : La problématique des valeurs dans la philosophie antique (II)	25
CONSTANTIN TÂRSOLEA : Le problème de la liberté dans la philosophie de la Vasile Conta	29
ION ROŞCA : La semnification de l'évolutionisme chez Vasile Conta	35
ALEXANDRU BOBOC : „La critique de la ration pure“ et le monde d'aujourd'hui	37
PAUL ROTARU : L'analyse logique des relations de préférence et le problème de la décision	41
STELIAN STOICA : La conception éthique d'Henri Bergson	47
TRAIAN PODGORLEANU : Les valeurs esthétiques dans l'évolution de la science	61
ION BULBOREA : Le néokeynessisme et la théorie de la croissance économique	65
GH. LENCAN STOICA : La dimension culturel et éducative de l'Etat dans la conception d'Antonie Gramsci	71
POMPILIU GRIGORESCU : L'intégration socioprofessionnelle et la participation à l'autodirection et à l'autogestion	75
IOAN NEACŞU : Les stratégies didactiques — fins du processus opérationnel des théories de l'étude	81
ION UNGUREANU : Spécificité, complémentarité et innovation dans la socio-logie évolutionniste roumaine et anglaise (1860—1940)	87
CORNELIA MARIA BÂRLIBA : La relation gnoseologique objet-sujet et le problème fondamental de la philosophie	93
OCTAVIAN BUTOI, SORIN RĂDULESCU : L'analyse de contenu-méthode utile dans l'étude des mass-media	97
* *	
ION STROIE : La dialectique et la production du nouveau	101

„1944—1984“

REALIZĂRI ÎN DOMENIUL FILOSOFIEI LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

1. Dezbaterea creatoare, la nivel contemporan, a problematicii filosofice, social-politice și educative, precum și aprecierea înfăptuirilor valorice din istoria culturii românești și a celei universale constituie veritabile imperitive ale dezvoltării culturii noastre socialiste. Stimulând cercetarea, schimburile de opinii și deschiderea spre ceea ce este nou și valoros în lumea contemporană, formulând un program ideologic și teoretico-metodologic în spiritul concepției revoluționare despre lume, partidul nostru pune în fața cadrelor din domeniul filosofiei sarcina de răspundere a angajării plenare și eficiente în ansamblul eforturilor de făurire a societății sociale multilateral dezvoltate.

Necesitatea insușirii concepției revoluționare despre lume, a materialismului dialectic și istoric, a socialismului științific — o dimensiune esențială a Programului partidului nostru, a întregii sale activități — ridică astfel în prim plan problema rolului dinamizator al științelor umane în desfășurarea proceselor sociale, punind totodată în centrul atenției acestora sarcina ancorării în realitate, în contemporaneitate. De fapt, interacțiunea științelor sociale cu viața, pe fondul complex al unității dintre teorie și practică, nu se realizează numai ca o sporire a valențelor lor aplicative, ci și ca o redimensionare a vieții însăși prin forță inegalabilă a teoriei revoluționare.

În condițiile largilor posibilități de realizare umană pe care le crează socialismul, concepția revoluționară despre lume devine o formă de afirmare a plenarității omului nou și, implicit, o forță esențială de potențare a proceselor sociale și ale creației istorice și culturale. În noua etapă de dezvoltare a societății noastre — sublinia tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU în Expunerea la Plenara lărgită a C.C. al P.C.R., din 1—2 iunie 1982 — este necesar „să trecem la elaborarea unui program amplu de activitate teoretică, ideologică, de analiză, în spiritul concepției materialist-dialectice, a tuturor fenomenelor interne și internaționale, pentru a putea trage concluziile corespunzătoare pentru activitatea viitoare“. În același timp — continuă secretarul general al partidului nostru — „trebuie să spunem deschis că asistăm la o anumită răminere în urmă a activității teoretice, ideologice, politico-educative față de forțele de producție, față de schimbările în structura socială și în relațiile de producție... Aceasta are, fără îndoială, anumite urmări negative și trebuie să acționăm pentru realizarea unei concordanțe căt mai depline între cele două laturi ale dezvoltării sociale. Să transformăm activitatea teoretică, ideologică, politico-educativă într-o forță care să determine dezvoltarea continuă a forțelor de producție, perfecționarea structurii și relațiilor sociale“.

Numai răspunzînd acestui îndemn mobilizator, științele sociale își pot îndeplini funcția lor militantă, participînd efectiv la finalizarea proceselor sociale, la formarea noului model uman și a noii culturi sociale, la afirmarea spiritului revoluționar. Căci în întreaga noastră activitate politico-educativă — preciza tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU în Cuvîntare la Consfătuirea de lucru pe problemele municii organizatorice și politico-educative din 2—3 august 1983 — „trebuie să punem

accentul pe spiritul revoluționar, să creăm adevărați luptători revoluționari, revoluționari de profesie“, să combatem cu fermitate „toate concepțiile burgheze, mistice, tendința de a trăi fără muncă, diferențele mentalități înapoiate în muncă și în viață“.

2. Ceea ce se remarcă, la o privire sumară chiar, în activitatea filosofică este, incontestabil, o *orientare a interesului teoretic spre contemporaneitate*, angajarea tot mai eficientă în înfăptuirea sarcinilor diferențelor etape de dezvoltare socială, angajare însotită de o abordare creatoare, obiectivă și nuanțată, a problemelor și domeniilor fundamentale ale reflecției teoretico-filosofice. Edificatoare în acest sens este atât innoirea tematică, în filosofie, și în științele sociale în genere, cît și preponderența modalităților moderne de tratare a problemelor, de afirmare a spiritului critic.

Aportul specialiștilor noștri în reconstrucția domeniilor teoretice a și fost remarcat atât în publicații de specialitate, cît și la diferențele congrese, simpozioane, colocvii și alte reuniuni internaționale. Amintim, dintre acestea : Congresele mondiale de filosofie din 1968, 1973, 1978, 1983 ; congresele de logică, metodologie și filosofia științei din 1971, 1979, 1983 ; congresul internațional de istoria științei din 1981.

Dincolo de ceea ce este recunoscut ca participare românească la creația teoretico-filosofică veritabilă, trebuie evidențiată formarea unui spirit critic, de discernămînt, care a influențat pozitiv educarea gustului pentru valoarea teoretică și *elaborarea unor analize temeinice* (multe cu înalt grad de erudiție și modernizare, totodată), hotărîtoare pentru opera complexă de integrare și reașezare a creației valorice în noua configurație a culturii sociale.

Fără intenția de a oferi o listă exhaustivă a realizărilor noastre de pînă acum, menționăm: acoperirea cu manuale, cursuri, tratate, studii de specialitate în culegeri tematice a disciplinelor: materialism dialectic și istoric ; teoria cunoașterii și epistemologie ; etică și estetică ; istoria filosofiei (de la filosofia antică și medievală la cea modernă și contemporană) ; istoria filosofiei românești ; logică și teoria sistemelor logice ; sociologie generală și sociologii de ramură ; sociologia educației ; istoria sociologiei ; psihologie și psihologie socială ; pedagogie generală și istoria pedagogiei ; istoria religiilor și ateismului ; filosofia valorilor și a culturii ; praxiologie și teoria acțiunii ; antropologie filosofică și culturală ; aplicațiile logicii moderne în științele sociale ; teoria și practica presei.

Complementar, și pe linia aprofundării cercetării, în marea majoritate a disciplinelor amintite, s-au elaborat lucrări de certă valoare științifică, multe competitive chiar în circulația contemporană a valorilor și în dialogul și confruntările de idei în diversele domenii ale creației teoretice. S-au obținut, de asemenea, remarcabile rezultate în cercetarea valențelor aplicative ale disciplinelor teoretice și în cercetarea efectivă, concretă a fenomenelor sociale, psihice, spirituale, a fenomenelor formativ-educaționale ce se desfășoară tot mai mult sub semnul modernizării și al integrării cu producția efectivă și cu viața socială în toată complexitatea ei.

Nu trebuie să fie uitate, în acest context, participările noastre la : a) editarea unor texte inedite sau la reeditarea unor lucrări fundamentale ale reprezentanților scolii filosofice românești ; b) traducerea, comentarea și evaluarea marilor opere teoretice din istoria filosofiei universale în genere, din filosofia și gîndirea social-politică, psihologică și pedagogică contemporană în spătă.

Atrage atenția modalitatea concretă în care s-a realizat pînă acum și se conținează în continuare *ancorarea în contemporaneitate*, pe diverse planuri ale activității teoretice. Dincolo de unele tendințe (ale unei perioade mai vechi), fie spre

mulțumirea cu manierele de lucru încetătenite, fie goana după nou (de fapt, după ceea ce părea unora ca nou!) cu orice preț, studiile, volumele, dezbatările etc., participă într-o tot mai mare măsură la reconstrucția modernă în filosofie. Pe fondul materialismului dialectic și istoric s-au inițiat temeinice studii de axiologie, filosofia culturii, antropologie filosofică, epistemologie, ontologie, de istoria filosofiei și logică și, nu în ultimul rînd, de sociologie, psihologie (îndeosebi psihologie socială), pedagogie și teoria educației în genere.

O sporire a interesului pentru creația teoretico-filosofică veritabilă, pentru cunoașterea și valorificarea realizărilor tradiției și a celor din lumea de azi se face remarcată în toate domeniile de activitate. Cu măsură, spirit de discernămînt în înțelegerea dialectică a unității și diversității în reașezarea valorilor în cultura socialistă s-au studiat cu atenție: fenomenul cultural românesc; tradițiile înaintate și înnoire în filosofie și în științele umane în genere. Si totul aci din unghiul de vedere al progresului creației valorice în cultura universală. Studiul comparat al orientărilor, tendințelor și personalităților filosofiei (și sociologiei, psihologiei, pedagogiei etc.) românești în perspectiva gîndirii universale a condus la o mai bună înțelegere a complexei impletiri dintre universal și specific, dintre clasic și modern, dintre tradiție și actualitate. Urmărind raporturile și interinfluența culturilor s-a depășit treptat tendința de a vedea în creațiile din istoria gîndirii românești o simplă particularizare a ceea ce s-a petrecut în filosofia universală, precum și tendința inversă, de suprasolicitare în direcția unui protocronism sgomotos, pierdîcă în calea afirmării discernămîntului și a unei conștiințe istorico-critice.

Contribuțiile, sporul de noutate în creația valorică românească din ultimele patru decenii trebuie privite ele însele în contextul așezării noii condiții umane și a creativității în și prin socialism și, bineînțeles, în contextul dezvoltării și aplicării creațoare a marxismului, a concepției revoluționare despre lume. Participarea noastră la dialogul și confruntările ideologice contemporane a îmbinat, tot mai diferențiat și nuanțat, studiul critic valorificator cu efortul spre elaborări teoretice la nivelul cerințelor actuale în dezvoltarea științelor umane. Fără a susține că avem deja o critică filosofică de înaltă ținută teoretică, nu putem să nu recunoaștem că literatura de specialitate s-a îmbogățit considerabil, s-au intensificat dezbatările teoretice și schimburile de opinii, cercetătorii fiind în mai mare măsură angajați în zbuciumul și căutările specifice creației contemporane.

În acest context, a căpătat nota nuanței înțelegerea ponderei scientismului (în formăția noastră și a celor pe care-i formăm) și s-a accentuat tendința spre diferențierea și specializarea preocupărilor. În condițiile noului stadiu al procesului de autonomizare a valorilor și domeniilor culturii nu a fost uitată nici cealaltă latură a procesului amintit: integrarea domeniilor teoretice, dispariția granițelor absolute și, în consecință, dezvoltarea unor modalități multiple de abordare inter- și pluridisciplinară. Un rol deosebit l-au jucat în această orientare depășîrca unor atitudini dogmatice și recunoașterea legitimității epistemologiei și axiologiei, antropologiei filosofice, sociologiei, psihologiei sociale, psihologiei, teoriei sistemelor, praxiologiei și teoriei acțiunii etc., într-o reconstrucție marxistă ce a însemnat totodată regîndirea și reinstrumentarea metodei dialectice în dialogul contemporan al metodologiilor.

Spiritul creator se afirmă totodată în disciplinele mai noi, ca și în cele mai vechi, întrucît el se manifestă prin adîncirea analizei și rigoarea demonstrației bazată pe o temeinică cultură filosofică și nu neapărat prin preocuparea de problemele cele mai noi, legate adesea de ultimele lucrări apărute (îndeosebi peste

hotare). Privită retrospectiv, mișcarea noastră filosofică ne înfățișează o orientare tot mai pronunțată spre o tematică variată, cu un profil mai larg, urmărind probleme neabordate sau încă puțin abordate la noi pînă acum. Ilustrative, în acest sens, ar fi raportarea la unele curente (din filosofie, sociologie, psihologie și pedagogie) și la unii gînditori reprezentativi contemporani, precum și studierea unor discipline noi, la granița dintre științele naturii și științele sociale.

3. O pondere deosebită în ansamblul căutărilor filosofice care răspund nevoilor teoretice majore ale progresului social o au cercetările de *filosofie socială*, preocupările creațoare în domeniul *materialismului istoric*. Stimulentul hotărîtor în această direcție l-au constituit înseși documentele programatice ale partidului nostru, care au abordat la un nivel de înaltă ținută teoretică și ideologică o gamă largă de probleme ale revoluției și construcției socialiste, ale lumii contemporane.

Răspunzînd cerințelor programului ideologic al partidului *de legare mai strînsă a teoriei cu practica* au fost dezbatute pe larg problemele raportului dintre general și particular în revoluția și construcția socialistă, aspectele teoretice noi pe care documentele de partid le-au sugerat în legătură cu dialectica societății noastre în etapa actuală, îndeosebi aspectele legate de conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată, de acțiunea legii contradicției în socialism, de rolul națiunii socialistice în dinamica vieții sociale contemporane, precum și de specificul determinismului social și raportul dintre libertate și responsabilitate în condițiile socialismului. Au apărut monografii, lucrări sau culegeri de studii cu privire la implicațiile sociale și umane ale revoluției științifico-tehnice, esența și funcțiile statului socialist, dialectica democrației socialiste, structura acțiunii sociale, cultura și valorile civilizației socialiste,umanismul socialist și problematica omului contemporan, conștiința socialistă și sarcinile actuale ale activității ideologice.

În acest context s-a desfășurat totodată un dialog și o confruntare teoretică și ideologică, așa cum o arată și manualele și cursurile de materialism dialectic, filosofie marxistă, istoria filosofiei, etică, estetică, sociologie generală, psihologie socială, pedagogie și.a., concepute într-o structură modernă, care valorifică achizițiile mai noi ale cercetării și dialogului din filosofia contemporană. Pe baza dezbatelor de filosofie socială organizate în ultimele două decenii s-au cristalizat preocupările noi în diverse discipline filosofice cu circulație mai restrînsă la noi. Menționăm aci apariția unor lucrări, studii și articole pe probleme de antropologie filosofică, filosofia culturii, filosofia istoriei, axiologie, praxiologie. Au cunoscut un revîrtemînt cercetările de etică, estetică, logica simbolică și teoria sistemelor logice, ateism științific, teoria presei, precum și cele din unele discipline filosofice de ramură (filosofia politică, filosofia dreptului, filosofia educației și.a.) și despre sistemul normelor (morale și juridice, mai ales), sisteme organizaționale și norme, civilizația socialistă și valorile ei etc.

În vederea inserției filosofiei marxiste în procesele instructiv-educațive, cercetarea a contribuit totodată la desfășurarea amplului program de activități instructiv-educaționale în direcția însușirii materialismului dialectic și istoric, a formării concepției științifice despre lume și viață. Este de remarcat, în acest sens, participarea cadrelor de științe sociale în sistemul predării acestor științe în învățămîntul de partid și în toate formele activității de propagandă și educație comună, în reviste ideologice și de cultură, în sesiuni organizate în centre județene, la radio și televiziune, mese rotunde, colocviu și dezbatere — toate menite să contribuie nemijlocit la propaganda filosofică și ideologică, la formarea unui spirit critic și a unor exigențe sporite în creație și dezbaterea filosofică și în însușirea concepției revoluționare despre lume.

4. Privind starea de fapt a cercetării noastre filosofice din ultimele decenii, putem afirma că, deși poate nu totdeauna la înălțimea cerințelor și a importanței crescînd ale activității politico-ideologice, preocupările și realizările de pînă acum răspunđ menirii specifice a filosofiei în socialism, sarcinilor integrării învățămîntului cu problematica socială majoră, exprimînd totodată și o angajare mai constantă a celor ce activează în domeniul științelor sociale. O asemenea constatare nu trebuie luată, totuși, ca o declarație de încintare de sine. În filosofie, ca și în alte forme ale activității de altfel, mai sunt încă multe de făcut. Numai că aici, datorită formei mai abstracte a ființării expresiei, acest *încă de făcut* apare mai puțin pregnant, deși lipsa lui pe linia valențelor formative și aplicative se resimte uneori în modul cel mai acut.

De aici și nevoia constantă de dezbatere teoretică și de intensificare și specializare a preocupărilor, de conștientizare a înnoirilor, a deschiderii. Căci filosofia marxistă este un sistem deschis spre practică, spre viața socială și culturală.

Ceea ce trebuie, în primul rînd, subliniat în stadiul actual al interacțiunii filosofiei cu viața este cerința sporirii exigenței și a responsabilității însotite de o creștere a gradului de maturizare și specializare. Îndeletnicirea cu probleme filosofice impune și ea competență și calificare, cunoașterea temeinică a domeniului și, în genere, a ceea ce s-a creat viabil în trecut și în contemporaneitate. Istoria și cultura domeniului, valorificarea tradiției și confruntarea de idei sănt, de aceea, componente esențiale ale însăși desfășurării actului creator. De unde și valoarea inegalabilă a unor discipline ca istoria filosofiei, istoria eticii, istoria esteticii, istoria sociologiei, a psihologiei și pedagogiei, istoria culturii însăși — domenii fără de care nu se poate realiza o unitate între scientism și umanism în formația noului model uman, pe fondul amplerării revoluției științifico-tehnice și al impactului ei asupra evoluției sociale în epoca noastră.

În perspectiva deschisă de documentele Congresului al IX-lea al P.C.R. și în strînsă legătură cu linia strategică de acțiune pe care Programul partidului a stabilit-o pentru decenile următoare în ceea ce privește progresul societății românești, cercetarea filosofică trebuie să acorde o atenție primordială aprofundării teoretice a direcțiilor de evoluție a civilizației noastre pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și al trecerii la comunism. Anul celei de-a 40-a aniversări a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, al celui de-al XIII-lea Congres al partidului va constitui un cadru propice dezvoltărilor și înnoirilor în cercetarea filosofică și în reconstrucția științelor umane în spiritul științific al concepției revoluționare despre lume. Socialismul constituie cu adevărat cadrul afirmării depline a personalității umane, iar pentru gîndirea teoretico-filosofică — solul fertil al unei emancipări și afirmări exemplare. *Mutatis mutandis* se justifică aici un entuziasm asemănător celui cu care cîndva Kant saluta marea epocă a „luminilor“; „Sapere aude! Să ai curaj să te folosești de propria ta gîndire“!

5. În spiritul exigențelor formulate în documentele partidului nostru, cadrele didactice care predau științele sociale s-au situat tot mai mult în rîndurile celor ce militează pentru formarea și educarea spiritului revoluționar, pentru formarea omului nou, cu o conștiință politică revoluționară, angajat în mod responsabil în desfășurarea activităților concrete de construire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. Căci în predarea științelor sociale este nevoie, mai mult decît în oricare domeniu, de creșterea spiritului militant, de abordarea și explicarea problemelor și conceptelor cardinale ale teoriei în moda-

litatea creațoare, în mod exemplar înnoitoare a concepției partidului nostru despre locul și rolul activ al teoriei revoluționale.

În acest spirit, s-au îmbunătățit predarea și activitățile de dezbatere, atingind o modernizare de fond, înțelegindu-se astfel datoria de a asigura o pregătire de înaltă ținută teoretică a studenților și, mai ales, militându-se pentru o nouă calitate a activității. Căci militantismul în profesiunea noastră nu se poate afirma prin formule dominate de nota imperativului, ci prin argumentarea susținută a funcționalității explicative și acționale ale teoriei revoluționare.

Aceasta din urmă constituie, de fapt, temeiul militantismului prin însăși configurarea ei ideatică într-o explicație științifică superioară a proceselor sociale și prin deschiderea unor noi perspective acțiunii sociale concrete. Depinde de preocuparea, pregătirea și îndemînarea (căutată prin pregătire teoretică temeinică și prin generalizarea experienței didactice și științifice) noastră să facem accesibile sensurile majore ale teoriei și valențele ei aplicative, formative. Si aceasta, bineînțeles, prin confruntarea cu practica socială, cu experiența partidului nostru și în confruntarea partinică, în spiritul combativității revoluționare.

Nu trebuie să uităm nici un moment sarcina noastră de critică a ideologiei politice burgheze, a celei anticomuniste îndeosebi, nu pur și simplu prin declararea acestora ca false, ci prin argumente care să pună în evidență superioritatea socialismului, a condiției radical noi, superioare a realizării personalității umane, precum și dialectica specifică proceselor de construcție socialistă din epoca noastră.

Spiritul militant, al predării și al tuturor activităților noastre instructiv-educative, își află temeiul și rationalitatea în modul concret în care acționează partidul nostru, atât în practica făuririi noii orînduri și a noii spiritualități și culturii, cât și în dezvoltarea creatoare, în îmbogățirea tezaurului teoretic al concepției revoluționare despre lume. În același timp, atât în activitatea instructivă cât și în cea științifică trebuie să reflectăm în mai mare măsură în preocupările noastre indicațiile din documentele partidului nostru, să căutăm să participăm efectiv la cercetarea, elaborarea și clarificarea, în spiritul creator al teoriei revoluționare, a problemelor actuale pe care le ridică construcția socialistă și viața internațională contemporană. Numai astfel angajăm într-un veritabil act de creație toate activitățile noastre instructiv-educative și putem anticipa asupra eficienței lor în planul formării de noi atitudini și convingeri cu adevărat comuniste.

— și încercările să răspundă la situația de criză economică și socială care se desfășoară în lumea contemporană — sunt totuși deosebit de interesante și bune să le analizăm și să le comparăm cu situația din România și cu situația actuală.

MODELUL MATERIALIST-ISTORIC AL STRUCTURII ORGANIZAȚIONALE A SOCIETĂȚII (II)

ELENA GOLU

1. Tipologia organizațiilor sociale. Orice organizație are un caracter istoric concret, apărând în anumite circumstanțe și răspunzând anumitor imperitive sau interese sociale — generale sau grupale — și dispărând sau destrămîndu-se deindată ce și-a pierdut semnificația și utilitatea (funcția instrumentală). De aceea nu este posibilă nici elaborarea unei tipologii a structurilor organizaționale, valabilă pentru totdeauna. De asemenea, nu este suficientă nici operarea cu un criteriu unic de clasificare, pentru că — așa cum am văzut, organizația ca unitate socială cu finalitate specifică, are un grad de complexitate ridicat, fiind, deci, comparabilă cu alte organizații după mai mulți parametri sau după mai multe coordonate de definiție. Din aceste motive vom adopta procedeul clasificării multicriteriale. Din gama largă a criteriilor posibile, esențiale par a fi următoarele: 1) tipul activității specifice performante; 2) natura obiectivelor și scopurilor urmărite; 3) caracterul distribuirii autorității și puterii; 4) registrul intereselor pe care le reprezintă și le obiectivează în activitate; 5) mecanismul constituiri; 6) particularitățile individuale ale membrilor.

1) O activitate se individualizează și se definește ca un ansamblu de sarcini cu conținut specific și obiectiv, a căror performare (îndeplinire) reclamă utilizarea anumitor mijloace de ordin subiectiv (aptitudini și deprinderi fizice, intelectuale, sisteme de cunoștințe etc.) și obiectiv (unelte), anumitor metode, procedee etc. În măsura în care se constituie, organizația trebuie să-și identifice și să-și delimitizeze un cimp corespunzător de sarcini de durată și cu semnificație socială evidentă.

Astfel, tipul de activitate se impune drept criteriu primordial în clasificarea și tipologizarea organizațiilor. După acest criteriu distingem: a) organizații politice; b) organizații economice; c) organizații culturale, educative și de învățămînt; d) organizații de cercetare științifică și creație; e) organizații militare; f) organizații de cult și religioase.

2. **Natura obiectivelor și scopurilor urmărite** este, de asemenea, un criteriu important de clasificare și mai ales de analiză a organizațiilor și instituțiilor. El ne obligă să raportăm finalitatea oricărei organizații sau instituții la legitatea obiectivă internă a dezvoltării sociale și să interpretăm activitatea pe care o desfășoară prin prisma consecințelor pe care le are asupra acestei dezvoltări și asupra intereselor generale, fundamentale, ale popoarelor. Din acest punct de vedere, împărțirea organizațiilor în progresiste și reaționare capătă o importanță principală, deosebirea dintre cele două categorii fiind de ordin calitativ.

Progresiste sunt acele organizații care prin activitatea lor susțin și potențează mersul înainte al societății, vîn în întîmpinarea intereselor și aspirațiilor fundamentale ale popoarelor; reaționare sunt acele organizații care prin obiectivele și scopurile pe care le urmăresc se opun, frînează dezvoltarea socială, subminează interesele fundamentale ale maselor populare.

3. Cel de al treilea criteriu — *distribuirea autorității și puterii* — duce la delimitarea a două categorii mari de organizații: *centralizate* și *ierarhizat-democ-*

cratice. Cele centralizate se caracterizează prin concentrarea autorității și puterii la un singur pol (organ colectiv sau unipersonal de comandă), restul elementelor componente (membrilor) având exclusiv rol de execuție. Funcționarea unei asemenea organizații se bazează pe un singur tip de legături formale — univoc descendente — de la „centrul de comandă” la verigile executive.

În acest caz, comportamentul organizațional al indivizilor este strict programat prin sistemul de norme dinainte elaborat, libertatea lor de inițiativă și acțiunii fiind maximal redusă (îngrădită). Eficiența unei organizații centralizate este ridicată numai în condiții relativ stabile de mediu, în care aria solicitărilor fiind standardizată, se menține mai mult sau mai puțin invariantă. Atunci însă cînd mediu încărcat este pusă să acioneze organizația centralizată se caracterizează printr-o mare variabilitate, genurile de solicitări succedîndu-se cu repeziciune datorită îngrădirii inițiativei și dreptului deciziilor locale, activitatea va fi serios perturbată, performanțele devenind minime.

Organizațiile ierarhizat — democratice se bazează pe o distribuire gradată nivelară a autorității și puterii, în funcție de importanța problemelor și sarcinilor ce se cer și rezolvate. Astfel, pornind de sus în jos comenzi și instrucțiuni emanate de la nivelul ierarhic superior se concretizează, se completează și se adevară la specificul sarcinilor locale; mergind de jos în sus, informațiile și problemele se selectează (triază) și se centralizează, reținîndu-se la nivelul ierarhic superior numai acelea care prezintă importanță pentru reglarea și optimizarea activității organizației în ansamblu. Observăm, deci, că în cadrul unei asemenea scheme (structuri) se realizează o rețea mai bogată de legături. Pe lîngă legăturile de tipul descendente, de la nivelul ierarhic superior la nivelurile ierarhice inferioare funcționează și legături de tip ascendent, de la nivelurile inferioare către cele superioare. De aici decurge o zonă mai întinsă de inițiativă și libertate locală și individuală de acțiune, o participare mai amplă a membrilor organizației la procesul decizional. Potrivit teoriei generale a organizării, cu cît într-un sistem există un coeficient mai înalt de saturare în legături interne, între elementele componente, cu atât sistemul respectiv va avea o coeziune mai trainică și o capacitate adaptativă mai mare. Rezultă, aşadar, că organizațiile ierarhizat-democratice sunt cele mai eficiente în planul activității specifice pe care o desfășoară și cele mai viabile în timp, în condițiile variabile de mediu.

Sub raport psihosocial, se poate afirma că ele asigură, de asemenea, condiții cele mai favorabile afirmării inițiativei creative și climatul de activitate cel mai puțin frustrant și tensionat. De aici și o mai mare adezumie afectivă a membrilor și obiectivele organizației. Nu întâmplător, Partidul nostru acordă o atenție deosebită și permanentă adîncirii și largirii caracterului democratic, participativ al tuturor organizațiilor — politice, economice, cultural-educative, de masă și obștești.

4. Organizațiile se constituie nu numai pentru a desfășura o activitate în sine. Activitatea oricărei organizații este pusă direct sau indirect în slujba unor anumite interese. Astfel, registrul intereselor pe care le reprezintă se impune ca un criteriu necesar de clasificare a organizațiilor. Pe baza lui, se pot delimita : a) *organizații parțiale* și b) *organizații globale*. Primele exprimă și obiectivează în activitatea lor interesele unor grupuri limitate de persoane. Așa sunt de exemplu, asociațiile profesionale, sindicatele de ramură, asociațiile și cluburile sportive, organizațiile instituțiile religioase etc.

Cele din urmă se constituie pentru a reprezenta și sluji prin activitatea lor cel puțin declarativ, formal, interesele întregii societăți sau un gen de intere-

comune marii majorități a oamenilor (la nivel național sau internațional). În această categorie pot fi incluse grupările multipartite sau blocurile de uniune națională, partidele unificate ale clasei muncitoare (comuniste, muncitorești) singurele care în fapt reflectă și slujesc interesele reale ale întregii societăți, organizațiile internaționale interguvernamentale și, în primul rînd, Organizația Națiunilor Unite.

5) După mecanismul de constituire, organizațiile se împart în două categorii : *autocreate și instituite*.

Primele se formează relativ spontan și se dezvoltă relativ lent în timp. Struc-tura lor internă — rețeaua relațiilor de rol și status — se elaborează pe parcurs, în însuși procesul constituirii lor. La fel, creșterea și dezvoltarea lor are un caracter gradat, atât sub raport numeric, cât și în ceea ce privește coeziunea internă și clarificarea conținutului activității, căile și metodele de realizare a obiectivelor și scopurilor. După acest mecanism se constituie majoritatea partidelor politice și organizațiilor sindicale în sinul orînduirii capitaliste.

Cele din urmă sint constituite din inițiativa altei organizații supraordonate, pe baza unor criterii, principii și norme dinainte stabilite, pentru performarea unei anumite forme de activitate și realizarea anumitor obiective. Prin urmare, mecanismul de formare al acestor organizații este intențional-deliberat, ele avind de la început stabilită și definită rețeaua relațiilor de rol și status dintre membri, programul de activitate.

Prin finalitatea lor, organizațiile respective devin instrumente auxiliare în infăptuirea de către organizațiile supraordonate care le-au creat a programului lor fundamental de activitate.

Aici intră, în primul rînd, organizațile și instituțiile economice, culturale, de educație și invățămînt, științifice, militare etc. pe care le creaază statul, partidele politice de guvernămînt.

O altă latură a mecanismului de constituire a organizațiilor se referă la respectarea legislației de stat în vigoare. În funcție de aceasta, în cadrul unei formațiuni statale date se delimitizează *organizații legale* și *organizații ilegale*. Evident, rațiunea după care se stabilește aria de întindere a dreptului la organizare și, respectiv, criteriile de estimare a legalității sau ilegalității unei organizații diferă de la o structură statală la alta. Cel mai redus, dreptul la organizare este în regimurile politice dictatoriale de tip militarist, iar cel mai larg — în regimurile democratice de tip republican.

6. Gruparea oamenilor în organizații cu finalitate specifică se face și în funcție de anumite particularități individuale, în primul rînd de vîrstă și de sex. Astfel iau naștere : organizații de copii și tineret, organizații (asociații) de pensionari și bătrâni, organizații de femei. Rolul acestor organizații este dublu : pe de o parte, de a veni mai direct, prin activități specifice, în întărirea unor cerințe și interese proprii particularităților de vîrstă și sex, iar pe de altă parte, de a găsi modalități mai adecvate de participare a categoriilor respective de populație la viața social-politică.

3. *Funcționalitatea și dinamica structurii organizaționale a societății*. Așa cum am arătat, caracterul organizat, sistemic al societății se reflectă și se obiectivizează la toate palierile existenței și activității sale. Societatea nu este o entitate „compactă”, monobloc, ci o realitate complexă, înalt diferențiată în interior, puternic saturată în legături reciproce între individualizări și grupurile care o compun și între diferitele sfere (sectorale) de activitate. Ea ne apare astfel ca o complicată struc-tură organizațională.

În analiza structurii organizaționale a societății se cer să fie luate în atenție trei probleme principale : a) numărul și diversitatea componentelor ; b) raporturile dintre componente ; c) funcționalitatea componentelor.

a) În principiu, numărul și diversitatea organizațiilor în cadrul unei societăți sunt condiționate de : diversificarea formelor de activitate, conjugată cu adâncirea diviziunii și specializării structurilor de sarcină (ansamblul problemelor și solicitărilor la nivel local și global), diferențierea pozițiilor economice și politice (de autoritate și putere) între membrii societății, diversificarea sferei motivaționale, a nevoilor materiale și spirituale pe ansamblul sistemului social. Cu cât aceste condiții sunt mai puternic exprimate, cu atât se accentuează și se ramifică mai mult procesul organizațional. Implicit, structura organizațională internă a societății devine, la rîndul ei mai complexă.

b) Între componente organizaționale existente în cadrul unei societăți se stabilesc două tipuri de raporturi : *raporturi de autoritate și raporturi de interes*.

Raporturile de autoritate pot fi subordonare, de supraordonare și de coordonare. Din punct de vedere formal, cu cât o organizație are o sferă mai restrinsă de acțiune și se situează pe o treaptă ierarhică mai joasă în sfera organizatorică generală a societății, cu atât ea se află în raport de subordonare. Dimpotrivă cu cât o organizație are o sferă de acțiune mai largă și ocupă o treaptă mai înaltă în schema generală de organizare a societății, cu atât ea se află în raport de supraordonare față de celelalte. Din acest punct de vedere organizația și instituția statală subordonează toate celelalte organizații particulare — economice, culturale, de învățămînt, militare etc. — acestea fiind supraordonate. Organizațiile subordonate se află și în raport de incluziune, față de cele supraordonate sau înglobante. Pe lîngă sistemul propriu de norme, organizațiile subordonate își orientează activitatea și în funcție de instrucțiunile și reglementările date de organizația supraordonată.

Prin raporturi de coordonare înțelegem faptul că organizațiile considerate în sistemul organizațional general se află pe aceeași treaptă de autoritate și în principiu, nu-și pot impune autoritatea una asupra celeilalte. Prin activitatea și obiectivele pe care le urmăresc, aceste organizații sunt cumva paralele, fiecare urmîndu-și propria sa linie de conduită. Influența între ele se realizează indirect, prin rezultatele sau produsele activității lor. Raporturile de interes au un caracter mai complex și ele prezintă o importanță mai mare pentru înțelegerea și explicarea dinamicii vieții sociale. Așa cum am arătat, prin activitatea pe care o desfășoară, organizațiile obiectivează și slujesc interesele anumitor grupuri și clase sociale. În funcție de aceasta, ele pot intra în raporturile de cooperare și ambianță, conjugându-și acțiunile fie în vederea atingerii unui obiectiv comun, fie în vederea facilitării reciproce a obiectivelor proprii, sau în raporturi de opozitie, antagonice, fiecare, prin obiectivele pe care le urmărește, tinzind să anuleze sau să zădărnică obiectivele celeilalte. Din acest punct de vedere, importanța cea mai mare pentru dinamica societății o au raporturile între organizațiile politice (îndeosebi între partide).

De regulă, cooperarea și alianța se realizează cu atât mai ușor și mai trainic, cu cât discrepanța de interesă dintre organizațiile politice ale diferitelor grupări și clase sociale este mai mică. Așa cum ne arată analiza societății capitaliste contemporane, de exemplu, cel mai frecvent se formează alianțe între partidele de stînga (socialiste, comuniste și democratice), pe de o parte, și cele de dreapta, pe de altă.

Raporturile de opozitie se stabilesc, în forma lor cea mai acută, între organizațiile reprezentînd interesele unor grupări și clase sociale antagonice, aflate

pe poziții de proprietate radical diferite, respectiv, între organizațiile aparținând clasei muncitoare și cele aparținând marii burghezii. În asemenea situații, organizațiile devin instrumentul principal al desfășurării luptei de clasă. Obiectivul principal al organizațiilor claselor exploataatoare dominantă este menținerea și consolidarea relațiilor de producție pe care le-au instituit ele; dimpotrivă, organizațiile claselor asuprute, în primul rînd, ale clasei muncitoare, urmăresc să răstoarne, prin revoluție, orinduirea nedreaptă, bazată pe exploatare, și să construiască una nouă, în care relațiile de producție capitaliste să fie înlocuite cu relații de tip socialist.

c) Structura organizațională joacă rol esențial în întreaga dinamică a vieții sociale, altfel decât prin intermediul organizării și al produselor acesteia — organizațiile — nefiind posibile desfășurarea formelor fundamentale de activitate, de care depinde însăși existența societății, finalizarea proiectelor și programelor locale sau globale de dezvoltare.

Societatea își asigură existența și-si dezvoltă atrăbutele sale diferențiale, definitoare nu prin activitatea indivizilor izolați, fiecare vizând satisfacerea exclusiv a propriilor sale stări de motivație, ci numai grație activității indivizilor organizați. Integrarea într-o structură organizațională și instituțională reprezintă și pentru indivizi cerința esențială a satisfacerii intereselor sale și a integrării determinațiilor sale umane, sociale.

Se poate, deci, afirma, că integrarea organizațională se manifestă ca o legitate obiectivă în dublu sens: *dinspre societate spre individ și dinspre individ spre societate*.

Practic, este imposibil de conceput societatea ca dat amorf, neorganizat, precum și un om complet izolat în societate, neincorporat într-o organizație oarecare.

Viabilitatea și eficiența activităților inițiate la nivel macrosocial (global) depind într-o măsură hotărâtoare de organizațiile și instituțiile care o alcătuiesc și de interacțiunea acestora. Se poate afirma fără rezerve că cu cît o formațiune socială dispune de o structură organizațională mai concordantă cu imperativele obiective ale dezvoltării sale actuale și de perspectivă, cu atât ea va fi mai viabilă și mai prosperă, și invers, cu cît structura sa organizațională va avea un caracter mai divergent, mai antagonistic, cu atât echilibrul ei va fi mai fragil, existența sa mai problematică.

Cele de mai sus relevă rolul deosebit pe care îl joacă organizațiile în evoluția societății. Acest rol se manifestă și se concretizează în mai multe forme. Mai jos enumerez cîteva din aceste forme.

1. Organizațiile mijlocesc și asigură participarea unor mari grupuri de oameni la activități cu semnificație socială. Prin aceasta ele devin instrumente ale optimizării și eficienței acțiunii sociale, ale realizării obiectivelor dezvoltării economice, politice, cultural-științifice. În condițiile societății contemporane de adâncire și diversificare a diviziunii muncii, în forma diviziunii și specializării profesionale, organizațiile asigură schimbul de activități, transferul de experiență, completarea și integrarea reciprocă a competențelor în cadrul programului general de dezvoltare a societății.

2. Prin intermediul structurii organizaționale și instituționale se concretizează și se amplifică rolul factorului subiectiv în dinamica vieții sociale, în determinismul obiectiv al acesteia. În calitatea lor de componente ale suprastructurii, determinate și reflectînd, deci, baza (economică), organizațiile și instituțiile exercită, la rîndul lor, o influență activă asupra acesteia, acționînd fie în direcția menținerii și consolidării ei, fie în direcția schimbării, a revoluționării.

3. Organizațiile asigură și corelarea intereselor individuale cu cele colective, mobilizează și canalizează eforturile individuale în direcția înfăptuirii unor obiective cu caracter general, superior. În cadrul lor, se formează și se dezvoltă conștiința responsabilității sociale înțelegerea faptului esențial pentru statutul omului, că satisfacerea stărilor personale de necesitate este firesc și logic mediată de satisfacerea nevoilor și intereselor supraordonate ale colectivității. În socialism, aceasta devine un principiu de bază al eticii muncii, al vieții sociale în ansamblu.

4. Organizația, grație interacțiunilor și climatului specific pe care-l crează, potențează și amplifică efortul și capacitatele subiective individuale, aceasta având un dublu efect pozitiv de o parte, sporește considerabil productivitatea și eficiența acțiunilor sociale, pe de alta, stimulează la nivel individual motivația de auto-perfecționare, autodepășire.

În același timp, intrînd în multiple relații unii cu alții, atât formele statuate prin norme, cât și în formele, atât indirekte, cât și interpersonale, în cadrul organizațional oamenii se cunosc și se autocunosc mai bine, se modeleză reciproc, realizindu-se o relativă omogenizare, o regularizare a patternurilor attitudinale și comportamentale.

5. Organizația, pe lîngă faptul că emite anumite exigențe și așteptări față de membrii săi, ea le și reprezintă și le apără interesele acestora, conferindu-le mai multă siguranță de sine mai multă securitate socială. Cercetările psihosociologice atestă printr-un bogat material faptic că izolarea socială și mai ales organizațională amplifică stările individuale de nesiguranță și stress. Rezultă astfel că tendința de a aparține și de a se integra într-o organizație este un produs fundamental, întrinsec al omului, aproape la fel de puternic ca și motivul sociabilității (nevoia de „a fi împreună“ cu alții semeni, fie și numai habitual sau spațial). Prin ceea ce este, prin ceea ce devine omul ca personalitate, ca subiect, dătorează enorm structurii organizaționale în care este integrat.

6. Structurile organizaționale oferă cadrul obiectiv și garantează realizarea libertății individuale, prin realizarea libertății colective. Trăind în societate, individul ajunge să înțeleagă că nu poate face abstracție, rămânind absolut liber în raport cu exigențele și condițiile obiective ale vieții sociale, că libertatea sa de inițiativă și acțiune, pentru a deveni reală, efectivă, nu poate fi decât relativă, condiționată și mediată social. El își formează astfel conștiința necesității de a accepta ca pe ceva ce corespunde naturii sale cerința autolimitării, autoîngrădirii în planul comportamentului și acțiunii și a integrării într-un sistem de norme elaborate social, de a se incorpora într-un cadru organizațional și instituțional. Evident, concepția marxistă respinge ideea fetișismului organizațional și instituțional susținută de apologetii ordinei capitaliste, demonstrând că dacă organizația și instituția dobîndesc o anumită autonomie și forță de dominare în raport cu indivizi, aceștia la rîndul lor, ca subiecți conștienți de sine, de interesele și capacitatele lor, își păstrează libertatea de opțiune și evaluare a structurilor organizațional-instituționale, acționind spontan sau deliberat în direcția modificării lor.

7. Organizațiile, prin activitatea și obiectivele lor se implică nemijlocit în insuși conținutul procesului dezvoltării sociale — ca factor stimulator sau frenator — raporturile și interacțiunea lor medijind trecerea de la un sistem social la altul, de la o orinduire la alta. Nu poate fi concepută, de exemplu, trecerea de la orinduirea capitalistă la cea socialistă, fără existența organizațiilor clasei muncitoare, în primul rînd, a partidelor politice ale acesteia.

Raporturile și funcționalitatea organizațiilor și instituțiilor nu au un caracter static și univoc. Acestea se modifică în timp, corespunzător modificării necesităților obiective ale dezvoltării sociale, într-un moment istoric sau altul.

Într-un anumit moment configurația structurii organizaționale are un specific, într-un alt moment, acesta capătă un alt specific. Rolul și ponderea unor organizații cresc, în vreme ce rolul și ponderea altora diminuează; unele organizații dispar — fie prin autodizolvare, fie prin decizie din afară —, apărind altele noi, impuse de noile condiții sociale, de noile necesități ale dezvoltării istorice. Pe lîngă faptul că structura organizațională este determinată și corespunde caracterului orînduirii sociale, ea dobindește caracteristici specifice condiționate și de particularitățile naționale, etnice, etc.

4. Particularitățile structurii organizaționale și instituționale în socialism. Socialismul marchează un salt calitativ incomparabil mai mare și mai radical decît toate celelalte salturi înregistrate în evoluția istorică a societății. Aceasta se reflectă și în structura organizațional-instituțională. Astfel, dacă orînduirile anterioare se bazează în bună parte pe forme de organizare și instituții preluate de la cele care le-au precedat, socialismul presupune desființarea întregii structuri organizațional-instituționale proprii orînduirii capitaliste și construirea alteia noi. Chiar dacă forma și denumirea unor instituții rămîn aceleși, conținutul lor este calitativ diferit.

Prima și cea mai importantă particularitate a structurii organizațional-instituționale în socialism rezidă în faptul că ea este subordonată și devine instrumentul întregii societăți de făurire a noii orînduiriri, bazată pe un tip nou de relații de producție (caracterizate prin înlocuirea proprietății private asupra mijloacelor de producție cu proprietatea socialistă, a întregului popor). Astfel, în ciuda faptului că puterea politică este deținută de clasa muncitoare, organizațiilor sale, în primul rînd, partidului său politic, le revine rolul de fortă conducătoare a societății, prin obiectivele pe care le înfăptuiesc acestea acționează efectiv ca exponente ale intereselor fundamentale ale întregului popor. Caracterul comunitar, larg reprezentativ al organizațiilor clasei muncitoare este ilustrat cel mai pregnant de însăși compoziția Partidului, care include membri din cadrul tuturor categoriilor de oameni ai muncii: muncitori, țărani, intelectuali, funcționari, indiferent de naționalitate.

Organizațiile celorlalte categorii și pături sociale (țărănimii, intelectualității) și desfășoară activitatea sub directă conducere și orientare politică a Partidului clasei muncitoare. Prin aceasta, pe lîngă faptul că se asigură o amplă mobilizare a tuturor oamenilor muncii la construirea noii societăți, se realizează și un proces de omogenizare organizațională și, implicit, de omogenizare socială în plan general.

Întrucât structura organizațională de ansamblu își păstrează caracterul de clasă, crește rolul conducător al partidului și statului în desfășurarea construcției socialiste.

Se modifică semnificativ raporturile și rolul organizațiilor componente ale societății, pe primul plan trecînd organizațiile politice (în primul rînd partidul de guvernămînt al clasei muncitoare) și cele economice. Organizațiile și instituțiile militare și de ordine (miliție, securitate) își schimbă radical funcțiile lor, devenind instrument de apărare a cuceririlor revoluționare ale întregului popor, a suveranității și independenței naționale, precum și important factor educativ, de prevenire și corectare a oricăror comportamente antisociale. O trăsătură distinctivă și permanentă a structurii organizațional-instituționale în socialism o constituie largul democratism, deplina egalitate în drepturi a tuturor cetățenilor, fără deosebire de

naționalitate, rasă sau convingeri filozofice, religioase etc. afirmarea tot mai puternică în activitatea fiecărei organizații a principiilor centralismului democratic și conducerii colective, asigurarea cadrului adecvat pentru atragerea și participarea oamenilor muncii la conducerea societății (direct sau prin reprezentanți aleși).

Din structura organizațional-instituțională a societății socialiste sînt eliminate și scoase în afara legii orice fel de organizații sau instituții cu caracter reacționar de tip fascist, rasist —segregaționist, obscurantist etc. Prin aceasta, în ansamblu său, ea dobîndește un caracter puternic coeziv în plan intern (fiind anihilată să maximal îngustate relațiile interorganizaționale de tip antagonistic) și progresist-revolutionar, în raport cu tendințele legice obiective ale dezvoltării sociale.

P.C.R., ca forță conducătoare a societății, ca „centrul vital al întregii națiuni” aplicînd cu consecvență legitățile generale ale construcției socialiste la condiții concrete, specifice ale țării noastre, acordă o atenție permanentă creării și perfecționării structurii organizațional-instituționale, pentru ca aceasta să corespundă să-și dea întreaga sa contribuție la înfăptuirea Programului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism. În acest sens, merită a fi menționată ca o caracteristică originală a politiciei organizaționale a partidului nostru crearea organismelor cu dublu caracter — de partid de stat — (Consiliul suprem al dezvoltării economico-sociale, Consiliul de contrumuncitoresc), precum și a unei organizații integratoare, Frontul Unității Socialiste (F.U.S.), care în actualele condiții, dobîndește o importanță deosebită pentru mobilizarea tuturor categoriilor de oameni ai muncii la traducerea în viață a marilor sarcini ale dezvoltării economico-sociale a patriei.

MATERIALIST-HISTORICAL MODEL OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF SOCIETY

Abstract

The paper is devoted to some aspects of classification of social organizations. In this respect, there are discussed two main problems: a) the criteria for a typology of social organizations and b) the functionality of different types of organizations. It stresses on the concret historical character of any social organization and on the relative value of their classification. There are delimited the follow types of organizations, depending of form of activity: a) political organizations; b) economic organizations; c) cultural and educational organizations; d) scientific organizations; e) military organizations; f) religious organizations.

In the second part of the paper are analysed the content of activity performed by each organization and dynamics of the relationships between different organizations in different historical periods.

În cadrul lucrării se abordează unele aspecte ale clasificării organizațiilor sociale. În acest sens, sunt discutate două probleme principale: a) criteriile pentru o tipologie a organizațiilor sociale și b) funcționalitatea diferențieră a organizațiilor sociale. Se subliniază caracterul concret istoric al oricărui organisme socială și valoarea relativă a clasificării acestora. Se disting următoarele tipuri de organizații sociale, în funcție de formă de activitate: a) organizații politice; b) organizații economice; c) organizații culturale și de învățămînt; d) organizații științifice; e) organizații militare; f) organizații religioase. În secunda parte a lucrării sunt analizate conținutul și dinamica relațiilor dintre organizațiile sociale, în funcție de perioada istorică în care se desfășoară activitatea lor.

aceea că în teoria marxistă nu există o teorie metodologică a conștiinței sociale. În teoria marxistă există o teorie metodologică a conștiinței sociale, care este teoria marxistă a conștiinței sociale.

IMPLICAȚII METODOLOGICE ALE TEORIEI CONȘTIINȚEI SOCIALE PENTRU CONȘTIINȚA SOCIALISTĂ

RODICA TOPOR

Strânsa legătură dintre teorie și practică în cadrul gîndirii marxiste ne permite ca abordarea noțională a conștiinței sociale să reprezinte nu numai un demers teoretic, valabil doar în sine, ci o contribuție la rezolvarea unor aspecte concrete legate de procesul real al vieții sociale. În acest sens consider că teoria conștiinței sociale, cu toate limitele ei actuale¹, are capacitatea de a oferi atât o perspectivă mai profundă în abordarea conștiinței socialiste, cît și unele jaloane necesare activității de modelare a acesteia. Cercetarea conștiinței socialiste prin prisma teoriei conștiinței sociale conferă demersului un spor de obiectivitate datorită principiilor metodologice pe care această teorie le pune la îndemînă, principii ce pot oferi totodată soluții pentru direcționarea evoluției conștiinței sociale.

1. Determinarea conștiinței sociale de către existență deschide, concomitent cu dezvăluirea constructivismului său, o nouă optică pentru înțelegerea caracterului nelinear al conștiinței socialiste încă de la începuturile sale. Este meritul Partidului Comunist Român care, în condițiile edificării socialismului în țara noastră, a subliniat pe de o parte complexitatea conștiinței socialiste, posibilitățile sale deosebite de a se afirma ca factor transformator iar pe de altă parte contradicțiile pe care ea le poate declanșa dacă evoluția îi este lăsată la voia spontaneității.

Complexitatea conștiinței socialiste și inegală sa dezvoltare sînt atestate la noi atât de faptul că partea sa cea mai înaintată are semnificația „unei forțe capabile de a determina dezvoltarea modului de producție socialist, perfecționarea structurii și relațiilor sociale“² cît și de constatarea referitoare la rămînerea în urmă a conștiinței socialiste ca entitate globală în raport cu rapida maturizare a existenței.

Fără îndoială că evoluția mai înceată a conștiinței poate căpăta explicații cu caracter teoretic ; în raport cu noua funcționalitate a acestui tip de conștiință faptul de a explica nu este suficient, impunindu-se înlăturarea decalajelor create, realizarea unei concordanțe cit mai depline între cele două laturi esențiale ale vieții sociale, necesitate determinată și de caracterul de sistem al socialismului mai accentuat în raport cu sistemele sociale anterioare.

Existența disproportiile menționate mai sus poate crea și pericolul unei reflectări eronate de către conștiință a noilor aspecte existențiale pe care nefiind în măsură să le descifreze, pune în pericol însăși capacitatea stăpînirii lor. De aceea este pe deplin justificată preocuparea Partidului nostru, a Secretarului său general, pentru ridicarea în masă a nivelului conștiinței socialiste, preocupare intemeiată pe înțelegerea mecanismelor profunde ale funcționării societății, urmărindu-se găsirea mijloacelor celor mai adecvate pentru înlăturarea posibilelor disfuncționalități.

¹ Discuțiile din literatura de specialitate dezvăluie necesitatea perfecționării teoriei conștiinței sociale în ceea ce privește conceptul, sfera sa de cuprindere, noțiunea de formă a conștiinței sociale.

² Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului, prezentată la Plenara largită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 1—2 iunie 1982*, Edit. politică, București, 1982, p. 55.

2. Specificitatea determinării conștiinței sociale de către existența socială conduce către fundamentarea caracterului necesar revoluționar al conștiinței socialistice caracter preconizat și evidențiat cu deosebită claritate de către tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Caracterul revoluționar al conștiinței socialistice, ca însușire potențială a acesteia, se explică prin noile relații de producție care, odată cu înlăturarea aspectelor esențiale ale alienării, cuprind în sine și posibilitatea unei evoluții progresive a societății. Această premisă oferă condiții favorabile pentru continua autodepășire a conștiinței, pentru evidențierea sa ca promotor al noului, cu condiția permanentei să mențină pe terenul fertil al vieții, prin relația sa, complexă dar sigură, cu practica. În acest sens, Programul Partidului Comunist Român subliniază: „Comuniștii săi constructorii socialismului din patria noastră trebuie să dovedească spirit cuceritor în gîndire și în muncă, în întreaga lor viață, îndrăzneală și fermitate în promovarea noului...“³.

3. Cercetarea rolului formativ al muncii, ca dimensiune definitorie a conștiinței socialistice întemeiată pe noul tip de existență, reprezintă o direcție căreia documentele partidului nostru, Codul eticei și echității socialiste îi acordă o deosebită atenție. Integrarea subiectului într-un nou tip de existență presupune crearea condițiilor pentru conturarea unor noi trăsături legate de calitatea sa de producător proprietar și beneficiar, ceea ce presupune înmânuncherea într-un tot a unor elemente ale conștiinței socialistice ce apar în procesul muncii, ca de pildă: probitățea profesională, responsabilitate, spirit de inițiativă, colectivism, patriotism socialist etc. Desigur conștientizarea acestor determinații, un nivel superior al înțelegерii noilor raporturi ce se stabilesc între individ și societate impun o nouă structurare personalității; aceasta presupune mutații pe plan existential, în primul rînd în procesul muncii — factor deosebit de important pentru noi surse motivaționale ale acțiunii umane, ale noilor modalități de comportament. De aceea mi se par esențiale din punct de vedere formativ, dincolo de cadrele generale oferite de existența noastră socialistă, condițiile concrete ale locului de muncă, gradul de satisfacție pe care ea îl asigură, buna organizare a interrelațiilor colectivului respectiv, înlăturarea diverselor surse ce perturbă buna sa funcționare.

În acest context, merită de subliniat că virtuțiile formative ale muncii pot folosi și ca instrument de prim ordin în cadrul propagandei ateiste care, prin această cale, poate căpăta un caracter mai concret și convingător prin fundamentalarea sa pe observația empirică, acceptată firesc chiar și de credincioși, observații în conformitate cu care, în procesul muncii, realitatea trebuie tratată după propriile legi ce se manifestă independent de o forță supranaturală.

4. Interpretarea conștiinței sociale ca subsistem al vieții sociale, cu particularități și legități specifice, a atrăs după sine formularea de către documentele programatice ale partidului nostru, de către tovarășul Nicolae Ceaușescu, a necesității creării conștiinței socialistice unitate.

Aceasta vizează atât unitatea în diversitate a diferitelor elemente componente ale conștiinței socialistice cât și focalizarea într-un tot, sub conducerea partidului, demersurilor instituțiilor care, indiferent de caracterul lor dar în primul rînd învățămîntul și cele cu profil cultural, au menirea de a reprezenta foruri de promovare a noii conștiințe.

³ * * *, *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății sociale multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 160.

Uniformizarea conștiinței socialiste nu presupune uniformizarea concepțiilor ci, dimpotrivă, îmbogățirea lor pe fondul concepției noastre revoluționare despre lume. „Afirmarea unei concepții unitare — scria Secretarul general al partidului, — presupune neapărat o luptă permanentă între diferite teze și concepții despre organizația mai bună a forțelor de producție a relațiilor sociale, a vieții maselor populare..., bazată pe relații de producție unitare, precum și pe dezvoltarea științei și culturii, a cunoașterii umane, care va deschide permanent noi și noi căi de perfecționare a vieții și relațiilor sociale⁴.

Viziunea unitară asupra conștiinței sociale permite descoperirea căilor celor mai adecvate pentru modelarea diferențiată a componentelor sale în conformitate cu funcțiile pe care aceste componente le dețin în cadrul sistemului.

Astfel caracterul deosebit de nuanțat al uneia din componentele de seamă ale conștiinței sociale, cea individuală, calitatea acesteia de for interior care se exprimă prin conduită, comunicare, acțiune dar nu se lasă văzută în chip nemijlocit, fără mediații, impun nuanțări ale activității de propagandă în vederea modelării sale. Succesul în această direcție presupune mularea convingerilor personale, a concepțiilor, opțiunilor și a cerințelor pe linia înțelegerii necesității istorice. „Progaganda noastră — scria tovarășul Nicolae Ceaușescu — trebuie să arate cu toată claritatea că socialismul nu este un marș triumfător ci un drum de muncă și luptă revoluționară⁵.

Se impune deci desfășurarea unei propagande cu caracter concret care să prezinte corect realitatea cu contradicțiile ei, fără tendințe de înfrumusețare dar și cu perspectiva clară a devenirii sale. Numai astfel propaganda va fi capabilă să facă să vibreze zonele profunde ale conștiinței individuale, conferind pîrghiile motivaționale ale atitudinilor înaintate ale oamenilor. Explicitarea cerințelor impuse de desfășurarea construcției sociale pe calea învățămîntului de stat și a celui de partid, a mediilor de informare în masă, a activității politice duse zi de zi în rîndurile oamenilor muncii, atrage după sine făurirea unui nou tip de motivație, inexistent în societatea bazată pe proprietate privată, ceea ce oferă conștiinței sociale, îndeosebi la nivelul individului, determinații noi ce atestă totodată desfătușarea unor uriașe potențe cu caracter transformator.

Făurirea conștiinței sociale unitare presupune deasemeni cunoașterea caracteristicilor conștiinței comune, în vederea stimulării aspectelor sale ce se adecvează socialismului și înlăturării, remodelării acestor elemente care, prin natura lor, au o anumită inerție în raport cu noul. Astfel legătura nemijlocită a conștiinței comune cu practica o face receptivă la transformările care au loc în existență, creîndu-se astfel cadrul adecvat înțelegerii și înșuirii lor. Predispozițiile materialist-spontane ale acestei conștiințe ușurează desfășurarea activității de formare a concepției științifice despre lume — parte componentă a conștiinței sociale. Interesul conștiinței comune față de activitatea de răspîndire a cuceririlor științei, a materialismului dialectic și istoric, se explică prin fondul aperceptiv specific acestei conștiințe, fond ce trebuie solicitat și care poate fi direcționat. Caracterul pragmatic al conștiinței comune, legat de utilitatea sa imediată, poate fi îngădit prin înarmarea sa cu conștiința teoretică ce contribuie la fundarea perspectivei dezvoltării, oferind și cadrele motivaționale ale unor atitudini înaintate ce depășesc empirismul conștiinței comune.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *Op. cit.*, p. 10.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la consfătuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative din 2—3 august 1983*, Edit. politică, București, 1983, p. 9.

Elementele psihicului social, deși se adaptează în mod spontan la noua existență socialistă, pot fi direcționate pe o cale fertilă construcției socialiste cu atât mai mult cu cât această operă nu presupune numai o raționalitate strict rigidă și vizează, în ultimă instanță, experiența „omului total” cu idealurile, voința și acțiunea sa dar și cu afectele, pasiunile și chiar slăbiciunile sale. Modelul acestui om prefigurat de către tipul socialist de personalitate, nu se prezintă numai ca o entitate abstractă cu caracter teoretic ci, prin semenii noștri ce, prin faptă și gînd devansează timpul impunindu-se prin pilda lor. În acest context, un rol de seamă revine, așa cum menționează documentele noastre de partid, artei și literaturii care, adresindu-se în primul rînd laturii afective, trebuie să contribuie la dezvoltarea psihicului social, pe linia noilor trăsături ce pot înmormușează și îmbogăți conștiința umană.

Extinderea democrației socialiste, încurajarea nevoii de participare a subiecților la viața socială, cit și a celei de asemenea în calitate de subiect social reprezentă deosebit de importantă de formare a conștiinței socialiste prin educarea responsabilității față de colectivitate, prin deprinderea de a înțelege în mod corect raportul individ-societate, prin încurajarea spiritului de inițiativă, cultivarea mîndriei în fața realizărilor, etc.

Conturarea conștiinței socialiste în calitatea sa de totalitate dinamică și caracter sistemic presupune și cerința de a se ține seama de continualele interacțiuni și chiar întrepătrunderi ale elementelor sale componente, ceea ce presupune o bună cunoaștere a specificității fiecareia. Astfel, de pildă, ideologia socialistă poate căpăta viață numai dacă este însușită, trăită afectiv de către diferențele grupuri sociale, iar psihologia socială poate căpăta girul conștiinței socialiste numai prin fundamentele motivaționale ale ideologiei.

5. Interpretarea conștiinței sociale prin prisma continuății sale, a valorilor care se cristalizează în cuprinsul său de-alungul epocilor, ne permite să înțelegem modalitatea și criteriile prin care conștiința socialistă selectează și asimilează valori și trecutului atât cu caracter de universalitate cât și cele prin care poporul nostru și-a exprimat și cristalizat propria sa fizionomie. Preluarea și uneori dezvoltarea acestor valori în cadrul culturii socialiste, transformarea unora din valori ideale în valori reale (de pildă dragostea de libertate, dreptate, echitate etc.)⁶ reprezintă o parte componentă a conștiinței socialiste. Apropierea valorilor formate în decursul istoriei comune a poporului nostru, cale leșne de realizat pentru majoritatea oamenilor în virtutea afinității deschiderilor lor către aceste valori, fără a epuiza conștiința socialistă, favorizează, fără îndoială făurirea ei.

6. Descifrarea conștiinței sociale din punctul de vedere al caracterului său simbolic reflectă funcția deosebită a limbajului în socializarea subiectului uman, în acumularea pe această cale a experienței speciei. Această determinație se răsfringe la rîndul său asupra procesului de formare a conștiinței socialiste deoarece mesajele vehiculate în noile relații interumane au valențe formative. De aceea politica noastră culturală, activitatea politico-ideologică sunt direct interesate de ce anume se transmite, pe ce căi, cu ce eficiență iar îndrumarea acestui proces reprezintă un obiectiv de mare răspundere cu atât mai mult cu cât semnificațiile mesajelor au un caracter implicit.

⁶ Vezi Nicolae Culic, *Trăsături ale sistemului de valori al societății socialiste*, „Analele Universității București”, seria Filosofie, 1980.

INFORMAȚIA ȘI HAZARDUL ÎN LOGICA VIETII

ION DRĂGHICI, FL. MĂRCUȘ

Logica înseamnă organizare, ordine, armonie. Lipsa logicii înseamnă haos, dezordine, dezorganizare. Logica omului duce la elaborarea scopului, „logica naturii“ este ilustrată prin existența „scopului“.

Unele realizări ale naturii sunt impresionante. Ele depășesc cu mult, în multe privințe pe cele produse de om în ceea ce privește complexitatea, precizia, randamentul, rezistența și siguranța în funcționare. Creierul omului constituie un miracol de organizare și funcționare: miliarde de neuroni, zeci de miliarde de conexiuni realizate nu oricum ci într-un anumit mod care să asigure o funcționare rațională. Cum a fost posibilă formarea unei asemenea structuri în absența unei rațiuni „supranaturale“? Minuscula bacterie, pentru a trăi și a perpetua specia posedă cîteva mii de enzime, fiecare cu funcția și rostul ei. O amoebă poate deplasa o greutate de mii de ori mai mare decât corpul ei, un purice poate face salturi în înălțime care depășesc de sute de ori lungimea corpului său. În toate cazurile menționate randamentul energetic fiind peste 50%. Precizia activității albinezii, complexitatea și precizia uimitoare a procesului de embriogenезă „cunoștințele“ de chimie ale frunzei precum și tehnologia de realizare a procesului de fotosinteză toate acestea sugerează existența în natură a unui factor de organizare care s-ar caracteriza printr-o activitate „rațională“.

Acest specific al fenomenelor biologice a fost speculat de unii interesați în implicarea unui factor rațional de origine divină și minimalizat, ignorat sau chiar negat de către alții datorită lipsei cunoștințelor și al unui instrument metodologic necesare explicării lui.

Progresul cunoașterii biologice fertilizat de o tot mai largă colaborare interdisciplinară a creat premizele nu numai acceptării ci și explicării acestui caracter „logic“, „rațional“ al fenomenelor biologice. Este unanim acceptată structura cibernetică a sistemelor biologice cît și cea informațională. A fost descoperită informația biologică (genetică) care ne permite să facem analogii, în ceea ce o privește, cu informația cognitivă umană. A fost descoperită existența unui „limbaj“ genetic a unor „litere“ și „alfabet“ specific prin intermediul căruia materia vie înregistrează achizițiile „culturii“ genetice. Întreaga „știință“ a ființelor vii este scrisă într-un limbaj genetic și stocată în structuri mult mai perfecționate decât acelea în care este stocată informația cognitiv-umană. Informația cuprinsă în milioane de volume poate fi înregistrată într-o structură genetică cu un volum mai mic decât un milimetru.

Evoluția ființelor vii tinde spre perfeționare. Un sistem viu funcționează în mare măsură automatizat. Celula poate fi comparată cu o uzină automatizată, iar organismul este alcătuit din miliarde de asemenea uzine care lucrează pentru înfăptuirea aceleiași finalități: conservarea vieții pe plan ontogenetic și filogenetic.

Cum se explică acest caracter „rațional“ al organizării structural funcționale al sistemelor biologice, această „logică“ a naturii? Se cunosc puține detalii despre mecanismele de prelucrare a informațiilor, de elaborare a programelor și deciziilor.

În principiu această „logică“ poate fi explicată pornindu-se de la un determinist specific sistemelor vii, un determinism cibernetic bazat pe o cauzalitate și legitimitate de tip biologic, calitativ deosebită de cauzalitatea și legitimația de tip fizico-chimic. Ceea ce caracterizează viața este finalitatea autoconservării. Specificul cibernetic al structurii și dinamicii acestor sisteme în condițiile acțiunii selecției naturale este autoconservare, nu oricum prin orice mijloace, ci prin mijloacele cele mai eficiente.

Progresul „culturii“ genetice deși a fost realizat de o natură care nu este înzestrată cu conștiință și atât un înalt nivel deoarece s-a realizat în condiții impuse de nevoie supraviețuirii. Seleția naturală a eliminat permanent informația genetica care nu corespunde în cea mai mare măsură condițiilor de viață. Această conformitate optimă cu condițiile de viață a fost și este condiția „adevărului“ informației genetice. Modul de existență al sistemelor biologice nu constă în adaptare, pur și simplu, ci în perfecționarea adaptării, în păstrarea celor informații care contribu la realizarea conservării, nu oricum ci cu ajutorul unei organizări structural-funcționale cît mai eficiente, cu un randament cît mai înalt.

Ca sisteme cibernetice, sistemele vii prelucrează informațiile și elaborează decizii „raționale“. Ele pot „cîștiga“, pot învăța, pot elabora programe noi, mai perfectionate. Experiența și programele se perfecționează continuu aceasta fiind o lege a progresului biologic. Dacă urmărim diferitele etape de evoluție ale organului vizual, de la celula fotosensibilă la ochiul mamiferelor, suntem impresionați de „perseverența“ cu care natura a „căutat“, a „experimentat“ și a „inventat“ un organ atât de perfect.

Progresul biologic se realizează în mod asemănător cu progresul tehnico-științific în ceea ce privește acumularea „cunoștințelor“ și perfecționarea sistemelor Organismele vii sunt sisteme informaționale. Ele înregistrează achizițiile valoroase ale evoluției în diverse de memorie sub forma unui limbaj genetic. Memoria programul sunt înscrise, în fiecare celulă, iar activitatea acesteia se desfășoară conformitate cu un program care transmite „instrucțiuni“ de funcționare.

După cum limbajul uman este expresia și premisa inteligenței umane tot asemană, „limbajul genetic“ și cel biologic constituie expresia și premisa „inteligenței biologice. „Limbajul genetic“ realizează în lumea vie principalele funcții ale limbajului uman.

Caracterul „rațional“ al programelor, mesajelor, instrucțiunilor nu poate fi privită îndoială, deoarece lipsa semnificației „propozițiilor genetice“ ar duce la dezordine și autodistrugere. Ca și cunoașterea umană care condiționează existența evoluția sistemelor sociale, „cunoașterea biologică“ condiționează existența și evoluția sistemelor biologice. Cu siguranță, *limbajul genetic nu îndeplinește numai funcția de stocare și transmitere a informației ci constituie și un instrument „construit“ în procesul căruia se elaborează noi informații*. Această interpretare pe care o propunem, oferă noi semnificații „proiectării“ și producării materialului genetic realizându-se astfel, o integrare convergentă într-o sinteză dialeptică a concepțiilor privind mecanismele evoluției.

Caracterul „rațional“ al organizării structural-funcționale al sistemelor biologice este demonstrat și de faptul că „alfabetul“ și semnificația limbajului genetic este același în lumea vie, începând cu virusii și terminând cu omul. Codul genetic copierea, transcrierea și transmiterea informației și programelor sunt asemănătoare, dacă nu identice. Biosinteza ribozomială se produce la fel, în întreaga materie vivă. Faptul că unele achiziții ale progresului biologic sunt aceleași la toate sistemele vii dovedește caracterul universal al cunoașterii biologice, al unui determinist.

nism care amintește caracterul rațional al acțiunii omului, care la rîndul lui se intemeiază pe „reflectarea“ determinismului obiectiv al naturii.

Dacă se admite existența unei „logici a vieții“ atunci care este rolul hazardului în existență și progresul sistemelor biologice? Însemnatatea pe care o are hazardul în lumea vie constituie una dintre cele mai dezbatute probleme ale biologiei contemporane. Soluțiile existente se situează între negarea și absoluțizarea acestuia. Varietatea și mai ales caracterul limitat al acestor explicații nu izvorăsc numai din complexitatea problemelor respective ci mai ales din faptul că problema depășește posibilitățile biologiei. Utilizarea unor categorii filosofice și ale altor discipline, de către biologe implică colaborarea cu acestea, lipsa acestei colaborări fiind cauza principală a incapacității de a oferi soluții reale. Științele biologice pot elabora soluții dialectice complexe numai integrindu-se într-o colaborare interdisciplinară cu teoria informației, teoria sistemelor și cibernetica. Aceasta este calea surprinderii specificului calitativ al fenomenelor vitale și depășirea ori-cărei forme de reducționism.

Semnificația hazardului în lumea vie nu poate fi apreciată decât corelându-l cu natura informațională a sistemelor biologice. Funcționarea structurilor biologice are ca premisă informația. Aceasta determină caracterul „logic“, organizat, anti-entropic și anticipativ al fenomenelor vitale, în timp ce hazardul determină funcționarea haotică, dezorganizatoare, distructivă, entropică și imprevizibilă. Informația suprimă hazardul lipsindu-l de cauza sa obiectivă (independența factorilor care interacționează). Hazardul este imprevizibil în timp ce reacția vieții este anticipatoare. Anticiparea „scopului“ acționează ca o cauză finală determinând caracterul organizat al funcțiilor vitale.

Unii biologi afirmă că cel puțin la nivelul structurii chimice a moleculelor de A.D.N. (structura textului genetic) hazardul acționează nestînjenit. Într-adevăr față de unii factori neobișnuiti, care nu fac parte din condițiile de existență ale sistemelor biologice, structurile genetice acționează „nerațional“, haotic, nu ca sisteme biologice. Ele nu sunt în stare să-i asimileze informațional, structural și funcțional. Informația purtată de acești factori nu are nici o semnificație pentru sistemul viu; ei nu-i corespunde nici o experiență anterioară a acestuia, de aceea reacțiile sale față de acești factori nu au caracter „rational“ ci sunt haotice și imprevizibile. „Neînțelegind“ informația purtată de acești factori sistemul viu nu o poate prelucra și elabora reacții corespunzătoare. Față de acești factori sistemele vii se manifestă ca sisteme fizico-chimice, nu ca sisteme biologice. Față de unii din acești factori (de pildă ultravioletele), structura A.D.N. este foarte sensibilă și poate suferi unele transformări, care dacă nu distrug sistemul pot produce modificări utile în fenotip. Utilitatea nu poate fi în acest caz decât opera hazardului. Structura genetică a sistemului viu și experiența sa nu pot fi însă perfecționate prin asemenea procese întimplătoare iar progresul vieții nu poate fi realizat pe această cale. Față de factorii care nu aparțin condițiilor de existență sistemul viu nu se comportă ca sistem biologic ci ca un sistem viu înstrăinat de esența sa.

După cum o lucrare nu poate fi îmbunătățită prin înlocuirea la întimplare a unei propoziții oarecare cu o altă propoziție fără a avea grija păstrării semnificației informaționale a textului respectiv sau fără a-i da o altă semnificație „inteligibilă“, prin acordarea sensului propoziției cu cea a textului în care este încadrată, tot astfel un „text“ genetic nu poate fi perfecționat pe această cale decât dacă, cu totul întimplător „propoziția“ se potrivește cu contextul în care este introdusă. Această potrivire nu este imposibilă însă este excepțional de rară,

fapt pentru care procesul, deși are loc în natură, nu poate fi socotit regulă evoluția sistemelor biologice. În condiții de laborator, experimentale, unde datele problemei se schimbă, putând fi provocate mutații pe un număr mare de invizi, prin selecție se pot obține forme biologice cu modificări utile pentru o viață mai lungă. În condiții experimentale însă, ceea ce în natură este întâmplător, prin intermediul activității omului devine necesar.

După cum s-a văzut sistemul viu se manifestă ca sistem informațional toate nivelurile sale de organizare, inclusiv la cel infracelular sau molecular structurilor sale. Relațiile dintre genotip și fenotip sunt relații prin excelență informaționale. Acestea nu pot fi relații univoce (numai în sensul genotip-fenotip), deoarece bucla ce caracterizează sistemele autoreglatoare ar rămâne deschisă, condiții obișnuite în care sistemul se manifestă ca sistem deschis cu autoreglare genotipul primește informații din lumea exterioară prin intermediul fenotipului.

Mecanismul modificărilor structurilor informaționale ale genotipului trebuie interpretat ca procese de reglare a homeostaziei sistemelor biologice în vederea funcționării tot mai eficiente, în care punctul de referință al conexiunilor inverse și al autoreglărilor îl constituie interacțiunile cu sistemele încunjurătoare, chiar dacă la nivelul actual al cunoașterii și al interpretării nu sesizăm acest lucru. Aceste modificări nu pot fi, în nici un caz, considerate consecințe ale unor eroare de copiere dominate de hazard. Într-un sistem cibernetic se pot produce erori, condiții normale de funcționare, numai în cazul unor defecțiuni. În mod asemănător într-un sistem biocibernetic se pot produce erori de copiere numai în cazul alterării unor verigi ale lanțurilor cauzale care formează schema autoreglatoare. Ori în cazul funcționării cu erori sistemul biocibernetic se comportă nu finalizat și anticipativ, ci haotic și imprevizibil. De aceea, după cum s-a văzut, cînd asupra sistemului biologic acționează factori care depășesc limitele condițiilor normale de existență și care poartă informații ce nu au nici o semnificație în raport cu experiența anterioară a acestuia, această informație nu este înțeleasă și atunci sistemul viu nu se mai comportă ca sistem informațional iar răspunsul poate avea o semnificație biologică utilă numai în mod cu totul excepțional.

Descoperirea codului genetic și a mecanismelor de biosinteză a demonstrat rolul excepțional pe care îl are informația în producerea și reproducerea vieții. Caracterul „logic“ al viului este exprimat din ce în ce mai mult în concepții geneticii contemporane (alfabet genetic, limbaj genetic, informație genetică, teză genetică etc.), care exprimă cele mai esențiale și mai intime manifestări ale viului.

Nu rezultă din cele expuse că orice informație achiziționată de sistemul viu este înregistrată și transmisă ereditar. După cum progresul culturii umane nu îngreștează toate cuceririle cunoașterii dobîndite într-o anumită epocă, ei numai pe acele care rezistă timpului, nici progresul „culturii“ biologice nu înregistrează toate cuceririle cunoașterii „biologice“ dobîndite în anumite condiții. În ambele domenii, cel cultural și cel biologic, unde se realizează progresul informației, atât istoria culturii umane cît și filogenia (ca istorie a „culturii biologice“) să păstrează și se transmită numai informația care asigură progresul.

Într-un univers în care procesele sunt dominate de principiul al II-lea al termodinamicii, acumularea de entropie negativă, nu poate fi opera hazardului, ci a unui factor „logic“ de organizare, biologic și social care rezultă din structura cibernetică și informațională a acestor sisteme.

PROBLEMATICA VALORILOR ÎN FILOSOFIA ANTICĂ (II)

NICOLAE CULIC

Intr-un articol anterior¹ am arătat că atât Platon cît și Aristotel au afirmat obiectivitatea și ireductibilitatea valorilor. Numai că, pentru primul valorile erau entități obiective, independente de lumea reală, esențe atemporale, imuabile, perfecte, care dădeau valoarea lucrurilor sensibile, iar pentru cel de al doilea calități intrinseci ale obiectelor, un ansamblu de însușiri proprii lucrurilor.

Problematica valorii este continuă și în etapele ulterioare ale filosofiei grecești. Astfel, în epoca de sfîrșit a elenismului, în conceperea raportului dintre existență și valoare, Plotin pornește de la o filosofie idealistă, hiperabstractă. După el, esența absolută este prezentă în gîndirea conștiinței de sine, fiind în aceasta ca esență, și de aceea e socotit că însăși gîndirea este divinul. Hegel apreciază că ideea filosofiei lui Plotin „este intelectualismul, adică un înalt idealism, dar care, în ce privește conceptul, nu e încă idealism desăvîrșit”². Întrucît filosofia lui nu este o încheieră sistematică a filosofiei antice grecești, ci o încheiere istorică, fiind considerat „ultimul titan al filosofiei grecești”³, în idealismul său transcendental regăsim transfigurate idei din etapa clasica a acesteia. Plotin nu s-a preocupat, aşa cum remarcă Hegel, de sesizare obiectelor în modul lor determinat de existență, ca Aristotel, ci de reducerea lor la unitate și scoaterea în evidență a substanțialului față de aparența lor⁴, în concepția lui sunt prezente nu numai idei de origine platoniciană, ci și de origine aristotelică.

Se menține în primul rînd și în gîndirea plotiniană ideea subordonării existenței față de valoare. Esența ființei este definită de către Bine — principiul suprem și valoarea supremă — grație căruia ființa își aparține. Binele este, pentru Plotin, unitatea tuturor lucrurilor, temeiul întregii existențe, nu este cea mai înaltă valoare morală, ci valoarea tuturor valorilor. El este acela de care depind toate; ceea ce doresc toate lucrurile, acela de care au toate nevoie, în timp ce el însuși nu are nevoie de nimic, este măsura și limita a toate. Deoarece prin Bine fiecare ființă este ceea ce este, Binele este prin el însuși de vreme ce permite altor ființe de a fi ele însele⁵. Binele este suficient să fie, prezența lui nu depinde de hazard, este esență și scop.

Așadar, la Plotin, ca de altfel la Platon și Aristotel, Binele nu este numai principiu, valoare supremă, ci și cel spre care năzuiește tot ceea ce există: „orice ființă dorește Binele; ea vrea să fie Binele mai curind decât ceea ce este”⁶.

¹ N. Culic, *Problematica valorilor în filosofia antică*, „Analele Universității din București”, seria Filosofie, anul XXXI, 1982.

² G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1964. p. 171.

³ C. Tsatsos, *Filosofia scială a vechilor greci*, Edit. Univers, București, 1979, p. 291.

⁴ W. W. F. Hegel, *op. cit.*, p. 166

⁵ Plotin, *Enneade*. VI, 8, 13

⁶ Idem VI, 8, 13.

Există o diferență față de Platon, chiar dacă Plotin va păstra separată dintre lumea materială, care este o lume imperfectă și lumea spirituală, perfecționată. La Platon, Binele completa sistemul lumii, aceasta afiindu-și în el desăvîrșită încheiere o ierarhie, cu toate că esențele erau separate de existențele sensibile. Plotin Binele are capacitatea de a acționa și de a se multiplică, de la el provenind toate lucrurile, lumea sensibilă fiind o emanație a absolutului, a Unului și a Binelui. Cauza tuturor lucrurilor este Binele, care este deasupra celorlalte bune. „Binele — afirmă el — este puterea productivă a vieții înțelepte și intelectului, de la el vine viața și inteligența, de vreme ce este principiul esenței și ființei și este pentru că este Unul. Este Unul pentru că este simplu și primul; este simplu și primul pentru că este principiu. De la el provin toate lucrurile. Subordonarea la Plotin nu înseamnă ca la Platon separație, deoarece vrea, pe conceptul de emanație, să depășească dualismul platonian, dar nu prin mijloace rationale. El este un visător, un exaltat și este așa, fiindcă a avut ideea că esența lui Dumnezeu este gîndirea însăși și este prezentă în gîndire⁸.

Există o încercare, diferită de cea a lui Aristotel, de a realiza unitatea existenței și a esenței, a ființei și valorii, încercare impregnată de spiritualism trancendentalism. Plotin refac această unitate în mod idealist, hiperabstracțional. Pentru fiecare ființă particulară, consideră el, esența sa este identică cu unitatea sa și, pentru ansamblul ființei și esenței, esența tutoului este identică cu unitatea tutoului⁹. Unul, principiul suprem care întruchipează Binele, exprimă, de asemenea, legătura dintre ființă și Bine¹⁰.

Și celelalte valori, frumosul, binele au în concepția lui Plotin o existență de-sine-stătătoare, „Frumosul — afirmă el — este frumos pur, fiindcă este ceea ce este frumos”¹¹. Binele și frumosul au o existență în sine, sunt arătători care există în suflet și sunt sursa oricărei frumuseți sau bunătății a lucrurilor naturale. Valorile nu sunt expresia unor relații, ci a unor calități, atrăgătoare ale lucrurilor sensibile dar care reveleză lumea inteligibilă. Lucrurile sunt frumoase sau bune tot prin participare, căci frumusețea și bunătatea nu există decât în suflet, care este sursa frumosului și binelui. În lumea sensibilă există valori care ansamblu de calități valoroase, dacă corespund sau un modelului ideal al frumuseții sau bunătății.

Considerarea valorilor ca modele, arhetipuri care există în suflet este totuști înțelegere esențială a obiectivității valorilor, însă, cu un pronunțat caracter mistic, spiritualist, deoarece sufletul care face corporile „este ceva divin care este o parte a frumosului, astfel că face să fie frumos orice atinge și posedă, pe de altă parte, posibilitatea de a fi frumos, dacă este posibilă”¹². Orice ființă poate să trebuiască conform concepției lui Plotin, să ajungă divină și frumoasă dacă rîvnește să vadă binele și frumosul. Dacă frumosul este acel ceva cu care dorim să ne unim în cele din urmă, iar acesta la rîndul său este Binele, izvorul existenței, soluția problemei este etică și în aceeași măsură estetică, dar mai curind nu într-o măsură nici altă, ci un misticism integral¹³. Sistemul lui filosofic, deși nu a

⁷ Plotin, *Enneade*, V, 7, 110. ⁸ G. W. F. Hegel, *op. cit.*, p. 171.

⁹ Plotin, *Enneade*, VI, 9, 11.

¹⁰ Idem, VI, 2, 11.

¹¹ Idem, V, 8, 3.

¹² Plotin, *Enneade*, I, 6, 6.

¹³ K. E. Gilbert și H. Kuhn, *Istoria esteticii*, Edit. Meridiane, București, 1978, p. 118.

influențat de mișcarea creștină, este de fapt o încercare de a înbrăca experiențele sale religioase într-o haină rațională. Sufletul este în esența lui bun, iar răul provine de la corpul în care sălăsluiește, existind posibilitatea mintuirii datorită înrudirii lui cu Dumnezeu. „Ochiul n-ar fi văzut niciodată soarele, dacă el n-ar fi înrudit cu acesta; tot asemenea sufletul n-ar putea vedea frumosul, dacă el însuși n-ar fi frumos. (De aceea să devină fiecare mai întii asemenea cu Dumnezeu și frumos, dacă vrea să vadă Binele și Frumosul“¹⁴. Problema care-l chinuia era reunirea sufletului căzut cu prototipul lui originar divin. Este semnificativ ceea ce istorisește Porfirius cu privire la ultimele cuvinte, pe care le-a spus Plotin către prietenul său Eustochios pe patul de moarte: „Te-am așteptat, zise Plotin, pentru a încerca să conduc divinul din mine spre divinul din univers“¹⁵.

Din cele arătate putem aprecia că întreaga gîndire antică greacă este străbătută de preocuparea de a stabili un raport ierarhic între *existență și valoare*, problemă considerată de către unii axiologi centrală pentru orice teorie a valorilor¹⁶, deoarece prin soluționarea acestui raport filosofia urmărea elaborarea unei viziuni unificatoare și integratoare despre cele două domenii. Tot în cadrul acestui raport filosofia antică a conceput obiectivitatea valorilor.

Specific gîndirii antice grecești este *subordonarea existenței față de valoarea și înțelegerea esențialist-realistă a obiectivității valorilor*. Între valoare și existență este statoricul un raport de recesivitate, valoarea avind rolul dominant, iar existența este recesivă în raport cu aceasta¹⁷. Or, cîndără M. Florian, valoarea presupune o referință necesară, însă recesivă, la obiectul real, existența domină valoarea care este necesar legată de aceasta; existența are primatul, ea fundează valoarea¹⁸.

Se manifestă, de asemenea, unele diferențieri cu toate că gînditorii analizați au considerat valorile esențe reale, obiective. Astfel, pentru Platon valorile sunt entități obiective, independente de lumea reală, sunt esențe atemporale, imuabile, perfecte, care dau valoarea lucrurilor reale, sensibile, pentru Plotin creații ale Unului, Binelui, iar pentru Aristotel ansamblul însușirilor, calităților, inerente obiectelor sensibile Această înțelegere esențialist-realistă a obiectivității valorilor ignoră orice legătură genetică între *om și valori*, neacordîndu-i acestuia nici un rol în procesul de constituire a valorilor. Valorile nu depind de un subiect uman sau transcendental. Neajunsul nu i-a scăpat lui Hegel care remarcă, referitor la concepția lui Platon, următoarele: „El vorbește despre dreptate, bine, adevăr, dar nu arată în același timp și nașterea lor: ele se infățișează nu ca rezultat, ci ca presupozitie nemijlocit admisă“¹⁹. Gînditorii antici considerau întotdeauna valoarea nu *subiectul*, esența nu relația, aceasta fiind unul din aspectele esențiale ale realismului antic. „Atitudine de principiu a spiritului grec, realismul — afirmă Gh. Vlăduțescu — se naște din dialogul practic al omului cu lumea și se afirmă ca asumare a ei: artistică, religioasă, filosofică-științifică“²⁰.

¹⁴ Plotin, *Enneade*, IV, 8, 1.

¹⁵ Porphyrius, *De vita Plotini*, 2, apud N. Balca, *Istoria filosofiei antice*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1982, p. 325.

¹⁶ L. Lavelle, *Traité des valeurs*, Tome premier, P.U.F., Paris, 1951, p. 271

¹⁷ M. Florian, *Recesivitatea ca structură a lumii*, vol. I, Edit. Eminescu, București, 1983, p. 359

¹⁸ Ibidem

¹⁹ G. W. F. Hegel, *op. cit.*, vol. I, p. 509

²⁰ Gh. Vlăduțescu, *Realismul grec (I). O revenire asupra conceptului*, în *Studii de istorie a filosofiei universale*, vol. VIII. Edit. Academiei R. S. România, București, 1983, p. 7.

Ideile anticilor despre natura binelui, frumosului și răului cu existența au influențat întreaga dezvoltare a teoriei valorilor. Mai sistemele, mai toate concepțiile elaborate au ținut seama, într-o mai mare și mică măsură de problematica deschisă și uneori și de realizările obținute gîndire greacă. Înțelegerea esențialist-absolutistă a naturii valorilor inițiată de Platon, își păstrează conținutul și semnificația sau dobîndește noi valențe filosofia din secolul al XIX-lea sau al XX-lea. Începînd cu H. Lotze, abstracția obiectivistă consideră valoarea tot independentă de existența empirică a lucrurilor și a conștiinței, o altă dimensiune, nu însă superioară, opusă orișel de existență. „Valorile ireale — afirmă H. Rickert — se opun ca un imposibil în sine, tuturor lucrurilor reale, care de asemenea formează un imperiu în sine“²¹ Valorile sunt plasate într-un imperiu transcendent fiind considerate de H. Lotze și H. Rickert, valabilități eterne, supraumane, irreducibile și autonome. Întrucât nu au existență ci valabilitate, domeniul valorilor dobîndește înfățișajul „platonism al valabilității“.

N. Hartman se menține, în conceperea domeniului valorilor, în cadrele retice stabilite de Platon admițînd existența valorii în sine, care nu poate fi dedusă din raporturi de ființare și nici din finalități. „Valorile în sine nu sunt derivate. Și cînd sunt îndreptățite, ele sunt absolute“²². Ele sunt esenția independente de gîndire sau dorință, însă esențe inteligeibile. „Ca mod al lui a existență — scrie el — valorile sunt Idei platoniciene. Ele fac parte din domeniul esenției, descoperit mai întîi de Platon, care se poate sesiza prin intuiția spiritului, fără să poată fi văzut sau pipăit“²³.

Ridicînd emoționalul la același rang cu raționalul, M. Scheler consideră că alături de apriorismul gîndirii există un apriorism al sentimentului, viață și traiul avînd un conținut aprioric, independent de logică. După ce respinge pretenția apriorismului gîndirii, Scheler se întoarce la apriorismul sentimentului, decata greacă conform căreia ideea, logicul se identifică cu esența, el considerând valorile esențe pure, calități irreducibile, fără semnificații directe, și dacă acestui fapt, esențe alogice iraționale. Definind valorile ca esențe irreducibile, Scheler le consideră esențe care nu suferă alterări ca lucrurile, existînd în sine într-o ordine ierarhică. În ceea ce privește domeniul valorilor capătă în această viziune expresia unui „platonism al valabilității“.

La acestea mai putem adăuga că cele două modalități de concepere a realității dintre existență și valoare le regăsim în filosofia modernă la Kant și Hegel. Primul, pe linia lui Platon, a instituit o distincție netă între *existență* și *valoare*, *müssen* și *sollen*, iar al doilea, pe linia lui Aristotel, a conceput *existență* și *valoarea în unitate*, fără a le identifica, subliniind și elementele care le deosebesc.

²¹ H. Rickert, *System der Philosophie*, Erster Teil, Allgemeine Grundlagen der Philosophie, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1921, p. 114

²² N. Hartmann, *Estetica*, Edit. Univers, București, 1974, p. 378

²³ N. Hartmann, *Etnik*, Walter Gruyter, Berlin und Leipzig, 1926, p. 108

PROBLEMA LIBERTĂȚII ÎN FILOSOFIA LUI VASILE CONTA

CONSTANTIN TÂRȘOLEA

În ființarea sa meteoritică, Vasile Conta a realizat o operă filosofică de răsunet european, al cărei implicații în perimetru gîndirii materialiste românești contemporane și ulterioare lui sunt de departe de a fi studiate sub toate aspectele. Vocea sa de gînditor, într-un domeniu în care puțini se mișcă cu dezvoltură, s-a materializat într-un sistem filosofic materialist, în care problemele ontologice, gnosologice și cosmologice sunt abordate pe baza unui stărui apel la datele cele mai recente furnizate de științele din vremea sa. Prin soluția sa filosofică, Conta continuă și amplifică tradițiile gîndirii materialiste românești și îi deschide noi perspective de meditație, unele probleme (raportul dintre filosofie și știință, filosofia științei), fiind puse în termeni de certă actualitate¹. Extinzind cercetările sale și asupra societății, Conta n-a putut depăși anumite limite impuse de mecanismul de ansamblu al concepției sale. A urmărit însă, prin sistemul său, o anumită finită practică, eforturile lui fiind concentrate asupra reliefării condițiilor acțiunii umane într-o perioadă de început a manifestării aspirațiilor legate de dezvoltarea industriei naționale. Din această perspectivă, libertatea umană trebuie privită ca o problemă centrală a sistemului său, subsumind unificator meditațiile sale de o arie atât de diversă. Remarcind acest lucru în legătură cu lucrarea *Teoria fatalismului*, H. Dellboeuf scria într-o scrisoare către Conta :

„Am cîtit-o cu un interes cu atit mai mare cu cît aveam de gînd să o studiez cîndva din punctul de vedere al științelor fizice, această chestiune gravă a libertății cu privire la care nu-s încă bine fixat, cartea dv. așa de bună și precisă mi-a reînviat reflexiile...“².

Propriu-zis, în lucrările lui Conta nu găsim o teorie de sine stătătoare și încheiată asupra libertății umane. Esențial, ea apare ca fiind implicată fragmentat în încercarea de rezolvare materialistă a problemelor determinismului în domeniul social și psihic, îndeosebi în lucrările *Teoria fatalismului* și *Teoria ondulațiunii universale*. Modul însă în care a gîndit arhitectonica operei sale filosofice³, structura ideatică de ansamblu în care se ridică și se soluționează explicit sau nu aspectele legate de libertatea umană, pun sub semnul întrebării multe din interpretările de pînă acum care, în unele cazuri, consideră că V. Conta criticînd liberul arbitru și predestinarea religioasă, a ajuns, în esență, tot la o doctrină a predestinării, răminînd astfel pe pozițiile unui materialism mecanicist inflexibil.

Asupra faptului că teoria sa filosofică viză scopuri activiste și se opunea că atare oricărui fel de predestinare ne atenționează explicit, chiar filozoful ieșean. În acest sens, într-o scrisoare din 1870, adresată doctorului Fătu, el scria semnificativ : „Studiez o chestiune filosofică, pe care cred s-o termin în curînd și care are

¹ A se vedea Vasile Conta, *Teoria fatalismului*, în *Opere filozofice*, Editura Academiei R.S.R., București, 1967, p. 190—193.

² Conform : *Filozoful Conta, Opere complete*, ediție îngrijită de Octav Minar, Librăria școalelor, București, f.a. p. 881.

³ A se vedea : N. Gogoneașă, *Filosofia lui Vasile Conta*, Editura științifică, București, 1962, p. 45.

ca titlu „Teoria fatalismului“. E o chestiune care va arăta omenirii în mod doctare e cheia practică a societății, față de voința liberă omenească sau duzească, care vine în atingere cu materia care se mișcă și se materializează pînă infinit⁴. Ideea este reluată în concluzia lucrării *Teoria fatalismului*, care considerat de Conta drept singurul sistem filosofic „care ne dă explicațiunea, și justificarea vieții noastre practice din societate“⁵. Precizările care însotesc acele idee îi ridică și mai mult valoarea sa teoretică. Potrivit lui Conta „teoria fatalismului, de departe de a cădea în contradicționi cu sine însuși sau cu faptele dovezi de științe pozitive sau cu practica vieții, este poate, singurul sistem filosofic care explică totul și se află în armonie cu totul“⁶. Formula utilizată în caracterizarea teoriei fatalismului nu trebuie luată însă într-un sens exclusivist, Conta însuși considerând că și sistemul său *doar* ca un moment al devenirii filosofiei. În acest context, Conta constituie, fără îndoială, un mare merit al lui Conta, faptul de a fi înțeles că niciun sistem materialist care se dezvoltă permanent pe baza științei și reflecției realitățea poate orienta activitatea practică a societății. Chiar dacă elaborarea sa teoretică este incompletă și nu are claritatea pe care o poate asigura doar cunoașterea profundă a dialecticii dezvoltării societății, trebuie să fie recunoscută fecunditatea acestor idei pe care, Vasile Conta le-a semănat în perimetru gîndirii filosofice românești.

În problema dacă Vasile Conta neagă sau nu libertatea umană, părerile împărtășite. Se observă totuși, în literatura de specialitate, formularea unor puncte de vedere mai recente, susținînd argumentat ideea, după care, filosoful ieșean nu mai că nu a negat libertatea omului ci s-a apropiat de o înțelegere corectă a acesteia⁷. Această situație, incitantă prin ea însăși, obligă la analiza metodologică a textelor lui Conta, îndeosebi a textului *Teoriei fatalismului* pe marginea căreia se și înregistrează dezacordul de opinii în ceea ce privește libertatea umană.

Există în preambulul *Teoriei fatalismului* un pasaj supralicitat în interpretările de pînă acum ale operei lui Conta în problemele ideterminismului : „Eu mă simt prin această scriere a dovedi că toate fenomenele din lume, fie ele fizice, morale sau intelectuale, sunt regulate după legile fixe și naturale, că prin urmare, nu există nimic din tot aceea ce s-a numit *voință liberă omenească* sau dumnezeiască, din aceea ce s-a numit *întîmplare*, și că în lume pe cît putem noi să înțelegem decînd *materie*, care se mișcă și se metamorfozează pînă la infinit în spațiu și în timp, ascultînd în toate mișările și metamorfozele sale legi fatale“⁸. După opiniile noastră, ideile de mai sus nu pot constitui suportul afirmației, după care, Conta neagă voința liberă omenească propriu-zisă și întîmplarea în sensul pe care el îl regulă și îl dă în acestui termen. Si aceasta întrucât așa cum rezultă din text, Conta avansează în paragraful citat *doar* soluția de principiu în problema naturii existenței : monism materialist, funciar determinist. De pe această poziție, el își afișă deschis opozitia față de concepțiiile idealiste, fie ele ale idealismului subiectiv sau obiectiv, care fac din voință liberă arbitru, principiu creator și ordonator al universului. Dar totodată, el se declară adversar și al acelor concepții care, opînd determinismului, neagă rolul necesității și legității obiective, afirmă in-

⁴ Filozoful Conta, *Opere complete*, p. 872

⁵ Vasile Conta, *Opere filozofice*, p. 225.

⁶ *Ibidem*.

⁷ N. Gogoneață, Vasile Conta, în *Istoria filozofiei românești*, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 436. I. Bătlan, *Statutul moralei în filozofia lui Conta*, *Revista filozofie*, nr. 3, 1982, p. 281.

⁸ Vasile Conta, *Opere filozofice*, p. 97.

tență unei ordini cauzale și necesare absolutizând întîmplarea, hazardul. Așadar, Conta nu respinge întîmplarea în general, ci întîmplarea în accepțiunea proprie indeterminismului, scoaterea acesteia din planul relațiilor cauzale.

Explicit⁹, Conta se opune acelor interpretări care considerau că imposibilitatea explicării la un moment dat, cu mijloacele științifice de atunci a fenomenelor psihice și sociale, ar fi dovada inexistenței determinismului, a manifestării acțiunii hazardului și a liberului arbitru în aceste domenii.

Concepția deterministă și opusă, totodată, indeterminismului, promovată de gînditorul nostru, nu este de fel suprinzătoare dacă ținem seama de atmosfera filosofică și științifică în care s-a format și a scris *Teoria fatalismului*. Nu este lipsit de importanță așadar faptul că, în plan european, cunoșteau o largă circulație filosofile de inspirație kantiană, care, în ciuda spiritului operei filosofului de la Königsberg, accentua sau supraevaluau indeterminismul paralel cu subiectivismul și, nu în ultimul rînd, voluntarismul. De altfel, chiar în țara noastră, Maiorescu da o anumită apreciere filosofiei lui Schopenhauer, care aşa cum s-a remarcat, era unul din gînditorii mult discuzați la Junimea¹⁰. Precizindu-și poziția în raport cu aceste orientări, Conta a operat totodată delimitări și față de reprezentările lui Spencer, Comte, Brücke, Büchner, etc.

În ceea ce privește climatul științific, trebuie remarcată dezvoltarea pe care o cunoșteau științele naturii (biologie, psihologie, fiziológie), ca și avîntul celor care abordau societatea (sociologie, statistică, istorie).

Urmărind să realizeze o metafizică a Totului¹¹ și luînd drept adevăr axiomatic existența legilor „fatale” în lumea anorganică, Conta își propune drept preocupație de căpetenie în *Teoria fatalismului*, să demonstreze că și în domeniul psihic și social acționează astfel de legi: „lumea întreagă, sub orice formă ar fi primită, este guvernată de legi fatale și naturale”¹². Poziția sa vădit antiindeterministă, concretizată într-un demers de dezvoltare a materialismului în sensul extinderii sferei sale explicative și asupra acelor domenii private de către numeroase curente filosofice, ca rupte și chiar opuse lumii anorganice, comportă însă anumite limite. Astfel, toate legile, indiferent de domeniul în care se manifestă, sint, după Conta, „exacte, inflexibile și, prin urmare fatale”¹³, iar fatalitate (termen prin care filosoful ieșean desemnează, cel mai adesea, determinarea, relațiile de determinare) „domnește asupra fenomenelor sociale întocmai ca și asupra fenomenelor fizice și fiziológice”¹⁴.

„Limitele” concepției lui Conta despre legi pot fi explicate prin scopul urmărit în *Teoria fatalismului*, ca și prin consecințele materialismului metafizic, căruia el îi este tributar. Astfel, în primul rînd, trebuie reținut că, primordial, Conta nu urmărit evidențierea specificului acestora în funcție de domeniul de manifestare, ci demonstrarea unității lumii, a Totului, făcînd din acțiunea legilor de același tip și evoluție, argumente fundamentale. Ulterior, avînd asigurată această premisă de bază a filosofiei sale și sesizînd anumite contradicții interioare sistemului său materialist, el va reveni asupra legilor fatale, creind deschideri interesante în legătură cu specificul celor din domeniul social și psihic. În al-

⁹ Ibidem. El își nu admitea obiectivitatea științifică a fenomenelor deterministe.

¹⁰ N. Gogonea, *Studiu introductiv la: Vasile Conta, Opere filozofice*, p. 14.

¹¹ A se vedea Gh. Al. Cazan, *Istoria filosofiei românești*, Editura didactică și pedagogică, București, 1984, p. 149.

¹² Vasile Conta, *Opere filozofice*, p. 104.

¹³ Op. cit., p. 103.

¹⁴ Op. cit., p. 104.

doilea rînd, deși nu i se pot trece cu vederea meritoasele elemente de dialectică cuprinse îndeosebi în *Teoria ondulațiunii universale*, în gîndirea lui Conta au fost precumpăratoare influențele concepției de tip laplacean. În acest sens, el identifică necesitatea cu cauzalitatea, legitatea cu existența raporturilor cauzale (interesant este că acest fapt atenuază sensul metafizic al afirmațiilor sale legate de fatalitate), concepe univoc desfășurarea relațiilor cauză—efect și împărtășește iluzia posibilității cunoașterii în amănunt a desfășurării viitoare a fenomenelor proceselor etc.

Acțiunea legilor fatale, deci obiective și necesare, era în concepția lui Conta condiție și, în același timp, dovedă a existenței „armoniei permanente” întrumea fizică și cea morală. Tocmai de aceea, potrivit opiniei sale, problemele omului nu puteau fi concret înțelese, ignorând corelațiile dintre diferențele domeniilor existenței, precum și realitatea complexă a personalității umane. Neinteresindu-ne argumentația în sine în multe cazuri cu neajunsuri anticipate de Conta vom reține numai acele idei generale ce pot fi desprinse din demersul său filosofic și care se înscriu în cadrul general de tratare a problemei libertății umane: a) libertatea umană trebuie abordată pornind de la recunoașterea existenței și acțiunii legilor obiective, a manifestării necesității obiective; b) omul nu poate fi redus la elementele organice și anorganice. Din acest ultim punct de vedere, Conta se apropie de înțelegerea corectă, de principiu de neîndoioasă valoare explicativă, a personalității umane ca o realitate bio-psihosocială. Prin aceste două idei, el se distanțează de reprezentanții materialismului naturalist și conturează o problematică, ilustrată ulterior de mari personalități ale istoriei filozofiei românești cum au fost C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, etc.

Evidențind existența relațiilor cauzale și în alte domenii decât cele ale lumii fizice, Vasile Conta încearcă o explicare materialistă a fenomenelor psihice. Cu acest prilej el respinge atât idealismul cît și materialismul vulgar în accepțiunea dată conștiinței, înțelegind corect rolul creierului, funcția de relație a acestuia. Din punctul de vedere al obiectivului studiului de față ne interesează numai problematica voinței. Astfel, recunoscută fiind legătura intimă dintre libertatea umană și voință, întrebarea dacă materialistul ieșean neagă sau nu libertatea voinței, devine cu atât mai necesară cît un capitol al lucrării *Teoria fatalismului*, se intitulează „Nu există libertatea voinței”. Trecind dincolo de neajunsurile unui limbaj pentru care în viață fiind, Conta a fost criticat, se poate observa că filosoful român se opune voinței libere în sensul doar în sensul acesteia de liber arbitru. În primis, la filozofia lui Schopenhauer este mai mult decât transparentă. Liberul arbitru este privit de Conta ca neputință de a explica lumea prin argumente rationale, ca incapacitate de a surprinde totalitatea relațiilor cauzale. Referitor la liberul arbitru, el scrie textual, că este „subterfugiu destinat să mascheze ignoranța noastră privitoare la o verigă oarecare din lanțul cauzalității”¹⁵.

Liberul arbitru este, de asemenea, privit ca absurditate logică: voința își este propria determinare. Rezultă și de aici, că ceea ce critică Vasile Conta este conceperea posibilității comportamentului *neorientat de motive*. Îndreptățit, Conta aprecia că *motivele* sunt abstrase de conștiință, din realitate, fapt care conduce la ideea valoroasă conform căreia voința trebuie abordată în contextul situației omului într-un ansamblu de relații cauzale. În acest cadrul, *motivele* sunt parte a activității creierului de realizare a relației cu mediul.

¹⁵ Op. cit., p. 200.

Semnificativ pentru problematica libertății, Conta arată, apelind la exemple concrete, că în funcție de situație omul optează pentru o anume soluție, din mai multe posibile. Prin urmare, nu negarea libertății voinței i se poate reprosa lui Conta, ci modul mecanicist de explicare a acestui proces psihic. În acest sens, în explicarea voinței, ca și în general a psihicului uman sau a vieții sociale se întâlnesc în lucrările lui Conta anumite limite. Dintre acestea, mai importantă ni se pare absolutizarea relațiilor de determinare dinspre lumea fizică spre cea psihică și viața socială, fapt care se corelează în teoria lui prin înclinarea balanței în favoarea inconștientului și defavoarea conștientului, cu supraaprecierea rolului mediului înconjurator în determinarea unor fenomene sociale, etc.

De pe pozițiile monismului său filosofic, Conta se opune și concepțiilor care considerau domeniul vieții sociale drept cimp de manifestare a liberului arbitru. Demersul sau în acest caz, evidențiază pe de-o parte elemente valoroase în planul determinismului istoric, dar și limite, datorate în esență, atașamentului său declarat față de organicismul spencerian. Astfel, întreprinzând o retrospectivă a dezvoltării societății, Conta evidențiază faptul că oamenii se supun și trebuie să se supună atât legilor „fatale” cît și legilor „deliberate”, „voluntare”. Legile „voluntare” au apărut, după Conta, într-un anumit moment al istoriei umanității în care instinctul socialibilității a fost dublat de conștiința acestuia; mai mult, evoluția conștiinței sociabilității constituie premisa dezvoltării continue a legilor voluntare. Dar „legile fatale” și „legile voluntare” nu sunt realități disjuncte, de aceea, în elaborarea legilor voluntare“ oamenii trebuie să țină cont de legile „fatale” căci societatea este potrivit opiniei lui Conta, parte a Totului aflat în evoluție. Legind evoluția legilor „voluntare“ de evoluția conștiinței (lucru care la Conta este sinonim cu conștiința clară a determinismului, a relațiilor de determinare), gânditorul român apreciază că în organizarea și conducerea societății va veni cîndva o epocă, „epoca științelor sociale bazate pe legile fatale ale naturii”¹⁶.

Operind distincția dar, în același timp, accentuând asupra legăturii dintre „legile fatale” (ale naturii) și legile „voluntare”, Conta intuieste complexitatea relațiilor de determinare în care se ridică problema libertății!. Chiar dacă el rămîne pe poziții idealiste în explicarea multor probleme ale vieții sociale, inclusiv în cele privind organizarea socială, din textul respectiv pot fi desprinse idei viabile în planul teoriei libertății umane cum ar fi: a) participarea indivizilor la viața socială; b) aceasta presupune și un anumit nivel de conștiință; c) conducerea societății implică înțelegerea în profunzime a problemelor dezvoltării sociale; d) participarea individuală și grupală a membrilor societății la activitățile de conducere presupune respectarea atât a legilor naturii cît și a legilor „voluntare”.

În lucrările sale, Conta nu se oprește, cum se vede, numai la evidențierea existenței legilor la toate nivelurile Totului. Dimpotrivă, în cercetarea și soluționarea problemei libertății, materialistul român a depășit pozițiile filozofice care reduceau libertatea la înțelegerea necesității. În mod implicit alteori explicit, el vizează posibilitatea permanentă a omului de a alege, de a opta pentru anumite soluții și acțiuni vitale, fiind desigur acelea care țin cont de cerințele legilor „fatale” și ale legilor „voluntare” și care asigură astfel, conservarea individului și prosperitatea sa.

În acest context, Conta subliniază rolul important pe care-l au normele moralei, religiei (privită ca apăținând unei perioade de început a evoluției umă-

¹⁶ Op. cit., p. 210.

nității) și legislației în orientarea comportamentului uman. Cu acest prilej utilizează unele concepte cum ar fi „datoria”, „responsabilitatea în sens obiectiv” și „responsabilitatea în sens subiectiv”¹⁷, care atenuează afirmațiile sale legătute de raportul dintre conștient și inconștient în activitatea umană. În plus, plecând de la premise naturaliste și psihologiste, Vasile Conta întrevede creația rolului normelor moralei în procesul dezvoltării societății omenești, ceea ce răspunde „că va veni un timp când patriotismul, iubirea oamenilor și, în general, iubirea de aproapele său, vor fi cele mai mari și mai puternice motive ale omenești”¹⁸.

În viziunea lui Conta, acțiunea umană depinde de stadiul cunoașterii omenești, dar, ceea ce este la fel de important, și de atitudinea față de acesta. Mănușind în acest sens incredere în rațiunea umană și având convingerea că atâtatea omului este potențată de progresul continuu al cunoașterii, Conta răspunde că există o filosofie activistă și în același timp, contrar opiniei unor interpreți, mistici. Prin aceasta, poziția sa este ireconciliabilă cu fatalismul religios și general, cu orice doctrină a predestinării. Pildă, Conta scrie: „Așadar teologiele fatalismului poate să alunge acea cauză de îndobitoare și de nepăsare care numește fatalismul teologic și, astfel să lase mai multă putere și vigoare celor acelora care împing pe oameni la neconitență lucrare și cugetare”¹⁹.

Problematica libertății a cunoscut, în puținele lucrări pe care Conta le-a elaborat, atât constante notabile cât și nuanțări semnificative. În acest sens, ulterior Teoriei fatalismului, efectuând modificări în concepția sa de legi, Conta consolidează suportul teoretic al sistemului său în privința libertății ca voință și acțiune a omului (denumit de el în acest caz, inconsecvență terminologică cu sine însuși — ca liber arbitru). Elementul central al înnoiri aduse cu acest prilej este abordarea diferențiată a legilor, în funcție de domeniile lor de manifestare. Atenuând din rigiditatea afirmațiilor sale inițiale, Conta precizează să există o „diferențiere esențială între legile fixe și constante, care conduc lumea materială și legile aproximative și neconstante, care conduc domeniilor psihologice și sociologice, lăsând îndeajuns loc pentru liberul arbitru al omului și al altor ființe”²⁰.

Prin ideile sale implicate sau explicite, înglobate într-un demers evoluțional, Vasile Conta a contribuit la clasificarea de pe poziții materialiste a problemei libertății umane, la pregătirea în țara noastră a terenului pentru înțelegerea de pe pozițiile filozofiei marxiste.

¹⁷ Conform Op. cit., p. 219—20.

¹⁸ Vasile Conta, *Teoria ondulațiunii universale*, în Op. cit., p. 260.

¹⁹ Vasile Conta, *Teoria fatalismului*, în Op. cit., p. 224.

²⁰ Vasile Conta, *Intiile principii care alcătuiesc lumea*, în Op. cit., p. 563.

SEMNIFICATIA EVOLUȚIONISMULUI LA VASILE CONTA

ION ROȘCA

În cele ce urmează vom aplica ipoteza că evoluționismul lui Conta se clăfifică mai complet prin concepția lui despre materie și despre structuralitate. Din perspectiva amintită vor fi analizate ideile filozofului despre cauza, mecanismul și sensul mișcării.

În explicarea originii evoluției, Conta distinge între izvorul schimbării unei anumite unități materiale considerată autonom și cauza schimbării aceleiași unități raportată la sistemul mai cuprinsător din care face parte, în genere la univers.

Într-un prim orizont, Conta consideră că izvorul evoluției unei anumite unități materiale considerată în sine consistă în însușirile materiei respective, care îi conferă cel puțin o mișcare mecanică internă și una de influență atractivă externă. În acest sens, el afirmează că: „orice unitate de compoziție a materiei are două proprietăți esențiale: a) de a se mișca neîncetat în spațiu, adică poate să-și schimbe locul; b) apoi de a influența prin mișcarea sa mișcarea altor unități“¹. Totodată, el susține că, în raport cu alte unități materiale, mișcarea oricărei unități, oricărui corp se explică prin influența lor reciprocă. Mai mult, el consideră că „această influență este cauza primă care produce toate mișările și schimbările materiei“².

Apreciez că teza influenței reciproce drept cauză primă nu constituie un principiu mecanicist. Dimpotrivă, din texte filozofului să degajă importante argumente antimecaniciste. a) Conta însuși se delimită expres de mecanicism, în care „de obicei se face distincție între putere“ (influență din exterior — I.R.) „și mișcare, cea de-a doua fiind efectul celei dintâi“. Or, „forța nu e un principiu distinct, ci o calitate esențială a oricărei mișcări de a lucra, de a ajuta pe celelalte mișcări, influențându-le“³. Deci, susține el, interacțiunea se naște din acțiunea fiecărui corp, acțiune indisociabilă de însușirile, de natura corpului respectiv. b) După Conta, interacțiunea (incipită mecanică) nu suprimă cîtuși de puțin specificitatea celorlalte forme ale mișcării. c) Teza influenței ca primă cauză exprimă faptul real al caracterului fundamental al mișcării mecanice în raport cu celelalte forme ale mișcării. d) Teza influenței reciproce semnifică și cauzarea componentelor de către întreg.

Într-un al doilea orizont, Conta susține că evoluția se originează nu în simplă existență a însușirilor, ci, mai profund, în luptă și echilibrul acestora. Origine a schimbării, și luptele și echilibrurile sunt raportate de el atât la o unitate materială determinată cît și la sistemul în care unitatea se include, la univers.

Din principiul infinității materiei, Conta deduce ideea existenței luptei și echilibrului (din infinitatea materiei rezultă că există forțe neidentice și care vin

¹ Vasile Conta, *Întîile principii care alcătuesc lumea*, în Opere filozofice, București, Edit. Academiei, 1967, p. 557.

² Ibidem.

³ Ibidem.

ideice; cele 2 principii sunt în raport de juxtaposire, nu de îndepărțare!

?!

în contact). Din același principiu al materiei nesfirsite, el concluye rolul luptei echilibrului în transformarea materiei de la o formă la alta și, respectiv, în stabilizarea relativă a formelor, precum și imposibilitatea echilibrului absolut.

concluye

Zum Teufel!
Was ist das???

?!

În analiza luptei și echilibrului în raport cu o formă determinată, Conta își dezvoltă concluziile derive din principiul infinității. Mai întâi, el argumentează că, în raport cu o anumită formă, lupta și echilibrul decurg nu numai din răsfringerea forțelor din exterior, ci și datorită faptului că orice formă este complexă structurată, structurarea în micro continuind la nesfirsit. Apoi, el susține că echilibrul este relativ nu numai ca urmare a faptului că în macrocosm există alte forțe în luptă, ci și din cauză că în însuși interiorul formei date, în subsistemele ei, există o luptă neîncetată. În fine, el afirmează teza după care, la nivel unei forme date, nu numai echilibrul, ci și lupta prezintă un caracter relativ.

În fond, filosofema să relevă faptul real că, datorită structurii în macro și în micro, orice luptă determinată, particulară este relativă în raport cu echilibrul care există în subsisteme sau în suprasistem. Pentru orice formă particulară Conta afirmează, totuși, triumful luptei prin acțiunea combinată a luptei interne și a aceleia externe. El atrage însă atenția că, în perfecționarea formei date, și echilibrului îi revine un rol important. Si în literatura marxistă mai recentă se afirmă îndreptat că, în anumite condiții, la perfecționarea unei realități contribuie nu numai lupta, ci și unitatea contrariilor.

Opinez că o limită a concepției lui Conta asupra relației dintre lupta și echilibrul existente la nivelul unei forme echilibrate consistă în afirmația că lupta ar avea loc numai între forțele secundare, în subsisteme, nu și în sfera forțelor principale. Dar este de observat faptul că el însuși își amendează ideea, susținând că forțele secundare reprezintă fragmente neechilibrate ale forțelor principale aflate în echilibru și că echilibrul acestora nu anulează lucrarea lor reciprocă.

În ce privește modalitatea evoluției, Conta surprinde și argumentează faptul că orice formă se schimbă și se transformă prin acumulări cantitativ-calitative ale forțelor (însușirilor) ei interne. După cum afirmă el însuși, „această mobilitate de echilibru și această luptă prelungită“ se întimplă deoarece „cantitatea, calitatea, numărul forțelor se schimbă în tot momentul“⁴. El consideră că pe curba suitoare a unei forme cantitatea de forțe crește, iar pe cea coborâtoare descrește. El afirmă principal că „orice forță nouă care intervene în lupta și echilibrul vieții favorizează și prelungește viață“⁵, dacă: a) se articulează celorlalte forțe vitale, b) este mai mică decât celelalte și c) acționează în sensul perfecționării formei date (a echilibrului său).

Relativ tot la modalitatea schimbării, Conta distinge între formele evolutive (care prezintă un echilibru al forțelor principale și se schimbă treptat) și cele neevolutive (care se schimbă brusc).

Consider că dintre cele două tipuri ale schimbării, formele neevolutive sunt cele care reprezintă un salt dialectic, intrucât ele sunt încununate de apariția unor forme noi, superioare. Cele neevolutive joacă la Conta mai mult un rol distructiv. Ele reprezintă momentele de luptă din interiorul unui anumit echilibru și consistă, în esență, în mișcările mecanice inerente oricărei unități materiale.

În fine, în privința sensului evoluției, Conta depășește evoluționismul liniar și, totuși, plat de tip spencerian.

forme
fe minore
unel capă
unii munc
Droga
etc.

⁴ Idem, *Teoria ondulațiunii universale*, în op. cit., p. 278.

⁵ Ibidem, p. 280.

„CRITICA RAȚIUNII PURE“ ȘI LUMEA DE AZI

ALEXANDRU BOBOC

1. Personalitate de prim rang în istoria culturii, renumit prin contribuțiile sale hotărtoare în domeniul științei și al cugetării, Immanuel Kant a dat o expresie sistematică exemplară procesului de autonomizare a valorilor și domeniilor creației umane, afirmindu-se ca unul dintre ctitorii spiritualității și ai conștiinței istorice moderne. Și aceasta în primul rînd prin *Critica rațiunii pure* (1781), operă monumentală, a cărei armonie conceptuală și frumusețe ideatică atrage oricind admirarea și prețuirea.

Operă solidă în structura și articulațiile ei, elaborată sistematic, cu o grijă aproape scolastică de a nu scăpa ceva esențial din vedere, într-un stil sobru, de „cancelarie filosofică“ (Fr. Schiller), *Critica* impune nu prin lungimea și dificultățile de înțelegere pe care le angajează, ci prin bogăția de probleme, soluții, proiecte și perspective pe care le conține. Tocmai de aceea, poate, Goethe spunea că, ori de câte ori citește o pagină din Kant are impresia că a pătruns într-o cameră luminioasă.

Este și impresia ce a dominat lucrările celor de-al V-lea Congres-Internațional-Kant (Mainz, 4—8 aprile 1981), jubileul a 200 de ani al *Criticii*, cu tema: *Critica rațiunii pure din perspectivă istorică, sistematică și critică*, dezbatută pe larg atât în cele 12 conferințe în plen cât și în cele 14 secții, urmărind îndeaproape structura marelui opere kantiene și acțiunea ei de durată în istoria cugetării. Căci dincolo de preocuparea constantă pentru o exegeză avizată, la obiect, au fost frecvente eforturile de a pune în lumină semnificația ideilor *Criticii* nu numai pentru progresul gîndirii epocii moderne, ci și pentru reconstrucția actuală în filosofie, logică, metodologie și filosofia științei, schițindu-se chiar unele construcții teoretice inspirate de concepte și teme kantiene. S-a relevat, în acest sens, că „deducția transcendentală“ kantiană rămîne o structură-cheie într-o concepere modernă analitică a structurii argumentării (ceea ce s-a numit „argumentul transcendental“), iar conceptul de „lucru în sine“ rămîne un postulat necesar în conceperea statutului cunoașterii. Desigur, e vorba de „lucru în sine“ ca problemă, problema reală a limitei, nu ca soluție, în sensul unui agnosticism sui generis, dominat de opoziția între ordinea cunoașterii și ordinea obiectului cunoașterii.

2. Volumele * ce recunosc lucrările celui de-al V-lea Congres-Internățional-Kant reprezintă o sinteză exemplară a noilor cuceriri în „Kantforschung“, punând într-o nouă lumină *Critica* și valențele ei constructive și formative în perspectiva progresului valorilor și al umanismului în istoria universală. Partea I — cuprinde comunicările celor 14 secții: Vorgeschichte; Transzendentale Ästhetik; Transzendentale Analytik, I—IV; Transzendentale Dialektik; Transzendentale Method-

* *Akten des 5. Internationalen Kant-Kongresses: Mainz 5.—8. April 1981, in Verbindung mit Manfred Kleinschnieder, Rudolf Malter, Gisela Müller, hrsg. von Gerhard Funke, Bouvier Verlag H. Grundmann, Bonn: Teil I, 1, 1981, 619 S.; Teil I, 2, 1981, S. 621—1192; Teil II: Vorträge, 1982, 219 S.*

denlehre ; Übergreifende Probleme der Kritick der reinen Vernunft, I—Wirkungsgeschichte, I-II ; Fragestellung aus dem Bereich von analytischer Philosophie, Wissenschaftstheorie und Physik ; Ethische, politische und gesellschaftliche Aspekte der Kritik der reinen Vernunft. Partea a II-a cuprinde textele celor conferințe în plen, precum și cuvîntul de deschidere, rostit de prof. G. Funke președintele Congresului ; cuvîntul prof. Funke cu prilejul dezvelirii unei placă comemorative-Kant pe fațada vechii clădiri a Universității din Mainz ; studii documentare ale prof. R. Malter (Mainz) despre istoricul unei efigii-Kant și isricul predării filosofiei lui Kant la Universitatea din Mainz ; alocuțiunea prof. Funke, rostită în memoria fostului președinte al „Societății-Kant“, H. Heinsohn postfață.

Este de reținut, ca o trăsătură generală a acestor „Acte“, preocuparea de îmbinarea exegезă și tratarea istorică cu sublinierea valențelor innoitoare prin căelebra operă kantiană acționează încă eficient în reconstrucția contemporană a domeniilor teoretice. Tocmai în acest sens, conferința prof. L. W. Beck (Rochester) intitulată „Ce am învățat noi de la Kant!“, sesizează leitmotivul noii atmosfere în „Kantforschung“.

Primele 2 volume intrunesc comunicările numeroșilor specialiști din diverse spații social-culturale și de orientări teoretico-filosofice diferite, oglindind confruntarea dintre linia socotită tradițională și linia modernă (mai ales analitică și fenomenologică) a interpretării, precum și alte modalități ale „acțiunii istorice“ a operei critice. Spicuirea unor titluri va fi credem, edificatoare : „Timpul în «Critica rațunii pure» : Structura normativă a științei“ (N. Capaldi, New York) ; „Quod juris et quid facti“ (J. E. Dotti, Buenos Aires) ; „7 + 5 = 12 : Kant and Plato“ (J. Wubing, Ontario) ; „Formă a priori și cunoaștere a priori“ (R. E. Aquila, Tennessee) ; „Conceptul de simț intern și extern“ (P. Baumans, Bonn) ; „Fundamentarea matematicii la Kant“ (K. Mainzer, Münster) ; „Consens și obiectivitate“ (Th. J. Nenon, Freiburg) ; „Deductia transcendentală a lui Kant“ (K. A. Schenbrenner, Berkeley) ; „Mulțiplicul și puterea de imaginea“ (O. Market, Madrid) ; „Metafizica gîndire negativă“ (G. Santinello, Padua) ; „Versiunea dinamică a metodei transcendente“ (G. Buchdall, Cambridge) ; „Despre statutul «lucerului în sine» la Kant“ (N. Rescher, Pittsburgh) ; „Natură și cultură în Prima Critică“ (A. Galimberti, Genova) ; „Libertatea non-posibilă la Kant“ (G. Schulte, Köln) ; „Dubla manifestare a subiectivității în sistemul Criticii“ (S. T. du Plessis, Cape Town) ; „Intenționalitate la Kant“ (G. Prauss, Köln) ; „Freiheit und Herrschaft. Despre conceptul dinamic de rațiu pură“ (V. V. Gerhardt, Münster) ; „Despre probleme și gîndire problematică în Critică“ (A. Siitonen, Turku) ; „Sensul și funcția unei critici fenomenologice a filosofiei transcendente“ (L. Eley, Köln) ; „Despre aprioritatea spațiului și timpului în fizica contemporană“ (W. Balzer, München) ; „Subiectivitate și lingvisticitate“ (R. Lütfi, Aachen) ; „Formele intuiției la Kant și fizica modernă“ (H. Titze, Wettingen).

În acest context se înscrie și participarea românească : „Fizica newtoniană și știința pură a naturii în Critică“ (M. Flonta, în secțiunea I : Vorgeschichte) ; „Apriorism și realism în metodologia geometriei : Kant vs. Riemann“ (I. Pârvu, în secțiunea XI : Wirkungsgeschichte I) ; „Kant și Rădulescu-Motru“ (Al. Boboc, în secțiunea XII : Wirkungsgeschichte II) ; „Despre actualitatea interpretării libertății voinței la Kant“ (P. Botezatu, în secțiunea XIV).

Volumul al II-lea cuprinde în principiu textele conferințelor. Dintre autori menționăm : „Was haben wir von Kant gelernt?“ (Ce am învățat noi de la Kant) (L. W. Beck, Rochester) ; „Von hier und heute geht eine neue Epoche der Weltgeschichte“

aus“ (De aici și de azi se deschide o nouă epocă în istoria lumii, H.-G. Gadamer, Heidelberg) ; „Die Geschichte der Kritik der reinen Vernunft, Sistematische Biographie eines Denkens“ (I. Heidemann, Bonn) ; „Transzendentaler Idealismus und empirischer Realismus. Zum Problem das daseienden Transzentalität“ (E. Heintel Wien) ; „Le dénouement du troisième conflit antinomique est-il pastiche comme celui de Tartufe?“ (P. Laberge, Ottawa) ; „Die transzendentale Philosophie und die Methode der Physik“ (V. Mathieu, Turin) ; „J. Kant und das Problem der Aktivität der Erkenntnis“ (T. I. Oizerman, Moscova) ; „Bemerkungen zur Transzentalen Methodenlehre“ (W. Ritzel, Bonn) ; „Die Kantische Beweistheorie und die Beweise der Kritik der reinen Vernunft“ (Th. M. Seeböhm, Pensylvania) ; „La théorie kantienne de modalités“ (J. Vuillemin, Paris).

3. Dominate de aceeași preocupare, a relevării rolului istoric al operei critice și a acțiunii ei în istoria culturii, conferințele se remarcă prin abordarea cu perspectivei a tematicii critice, ancorind hotărît în problematica științei și a cugetării din lumea de astăzi. Căci Immanuel Kant însuși — preciza Gadamer (Akten, II, p. 15) și-a desemnat lucrarea ca „o revoluție a modului de gândire“; într-adevăr, ea constituie „un eveniment epocal“, astfel încât „nu este deloc accidental să caracterizăm data apariției *Criticii* prin cuvintele lui Goethe prilejuite de canonada de la Valmy, în care armata franceză revoluționară s-a dovedit invincibilă“: «De aici și de azi se deschide o nouă epocă în istoria lumii». O analogie reușită, susținută de valoarea inegalabilă a operei lui Kant, ale cărui lucrări — preciza L. W. Beck (p. 5) — sunt variațiuni „pe tema unică a spiritului uman creator“. Scopul lucrării îl constituie — arăta Kant însuși — determinarea drumului spre „țara intelectului pur“, „o insulă, pe care natura însăși a închis-o în hotare imutabile“, dar care „e țara adevărului (un nume fermecător), împrejmuită de un ocean vast și furtunos“.

Intr-adevăr, în *Critica rațiunii pure* Kant scrie: „tot interesul rațiunii mele (atât cel speculativ cât și cel practic) e cuprins în următoarele trei întrebări: 1) Ce pot ști? 2) Ce trebuie să fac? 3) Ce-mi este îngăduit să sper?“, la care, fiind vorba de ființa care-și pune asemenea întrebări, s-a adăugat o a patra: „Ce este omul?“ (formulată în lucrarea: *Antropologia din punct de vedere pragmatic*, 1796). Printr-o interpretare a *Criticii* în unitatea de ansamblu a operei, L. W. Beck legă activismul cunoașterii (adică accentuarea de către Kant a rolului activ al subiectului în cunoaștere), de autonomia moralei (idee bazată pe o „revoluție rousseauiстă“) și de „revoluția prometeică“, precizind că răspunsul lui Kant la întrebarea: „Ce este omul?“ nu poate fi decit unul singur: „Omul este creator“ și, astfel, ceea ce mai înainte revenea numai zeilor, anume creația, devine proprie numai omului: aproape toate operele lui Kant „sunt variațiuni pe o temă unică, anume aceea a spiritului uman creator în mod autonom“ și, ca urmare, se poate vorbi la Kant de „o revoluție prometeică în antropologia filosofică“, pentru el omul ca putere creatoare fiind „legislator“ în „țara adevărului“ (p. 5, 13, 14).

„Antropologul unui gen ce locuiește-n „țara adevărului“, Kant — preciza Beck — a intuit în epoca lui o opozitie între „luminare“ (*Aufklärung*) și „contra-luminare“ și, cu puterea rațiunii s-a opus „semnelor iraționalismului“, lăsindu-ne o lecție clară în polemica cu „nesocotitorii rațiunii“ din timpul nostru“ (p. 14), precum și în efortul de a înțelege și depăși „profunda criză“ din lumea de azi, legată de disputa în jurul valorilor, de poziția rațiunii în universul uman. Punind în evidență semnificațiile noi, contextuale ale tezei kantiene a „puterii creatoare a rațiunii“, autorul citat (ca și mulți alții, de altfel, de pildă: G. Funke, T. Oizerman, I. Heidemann, W. H. Walsh) vedea „un avertisment pentru noi“ în cuvintele lui Kant din studiul: *Ce înseamnă a te orienta în gândire?*: „Prietenii ai genului

uman... rațiunea nu contestă ceea ce ea consideră bunul cel mai de preț pe pămîn anume privilegiul de a fi ultima piatră de încercare a adevărului..." (p. 14).

Ideea „puterii creatoare a rațiunii“ și a înscrierii ei prin *Critică*... pe cale către „conștiința de sine a omului“ a stat la baza unei ample pleoabrii, susținută de H. G. Gadamer (reprezentantul principal al hermeneuticii filosofice, considerată la cei 81 de ani ai săi, ca personalitatea cea mai de seamă a filosofiei germane din astăzi). În forma unei largi incursiuni în istoria gîndirii secolului nostru și prezintându-se pe sine nu cu un „Kantforscher“, ci ca „o mărturie“ a timpurilor unei intense confruntări în jurul *Critică*..., Gadamer a argumentat insuficiența metodologiei logismului, polemizînd cu „logicismul“ neokantian („Școala de la Marburg“) de la începutul veacului, dar, în rezonanță, se putea înțelege că el viza un alt metodologism, anume pe cel al orientărilor analitice de astăzi, cu tendințele de subestimare (în spiritul „scientismului“, mai ales) a valorii autonome a demersului filosofic.

4. Activitățile congresului, în care dominantă dezbatelor a constituit-o preocupaarea de a îmbina exgeza cu desprinderea valențelor innoitoare ale marii opere critice și cu dezvoltări constructive solicitate de stadiul actual al științelor și filosofiei, al progresului valorilor teoretice în cultura universală, evocarea gîndirii singuraticului de la Königsberg în contextul lumii de astăzi, o lume răvășită de contradicții, de conflicte și de crize, au constituit, într-un fel, și un prilej de a pune în lumină noi posibilități de înțelegere și mai ales de apărare a demnității umane și a libertății, de colaborare în direcția păcii și a progresului social. De fapt, direcția conturată prin înseși cuvîntările oficialităților din țara gazdă și ale reprezentanților unor organizații științifice internaționale a constituit-o tocmai sublinierea din perspectivă actuală a semnificației umaniste, democratice și raționalistice a gîndirii kantiene. Invitația deschisă la dialog și confruntare a opinilor, la intensificarea colaborării științifice în cercetarea lui Kant și a problematicii filosofice logice, metodologice etc., și-a aflat ecoul în activitatea secțiilor, dominată de un climat de lucru și de colaborare.

Jubileul *Criticăi rațiunii pure* a prilejuit constatarea că această monumentală elaborare teoretică trăiește paradoxul marilor opere ale creației umane: pe de parte ea este mai bine înțeleasă din perspectiva gîndirii contemporane, pe de altă parte, aceasta din urmă, evaluându-și progresele, se recunoaște în ea, devine mai comprehensivă tocmai în lumina poziției critice. „Să ne menținem — precizează G. Funke — la ceea ce a spus Kant și să nu ne avîntăm spre ceea ce el *nu* a spus. Să încercăm astfel să-i înțelegem semnificația pornind de la el, și nu să-i atribuim ceea ceva pornind de la noi“; „tocmai în reconsiderarea unui sistem al rațiunii, și ceea ce totul în serviciul omului, au de stăruit filosofii încă și astăzi“ (p. VII, XI).

Zusammenfassung

Anlässlich des Jubiläumskongresses zur 200. Wiederkehr des Erscheinens von Kants *Kritik der reinen Vernunft* und in Zusammenhang mit den Akten dieses Kongresses hat der Verfasser zu zeigen versucht, dass durch sein Hauptwerk, das mir vollen Recht als ein besonderes kulturelles Ereignis anerkannt wurde, bleibt Kant das Vorbild einer grundlegenden Erneuerung in der Geschichte der Wissenschaft und des philosophischen Denkens. Da die entscheidenden Auffassungen zum Ideal der Metaphysik, auch der Wissenschaft wesentlich kritisch bleiben müssen und der Einfluss der Lehre Kants weit über die Grenzen der Philosophie hinaus wirksam ist, ist das Kantische Werk als eine der grossen Schöpfungen der modernen Kultur zu betrachten.

ANALIZA LOGICĂ A RELAȚIILOR DE PREFERINȚĂ ȘI PROBLEMA DECIZIEI

PAUL ROTARU

Ne propunem ca, pornind de la sistemele de analiză logică a relațiilor de preferință constituite de von Wright și Rescher, să relevăm unele consecințe pentru alegerea preferențială.

Presupunem că scopul asertării preferințelor este alegerea și nu pur și simplu exprimarea „neutră” a unei judecăți de valoare, că întotdeauna alegerea exprimă preferință (adică este o alegere preferențială) și că avem de-a face cu preferințe între alternative optionabile, adică date și accesibile decidentului și pe care acesta le poate compara și ierarhiza (supozitia decidentului rațional). Presupunem de asemenea că deliberarea decidentului se face între propoziții sau între stări de lucruri, ceea ce permite luarea în considerare a punctului de vedere logic formal în analiza raționamentului de preferare și a ordonărilor preferențiale. O altă presupunere este că decidentul este individual iar decizia este adoptată în condiții de certitudine.

Supozиїile noastre sunt numeroase, iar conjunctia lor este destul de restrictivă. În teoria deciziei ele sunt formulate în diferite contexte, ceea ce impune anumite precauții cînd se trece la o analiză logic-formală a raționamentului decizional. Suprimarea fiecareia din aceste supozиїi în parte determină situații decizionale distințe.

Este acceptat că o alternativă optimă este complet decidabilă dacă satisfac următoarele condiții :

1. Există o mulțime de alternative $Z = (z_1 \dots z_n)$, $n \geq 2$, astfel că pentru fiecare pereche $(z_i, z_j) \in ZXZ$ are loc $z_i R z_j$ sau $z_j R z_i$ sau ambele și condiția de tranzitivitate este satisfăcută.

2. Există cel puțin o pereche $(z_i, z_j) \in ZXZ$, pentru care are loc $z_i P z_j$ (condiția de monotonie).

„R“ stă pentru relația de preferință nestrictă, reflexivă, tranzitivă și antisimetrică, iar pentru mulțimea alternativelor pe care este definită se acceptă ipoteza comparabilității (proprietatea completitudinii) în formă dihotomică : pentru oricare pereche de alternative (z_i, z_j) are loc sau relația sau conversa ei. Sub ipoteza comparabilității, mulțimea alternativelor pe care este definită relația R cu proprietățile formale amintite, va fi o mulțime ordonată total nestrict. „P“ stă pentru relația de preferință strictă, ireflexivă, tranzitivă și asimetrică. Dacă se acceptă că relația de indiferență aparține clasei relațiilor de echivalență, atunci se poate formula și pentru mulțimea pe care este definită relația „P“ ipoteza comparabilității (proprietatea completitudinii) în formă trihomatică : pentru oricare pereche de alternative (z_i, z_j) are loc sau relația sau conversa ei sau alternativele sunt echivalente. Se poate observa, ca o paranteză, că dacă se poate accepta ipoteza comparabilității relația de echivalență nu mai este considerată ca o relație de preordine, ci este tratată printre relațiile de ordine definită. Dar acest aspect presupune o tratare aparte.

Condiția $n \geq 2$ și condiția de monotonie asigură posibilitatea existenței unei alegeri, iar ordonarea preferențială totală a alternativelor face posibilă selecția alternativei (sau alternativelor) cu cea mai înaltă preferință (optimă).

În continuare, vom încerca să urmărim în ce măsură condițiile de consistență formulate în sistemele semantice pentru logica preferinței propuse de von Wright și N. Rescher, pot fi compatibile cu condițiile de decidabilitate formulate mai sus. Cu alte cuvinte, în ce măsură condițiile de decidabilitate completă a unei alternative optime ar satisface și standardele de consistență logică propuse.

Von Wright construiește o teorie semantică în care expresia eliptică „*p este preferat lui q*“ exprimă judecăță „*că persoana X preferă starea de lucruri p la momentul t*“¹. Supoziția „*în același timp și sub același raport*“, care garantează consistența judecății de preferință și aplicarea operatorilor verifuncționali, înseamnă aici „*relativ la aceeași persoană*“ și „*atâtă timp cît condițiile rămân aceleași*“. Cu alte cuvinte, preferința avută în vedere de von Wright, pe care o notăm cu P_w , are drept criteriu „*gusturile persoanei*“ (ceea ce de obicei este numit destul de ambiguu „*preferință intrinsecă*“) și este relativă la condițiile. Simplificind foarte mult, menționăm numai că teoria lui von Wright presupune o ordonare preferențială prealabilă între „lumile posibile“. „*normată*“ conform unei relații de preferință ireflexivă, tranzitivă și asimetrică „*P*“ și a unei relații de indiferență „*I*“ aparținând clasei relațiilor de echivalență. Acceptând ipoteza comparabilității, în forma sa trihotomică, mulțimea lumilor posibile pe care sint definite P și I apare ca o mulțime ordonată tot strict (sau P , sau conversa ei, sau I). Prin intermediul acestei semantici pe „lum posibile“ este asigurată consistența judecății de preferință și coerența relației de preferință. Fie de exemplu următoarea ordonare de lumi posibile :

$p \cdot q \cdot r$	1	$p \cdot q \cdot \neg r$	5
$p \cdot \neg q \cdot r$	2	$p \cdot \neg q \cdot \neg r$	6
$\neg p \cdot q \cdot r$	3	$\neg p \cdot q \cdot \neg r$	7
$\neg p \cdot \neg q \cdot r$	4	$\neg p \cdot \neg q \cdot \neg r$	8

unde stările elementare p și q din structura lumilor posibile sunt interpretate ca stări de lucruri între care subiectul își exprimă preferința sau nepreferința sa, iar starea elementară r , drept circumstanță însotitoare care are sau nu are loc într-un „orizont de preferință“ al subiectului, determinat la un anumit timp de un spațiu al stărilor. Pentru consistența logică a judecății de preferință și pentru coerența relației de preferință relative la condițiile, von Wright „normează“ următoarele criterii :

Definiția 1 (D1) : s este preferat lui t în circumstanțele C_i , dacă și numai dacă fiecare lume- C_i care este de asemenea o lume- s dar nu o lume- t , este preferată fiecărei lumi- C_i care este deasemenea o lume- t dar nu o lume- s .

Definiția 2 (D2) : s este preferat lui t în circumstanțele C_i , dacă și numai dacă o lume- C_i care este deasemenea o lume- s este preferată unei lumi C_i care este de asemenea o lume- t și nici-o lume- C_i care este o lume- t nu este preferată nici unei lumi- C_i care este o lume- s ².

¹ G. H. von Wright, *The Logic of Preference Reconsidered, Theory and Decision*, 3 (1972), p. 140—169.

² s și t sunt stări de lucruri oarecare (elementare sau compuse), iar C_i reprezintă una din combinațiile posibile C_1, C_2, \dots, C_n unde $n =$ numărul stărilor dintr-un spațiu al stărilor S , iar $n-m =$ numărul stărilor care sunt circumstanțele însotitoare von Wright diferențiază între relația de preferință conform D1 și D2, care are loc într-o combinație posibilă C_i și relația de preferință (holistică „*ceteris paribus*“) care are loc în toate combinațiile posibile, C_i . Noi vom înțelege prin P_w ultimul caz. O lume - s este oricare lume posibilă care este astfel încât dacă ea are loc (este efectivă) într-o ocazie, atunci și va avea loc în acea ocazie. D1 → D2, dar reciproc nu este adevărată.

Să notăm că „ P_w “ relația de preferință conform D1 sau D2 pentru a o deosebi de relația de preferință „ P “ între „lumile posibile“. D1 și D2 reiese că relația P_w este ireflexivă și asimetrică, iar von Wright demonstrează că este și tranzitivă (logic înăntuită). Dacă subiectul formulează preferință „ p este preferat lui q “ și ordonează lumile posibile ca mai sus, atunci conform D1, pP_wq ar însemna același lucru ca $(2P3) \& (6P7)$, iar conform D2, ar însemna același lucru ca $(1P3v2P1v2P3) \& - (3P1) \& - (1P2) \& - (3P2) \& (5P7v6P5v6P7) \& - 7P5 \& - 5P6 \& - 7P6$, ceea ce se și întâmplă de fapt. Deci preferință subiectului este logic consistentă conform D1 și D2, cu alte cuvinte ea își păstrează valabilitatea pe toate lumile posibile (semnificative conform D1 și D2). Pentru a vedea în continuare cu ce tip de ordonare (parțială sau totală) poate fi dotat spațiul stărilor, este necesar să urmărim modul de definire al relației de indiferență I^w . Pentru aceasta să luăm ca exemplu trei stări de lucruri compuse³: $p=q$, $p \neq q$, pe care o notăm cu s , $-(p \rightarrow q)$, pe care o notăm cu t și $-(q \rightarrow p)$, pe care o notăm cu u , pe aceeași ordonare de „lumi posibile“ ca în exemplul precedent. Observăm că starea de lucruri $p=q$ are loc în lumile posibile 1 și 4 (în condiția r) și 5 și 8 (în condiția $-r$), starea de lucruri $-(p \rightarrow q)$ are loc în lumea posibilă 2 (în condiția r) și 6 (în condiția $-r$), iar starea de lucruri $-(q \rightarrow p)$ are loc în lumea posibilă 3 (în condiția r) și 7 (în condiția $-r$). De aici reiese că, în raport cu criteriile D1 și D2, nici t nu este preferat lui s și nici s nu este preferat lui t , deci între ele ar fi o relație de indiferență. La fel și în cazul stărilor de lucruri s și u . Dar se observă că acest tip de indiferență nu este tranzitivă (și deci nu aparține clasei relațiilor de echivalență) deoarece tP_wu are loc conform și D1 și D2. Pornind de la considerații similare, von Wright introduce două definiții pentru o relație de indiferență coerentă (tare) I^w :

(D3) O stare s este, în circumstanțele C_i , indiferentă tare sau egală valoric cu o stare t în spațiul stărilor S , dacă și numai dacă, nici o lume care este o lume- s , dar nu o lume- t , nu este preferată, în circumstanțele C_i , nici unei lumi care este o lume- t , dar nu o lume- s , și nici o lume care este o lume- t , dar nu o lume- s , nu este preferată nici unei lumi care este o lume- s , dar nu o lume- t .

(D4) O stare s este, în circumstanțele C_i , indiferentă tare în raport cu o stare t într-un spațiu al stărilor S , dacă și numai dacă, nici o lume- s nu este în circumstanțele C_i , preferată nici unei lumi $-t$, și nici o lume- t , nici unei lumi- s , în același sens în care D1 corespunde unei noțiuni de preferință mai tare (mai revendicativă) decât D2, D4 corespunde unei noțiuni de indiferență mai tare decât D3.

Privind tipul de ordonare (parțială sau totală), von Wright nu afirmă decât că spațiul stărilor pe care este definită relația P_w și relația I^w nu este, în general, ordonat liniar. Sunt posibile totuși precizări suplimentare. În general vorbind, într-adevăr, nu este posibilă definirea conectivului I^w cu ajutorul conectivului P_w în genul formulei

$$xIy = df \neg(xP_y) \& \neg(yP_x)$$

deoarece sunt cazuri, ca cel din exemplul dat, cind nu are loc nici xP_wy , nici yP_wx și nici $xIwy$. Nu este posibilă deci formularea, în general, a ipotezei comparabilității (proprietatea completitudinii) pentru tot spațiul stărilor, deoarece relația P_w , conversa ei și relația I^w nu-l ordonează total ci numai parțial. Ceea ce este interesant și de fapt ceea ce vrem să subliniem este că pentru tipul de ordonare preferențială care satisfacă condițiile de consistență și coerentă „normate“ de von Wright (D1—D4) nu poate fi formulată ipoteza comparabilității (proprietatea completitudinii) nici în

³ von Wright le reprezintă ca selecții de puncte pe o linie, dar, pentru explicativitate am preferat să exemplificăm procedând relativ diferit.

forma sa triotomică $pPwqVqPwpVpIwq$ și nici în forma sa dihotomică ($pPwqVpIwq$) $V(qPwpVqIwp)$, unde disjuncțiile respective ar fi relația (compusă) de preferință nestriță. Din punctul de vedere al semanticii pe „lumi posibile” construită de von Wright cele două seturi de condiții (adică D1—D4) pe lângă o parte și condițiile unei ordonări totale, pe de altă parte) nu par, în general, compatibile. Dacă acceptăm ideea unei alegeri preferențiale, ar fi dificil de selectat o alternativă optimă într-un mod logic consistent (sub condițiile D1—D4) cind mulțimea alternativelor este ordonată numai parțial. În cazul unei alegeri pe o relație de preferință calitativă intrinsecă holistă (relativă la condiții) pare greu de satisfăcut în același timp și condițiile de decidabilitate completă și condițiile de consistență (în sensul D1—D4).

Este totuși posibil ca plecând de la ordonarea calitativă prealabilă propusă între lumile posibile să imaginăm un procedeu prin care relația dintre stările s_1 , s_2 , s_3 și s_4 , din exemplul nostru, să se expliciteze într-un mod convenabil. Dacă se convine să se ordoneze preferențial două sau mai multe stări de lucruri (simple sau compuse) comparind de exemplu mărimea sumelor numerelor asociate „lumilor posibile” în care au loc (o modalitate ordinală de măsurare a poziției lor într-o ordonare valoric preferențială) se observă că starea de lucruri s_1 va întruni 5 puncte în condiția r și 13 puncte în condiția $\neg r$, starea de lucruri s_2 va avea 2 puncte în condiția r și 6 puncte în condiția $\neg r$, iar starea de lucruri s_3 va avea 3 puncte în condiția r și 7 puncte în condiția $\neg r$. Aranjarea lor preferențială se va face în ordinea inversă a mărimii numerelor de puncte întrunite. Astfel, în condițiile r , ar avea loc relația preferențială $tPuPs_3$, iar în condiția $\neg r$, aceeași relație $tPuPs_3$. Fără să mai insistăm, un asemenea procedeu ar asigura o ordonare totală a spațiului stărilor două alternative fiind indiferente cind intrunesc un număr egal de puncte⁴. Dar aplicarea lui (procedeul seamănă mai mult cu procedeele de alegere rațională) nu reprezintă decât un răspuns parțial la problema în discuție. Deși stările de lucruri s_1 , s_2 și s_3 sunt ordonate preferențial, problema criteriilor de consistență și coerență pentru preferință intrinsecă relativă la condiții, rămîne în continuare. Sistemul lui von Wright este o tentativă de a răspunde la această întrebare prin aprecierea pe lumi posibile, cu ajutorul definițiilor D1—D4, a valabilității relației de preferință și a consistenței judecății de preferință relative la condiții.

N. Rescher plecând de la situația existentă în logica preferinței, unde pornindu-se de la aceeași bază intuitivă anumite principii formale sunt explicit acceptate de unii logicieni și respinse de alții⁵, construiește o semantică care să stea ca un criteriu de „arbitrare” și decizie: sunt acceptabile acele principii care pot fi interpretate ca adevăruri aritmetice⁶. Cum procedează Rescher? Lăsând la o parte o serie de alte considerații privind varietățile „bunului” și modurile de preferare corespondente, și presupunând că este dată o mulțime de „lumi posibile” w_1, w_2, \dots, w_n , se definește în primul rînd un „indice al unei măsuri de merit”, care asociază, fiecare lumi posibile (descripție de stare) w_i , valoarea unui număr real $\#(w_i)$ de fapt o măsură cardinală a valorii intrinseci, aplicată pe lumi posibile. Dindu-se măsura de merit (dezirabilitatea) pentru descripțiile de stare, este posibilă asocierea oricărei propoziții „ α ”, care poate fi generată ca un compus verificându-

⁴ Pentru acest tip de ordonare preferențială totală strictă există o caracterizare bazată pe o reprezentare de valoare reală: există o funcție de valoare reală F pe \mathbb{R} astfel că xPy dacă și numai dacă $F(x) > F(y)$, și $F(x) = F(y)$ implică $x = y$.

⁵ De exemplu, aşa numitul principiu al contrapoziției pentru preferințe $pPq \rightarrow \neg qP \neg p$, este explicit acceptat de von Wright și respins de Chisholm și Sosa, cf. N. Rescher, *op. cit.*, p. 50.

⁶ N. Rescher, *Semantic Foundations for the Logic of Preference*, in *Logic of Decision and Action*, (ed. by N. Rescher), Pittsburgh, 1967.

țional de lumi posibile (de fapt pentru care se poate construi o formă normală disjunctivă perfectă), valoarea numărului real $\#(\alpha)$, ca fiind media aritmetică a valorilor $-\#$, ale tutror lumilor posibile în care „ α “ este adevărată⁷.

În acest caz :

$$(1) \alpha P \beta \text{ pentru } \#(\alpha) > \#(\beta)$$

Pornind de la măsura $\#$, Rescher construiește corespunzător unui mod de preferare diferit (care compară nu numai valorile intrinseci ale lui „ α “ și „ β “ ci diferențiază și în raport cu valorile lui „ $-\alpha$ “ și „ $-\beta$ “, o nouă măsură pe care o simbolizează printr-un „star“ $-*$).

$$(2) *(\alpha) = \#(\alpha) - \#(-\alpha)$$

pentru care are loc o proprietate foarte importantă în acceptabilitatea unor principii de logica preferinței :

$$(3) *(-\alpha) = -*(\alpha)$$

Lăudind ca exemplu luminile posibile (w_1-w_4), cu valorile $-\#$ respective (a-d):

w_1 :	p & q	a
w_2 :	p & \neg q	b
w_3 :	\neg p & q	c
w_4 :	\neg p & \neg q	d

se pot calcula comparativ :

$$\#(p) = \frac{a+b}{2}$$

$$*(p) = \frac{a+b}{2} - \frac{c+d}{2}$$

$$\#(-p) = \frac{c+d}{2}$$

$$*(-p) = \frac{c+d}{2} - \frac{a+b}{2}$$

$$\#(pvq) = \frac{a+b+c}{3}$$

$$*(pvq) = \frac{a+b+c}{3} - d$$

Se poate deosemenea calcula simplu că :

$$p P \# q \text{ devine } b > c$$

iar,

$$p P^* q \text{ devine } b > c$$

ceea ce crează impresia unei identități între cele două moduri de preferare, $\#$ și * , ceea ce nu mai este cazul atunci când se fac substituții pentru relațele preferinței. Fără ca Rescher să precizeze explicit în ce anume constă valoarea proprietății (3), se poate totuși exemplifica : în principiul $pPq \rightarrow -qP-p$, acceptabil în această formă atât ca principiu de preferință $-\#$ (ca un adevăr aritmetic $-\#$) cât și ca un principiu de preferință $-\ast$, dacă se fac substituții, atunci el nu mai este acceptabil fără restricții ca un principiu de preferință $-\#$, rămânind în schimb, în continuare, acceptabil fără restricții ca un principiu de preferință $-\ast$. Cauza este în mod evident faptul că indiferent ce substituții am face, valorile $-\ast$, ale propozițiilor p și $\neg p$ și q și $\neg q$ nu se modifică, ci conform proprietății (3), își schimbă

⁷ Unele definiții și anumite laturi ale construcției formale sunt preluate din tratarea unitară a problematicii deciziei raționale oferită de R. Jeffrey în lucrarea *The Logic of Decision*. New York. Poziția acestei lucrări presupune însă o prezentarea distinctă.

doar semnul în consecvent față de antecedent, ceea ce transformă oricum principiu respectiv într-un adevăr aritmetic.

Pe modelul general Rescher formulează două condiții :

Dacă $\vdash \alpha \leftrightarrow \beta$, atunci $\mu(\alpha) = \mu(\beta)$
și $\alpha P \mu \beta$, dacă și numai dacă $\mu(\alpha) > \mu(\beta)$

unde α , β , γ , etc. sunt propoziții aparținând unei mulțimi S închisă la conectivii verificanționali familiari, iar μ o măsură de valoare reală. Aceste condiții sunt compatibile cu condițiile de decidabilitate completă a unei alternative optime, formulate la început.

Ceea ce ne interesează deosemenea este raportul dintre tipul de relație de preferință, P_w , propus de von Wright și aceasta construit de Rescher. Rescher explică acest aspect. Dacă ne referim din nou la cele opt lumi posibile luate în considerare anterior și le asociem, în ordine, indicii de măsură — $\#(X_1 - X_8)$, atunci conform semanticii lui von Wright ar rezulta :

$pP_w q$ dacă și numai dacă $X_3 > X_5$ și $X_4 > X_6$,
iar conform semanticii lui Rescher :

$pP q$ dacă și numai dacă $X_3 + X_4 > X_5 + X_6$,
Este clar că P_w implică logic P adică $P_w \rightarrow p^*$ ar fi un adevăr aritmetic, dar reciprocă nu este adevărată.

În încheiere, credem că este utilă o anumită precizare privind diferența dintre principiile de preferință discutate și cele formulate de teoria rațională a deciziei. A construi o procedură care să asigure selectarea unei alternative optime (sau cel puțin acceptabile) este o problemă de teoria rațională a deciziei (respectiv de teoria deciziei euristică). A testa coerenta și consistența relației de preferință și principiilor de preferare, încercând, de exemplu, valabilitatea uor conform unor criterii, pe toate lumile posibile, este o problemă de logica preferinței „Normarea“ conceptelor cu care operează teoria deciziei raționale interesează logica preferinței, dar nu se identifică cu aceasta din urmă.

Abstract

The development of semantical theory for the logic of preference have the main aim to provide consistency and coherence conditions for the preference propositions, sentences and relations. The concept of valuation (and thus of preference) plays also a prominent and illuminating role in modern decision-theory. The value comparisons are those in which two possibilities p and q are compared. They assert either that p is to be preferred q or that p and q are equal in value. If between preference and choice exist a correspondence one-to-one than in fact the alternative (or alternatives) with the highest preference is the optimal alternative (or alternatives). The problem is if the consistency and coherence conditions formulate in the logic of preference fulfil the conditions of optimal choice. The conclusion is that von Wrightean semantics doesn't fulfil this conditions and the Rescher's semantics fulfil the conditions of optimal choice.

VALORI ESTETICE ÎN EVOLUȚIA ȘTIINȚEI

TRAIAN PODGORLEANU

Crecetarea unor raporturi și influențe dintre știință și artă în apariția și dezvoltarea acestora ne va permite schițarea unui răspuns la întrebarea dacă un ansamblu de propoziții cognitive, o descoperire științifică pot fi „testate“ și prin aplicarea etalonului estetic sau altfel spus, reluând cuvintele lui Heisenberg, ce semnificație are frumosul în științele exacte ale naturii ?

„Noi — afirmă Herbert Read — mînuim ideile prin metode logice sau științifice, dar le descoperim prin contemplarea imaginilor¹; „originile formei în artă sunt și originile *logosului*, ale cunoașterii ființei și ale realității². O confirmare a tezei lui Herbert Read se pare că ne-o oferă relațiile dintre matematică și teoria muzicală. Încă de pe vremea cînd grecii puneau bazele științei, matematica și teoria muzicală se aflau într-o strînsă legătură³. Teoria pitagoreică a armoniei trebuie să fi precedat într-o anumită măsură întronarea geometriei ca știință deductivă, multe concepte fundamentale din teoria preeuclidiană a proporțiilor fiind împrumutate din teoria muzicii.

Probabil că prin teoria armoniei pitagoreicei au descoperit importanța unității interne a părților în întreg, a întregului articulat, anticipînd astfel concepția structurală; căutînd unitatea părților în întreg și în domeniul matematicii, ei au intuit totodată principiul coerentiei, valoarea acestuia pentru construcțiile matematice. Ideea întregului ordonat a fost obsesivă pentru pitagoreici, începînd cu întemelitorul școlii care, cel dintîi, ni se spune, a denumit întregul cuprins al lumii *cosmos*, după rînduiala ce domnește în el⁴.

Pentru greci în general este caracteristică năzuința de a cunoaște universul ca întreg, de a structura toate lucrurile împreună, într-o armonie integrală. Asfel grecii înțeleg prin cosmos, într-un chip foarte caracteristic, și realitatea frumoasă, frumusețea lumii. „Cosmosul — scrie Tudor Vianu — nu este numai totalitatea lucrurilor, dar și armonia lor desăvîrșită“. Ideea de cosmos era operantă nu numai în știința veche care „nu era altceva decît speculație asupra armoniei dintre lucruri, asupra raporturilor secrete care le înrudesc și le leagă“; ci, consideră Vianu, această idee a călăuzit timp de mai multe sute de ani vechea culură clasica⁵. În fapt, „disoluția cosmosului“, în înțelesul lui antic, se va produce abia în secolul al XVI-lea, odată cu trecerea la conceptul modern, științific de lege⁶.

Potrivit învățăturii pitagoreice, diferitele părți fuzionau într-o unitate supernoară, o textură mistică a ideii de număr, măsură, ordine și armonie. Pentru dis-

¹ H. Read, *Imagine și idee*, Buc., Edit. Univers, 1970, p. 2.

² H. Read, *Originile formei în artă*, Buc., Edit. Univers, 1971, p. 103.

³ Pentru acest aspect, vezi Chr. J. Scriba, *The relation between mathematics and musical theory at the beginning of the modern age: New ways of explaining nature*, comunicare la al XVII-lea Congres de istoria științei, București, 1981.

⁴ *Fragmentele presocraticilor*, vol. I, Iași, Junimea, 1974, p. 163.

⁵ T. Vianu, *Permanența frumosului*, în *Filosofie și poezie*, Edit. enciclopedică română, 1971, p. 85.

⁶ Vezi A. Koyré, *Galilei și Platon*, în *Istoria științei*, Antologie de I. Pârvu, Buc., Edit. științifică și enciclopedică, 1981.

cipolii lui Hippasos, „numărul este prima paradigmă a sacerii lumii și încă instrumentul de deliberare al divinității creațoare”⁷. Aici, la pitagoreici, consideră Heisenberg, „trebuie să se fi născut gândul că matematica, ordinea matematică ar principiu fundamental, din care poate fi înțeleasă multitudinea fenomenală”, în descoperirea structurii matematice, adică a raportului numeric rațional ca izvor al armoniei, „a fost una dintre descoperirile cele mai pline de consecințe care s-a realizat în general în istoria umanității”⁸.

Platon însuși preia învățătura pitagoreică, pe care o modifică însă în concepția lui, mai cu seamă în cosmologia lui. La Academia platonică, disciplinele fundamentale sunt tocmai aritmetică, geometria, astronomia și armonia. Sub denumirea de „Quadrivium”, aceste patru științe, pierzindu-și însă din aspectele mistică magice, exercită o mare influență în secolul al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea, ilustrată de Chr. J. Scriba cu două exemple semnificative: Primul îl reprezintă *Margarita philosophica*, o enciclopedie generală cunoștințelor ce urmărea cu mici abateri structura tradițională a „Quadriviumului”. Cele zece editări ale acestui compendiu în secolul al XVI-lea și folosirea lui ca manual în multe universități germane dovedesc influența și longevitatea vechiului model de educație.

Cel de-al doilea exemplu îl constituie Johannes Kepler. Structura lucrării sai *Harmonica mundi* reflectă structura clasică a științelor matematice, dar mai importantă decât această corespondență de structură, precizează Chr. J. Scriba, este corespondența dintre modul de gândire pitagoreean și cel keplerian. Deosebirile ar fi de amănunt: dacă pentru pitagoreici, numărul este esența lumii, pentru Kepler el nu este decât un set de proporții armonice derivate din construcții geometrice. „În rest — scrie Scriba —, pentru Kepler există legătura internă strânsă a celor patru ramuri ale quadriviumului, iar teoria muzicală și armonia dau cheia pentru o înțelegere ultimă (absolută), metafizică a naturii — întrucât creatorul a utilizat proporții armonioase ca arhetipuri pentru univers”.

Urmărind corespondența Kepler — pitagoreici, Scriba dezvăluie și nou adus de Kepler: insistența asupra faptelor empirice. Totodată, Kepler acordă matematicii un dublu rol: pe de o parte, de a oferi baza metafizică pentru explicarea întrebărilor fundamentale despre natură, dar pe de altă parte, de a fi „instrumentul sobru și simplu pentru minuirea datelor empirice — instrument necesar pentru a formula teorii matematice despre relațiile funcționale în cadrul fenomenelor naturale”. Din cel de-al doilea aspect metafizica era izgonită. Chiar dacă în acest fel știința se delimită de teoria armoniei concepută metafizică nu va renunța la ideea întregului ordonat, la conceperea înțelegерii ca o recunoaștere a accordului dintre părțile individuale, subordonate întregului, iar această unitate a părților, această corespondență a lor — ca fiind frumoasă. Odată descoperit raportul strins dintre inteligibil și frumos, știința nu va mai renunța la el, ci îl va perpetua ca unul dintre semnele recunoașterii adevărului. Faptul este explicabil, întrucât atât adevărul cît și frumosul implică armonia, primul — armonia ideilor, celălalt — armonia aspectelor sensibile, iar unitatea lor, credem noi, își are izvorul în sforțarea spre unitate a conștiinței umane, ca și în unitatea naturii.

Cercetind „semnificația frumosului în științele exacte ale naturii”⁹, Werner Heisenberg pornește de la premisa că domeniul frumosului se întinde cu mult din-

⁷ *Fragmentele presocraticilor*, p. 170.

⁸ W. Heisenberg, *Pași peste granițe*, Buc., Edit. politică, 1977, p. 298—299.

⁹ Vezi W. Heisenberg, *Pași peste granițe*, p. 295—313.

colo de hotarele artelor, cuprindând și alte spații ale vieții spirituale, pentru a demonstra că „frumusețea naturii se reflectă și în frumusețea științei“.

Frumosul este semnificativ pentru descoperirea adevărului, iar dacă matematica poate fi desemnată drept forma artistică a adevărului, atunci frumusețea este un criteriu al construcțiilor matematice. În sprijinul poziției sale, Heisenberg cheamă concepțiile lui Pitagora și Platon, exaltarea lui Kepler în fața „armoniei sferelor“, mecanica lui Newton și fizica contemporană. Reluând o definiție antică — Frumusețea este corespondență justă a părților între ele și cu întregul —, el afirmă fără nici un dubiu: „Faptul că acest criteriu corespunde în cea mai mare măsură unei construcții cum este mecanica newtoniană nu mai are nevoie de nici o explicație“. Unificarea multitudinii cu ajutorul unui principiu formal unitar are drept consecință și perceperea teoriei — simultan — ca simplă și frumoasă. Începînd cu antichitatea, semnificația frumosului în descoperirea adevărului a fost mereu recunoscută. Așadar, nu numai rațiunea, ci și frumosul își are rolul său în descoperirea raporturilor matematice. În acest sens și în acest context, plasează Heisenberg și principiul latin: „Pulchritudo splendor veritatis“, cu interpretarea: cercetătorul recunoaște adevărul mai întîi după splendoarea, după strălucirea sa.

Heisenberg nu vrea să spună prin aceasta că cercetătorul ar introduce el însuși frumusețea în construcțiile sale matematice, deși acesta idealizează realitatea și îi „stilizează“ imaginea. Citind cuvintele lui Kepler în care acesta îi mulțumește lui Dumnezeu pentru că l-a lăsat să contemple frumusețea în opera creației Sale, intemeietorul mecanicii cuantice descoperă cît de impresionat a fost Kepler ajungînd la un raport cu totul central al planetelor, care n-a fost născut de oameni, dar care i-a fost lui dat să-l cunoască, „un raport de maximă frumusețe“.

Chiar în procesul de elaborare a teoriei relativității și a teoriei cuantice, după ani de zile de încercări zadarnice de înțelegere, semnalul progresului și al adevărului a fost dat de descoperirea unui raport complet neintuitiv, simplu totuși în substanță lui, dar care ordona totul și care „prin închiderea și frumusețea sa abstractă a convins direct — i-a convins pe toți aceia care înțeleg și pot să vorbească o asemenea limbă abstractă“.

Prin urmare, deși în construcțiile teoretice din științele naturii, omul de știință nu introduce și nu exprimă emoții, pentru el neexistînd nici dorință, nici scop, el poate totuși să recunoască în simplitatea și armonia acestor construcții, în splendoarea lor — adevărul lor. Probabil însă că marca frumuseții, deși un semn al recunoașterii adevărului, nu este suficientă pentru a-l și garanta. În ultimă instanță, cum spune Einstein, adevărul este ceea ce rezistă la proba experienței¹⁰.

Heisenberg pledează și cu alte prilejuri pentru uniunea rațiunii cu celelalte facultăți umane, a valorii științifice cu alte specii de valori. Urmărind imaginea naturii la Goethe în raport cu lumea tehnicii și științei contemporane, arătînd că pentru autorul lui *Faust* adevărul nu se poate separa de conceptul de valoare, Heisenberg conchide: „Vom putea și astăzi învăța de la Goethe că nu va trebui să lăsăm în favoarea unui organ, a analizei raționale, pe toate celelalte să se prăpădească; că va trebui să cuprindem natura cu toate organele care ne sint date și să avem apoi toată increderea că această realitate va oglindi și esențialul, «Unul, Binele, Adevărul»“¹¹. După o îndelungă dezvoltare a gîndirii occidentale moderne, ghidată din ce în ce mai mult de valorile raționale și avînd ca rezultat separarea

¹⁰ A. Einstein, *The Laws of Science and the Laws of Ethics*, in *Out My Later Years*, New York, Philosophical library, 1950, p. 115.

¹¹ W. Heisenberg, *Pași peste granițe*, p. 268.

adevărului de bine și frumos, pare că știința contemporană și materializarea cuceririlor ei ne sfătuiesc să reluăm drept călăuza dictonul antic : *Unum, bonum, verum* să reunim, asemeni lui Goethe, adevărul cu conceptul de valoare.

Conștiința umană, însetată de obținerea unității interioare, pare să fi urmărit permanent realizarea triadei adevăr-bine-frumos, în ciuda aventurilor și vicisităților prin care a trecut de-a lungul istoriei. Chiar dacă în diferite epoci, la colectivitate sau la un creator, unul din cele trei scopuri fundamentale ale omenirii poate prevale, sensul adinc al istoriei pare a fi spre realizarea unei simultaneități a adevărului cu binele și frumosul. Sau cel puțin aşa ar trebui să fie. Tudo Vianu crede că „Ideeia «unității», sub categoria căreia modernii aduc și adevărul binele și frumosul, este o idee de proveniență estetică, un vechi rezultat al oamenilor care au reflectat asupra frumuseții. Pentru a o regăsi în momentul de splein doare al nașterii ei, trebuie să coborim cu mintea în trecut pînă la vechii greci la chipul cum și-au organizat ei reprezentările lor despre lume“¹². Epoca contemporană se silește mai degrabă să sbusumeze binele și frumosul categoriei de adevăr. Astăzi pare din ce în ce mai clar că nu putem construi binele și nici înfățișa frumosul decit pe temeiurile adevărului. Chiar și în această ipostază a triadei, frumosul ar putea să fie semnificativ și convingător că am deslușit calea spre adevăr.

LES VALEURS ESTÉTIQUES DANS L'EVOLUTION DE LA SCIENCE

Résumé

L'auteur essaie répondre à la question si un ensemble de proposition cognitives, une découverte scientifique, peuvent être "testées" aussi par l'applicatio du critère esthétique ou, autrement dit, quelle est la signification du beau dans le sciences exactes de la nature.

Dans ce but sont investiguées certains rapports et influences entre la science et l'art dans leur apparition et leur développement : le moment pythagorique, sa perpétuation par Platon et l'éducation du type „Quadrivium“, la correspondance Kepler-les pythagoriciens, aboutissent aux interprétations de Werner Heisenberg.

La conclusion de l'auteur est que, quoique l'on ne peut aujourd'hui construire le bien et dévoiler le beau que sur le fondement de la vérité, le beau pourrait être significatif et persuasif tant que l'on ait éclairci le chemin vers la vérité.

¹² T. Vianu, *Filosofie și poezie*, p. 85.

NEOKEYNESISMUL ȘI TEORIA CREȘTERII ECONOMICE

ION BULBOREA

În cadrul gindirii economice occidentale un loc de seamă îl ocupă neokeynesismul. Acest curent încearcă să adapteze tezele teoretice și principiile de politică economică promovate de lordul englez John Maynard Keynes (1883—1946) la cerințele capitalismului actual. Pe drept cuvînt economistul francez Jean Marchal relevă că „teoriile Keynesiene au fost teorii ale lui Keynes dar ele sunt de asemenea și ale succesorilor săi“. Între principalii exponenți vest-europeni ai acestui curent menționăm pe R. F. Harrod, J. R. Hicks, Joan Robinson, Alain Barrère, Fr. Perroux, Gunnar Myrdal, Erik Lundberg, Bertil Ohlin. Și, desigur, lista ar putea fi completată cu noi nume mai mult sau mai puțin reprezentative.

Recunoscînd meritele operei keynesiene, reprezentanții neokeynesismului semnalează o serie de insuficiențe ale acesteia: abordarea statică, caracterul eclectic și contradictoriu al tezelor susținute de Keynes, supraestimarea factorilor psihologici în explicarea fenomenelor și proceselor economice etc. Alain Barrère, spre exemplu, arată că în zilele noastre sunt rari acei economisti care să accepte fără rezerve tezele promovate de Keynes. „A fi keynesist — scrie el — n-are sens astăzi, decit proclamîndu-te anti-keynesian“, întrucît opera sa este încărcată de obscuritate, de contradicții și concluzii pripite¹. În calitatea sa de discipol „critic“ al lui Keynes, A. Barrère nu putea să nu-i releve și „intențile geniale, postulatele sugestive, punctele de vedere incontestabile“. Această îmbinare a virtușilor și insuficiențelor face ca insatisfacția să se contopească cu adeziunea, sentimentul incompletitudinii cu cel al satisfacției în fața descoperirilor științifice keynesiene. De aceea, „Teoria generală a folosirii măinii de lucru, a dobînzii și a banilor“ — conchide același economist francez — nu trebuie considerată ca ceva finit, ci doar ca „un punct de plecare“.

Curentul neokeynesist, constituit pe la mijlocul deceniului al șaselea, și-a propus ca tel continuarea operei lui Keynes și găsirea soluțiilor practice la problemele complexe ale mecanismului economiei capitaliste în noile condiții istorice. Reprezentanții săi încearcă să restrucureze metoda de investigație moștenită de la Keynes. Metodei statice, promovate de Keynes, ei ii opun metoda dinamică; o atenție deosebită acordă procesului cumulativ al factorilor de producție, bazat pe teoria multiplicatorului și acceleratorului. Ca și Keynes, profesorul englez J.R. Hicks, folosind ca instrument matematic analiza diferențială tradițională, evidențiază noi valențe ale multiplicatorului dintr-o perspectivă dinamică. Alături de efectul multiplicator al investițiilor, relevat de Keynes, el subliniază rolul deosebit al accelerato-

¹ Alain Barrère, *Théorie économique et impulsion Keynésienne*, Dalloz, Paris, 1952, p. 2; vezi și Alain Barrère, *Recherche scientifique, progrès technique, croissance économique*, în vol. A. Barrère și.a., *Aspects économiques et sociaux du progrès technique et de la recherche scientifique*, Dunod, Paris, 1964, p. 19—35; Alain Barrère, *Histoire de la pensée économique et analyse contemporaine*, Tome II, Les Editions Montchretien, Paris V, 1974, p. 336 și urm.; Alain Barrère, *Déséquilibres économiques et contrarévolution Keynésienne. Keynes seconde lecture*, *Economica*, 1979.

rului*. Spre deosebire de multiplicator care exprimă o amplificare a cererii efective sau previzibile asupra investițiilor, acceleratorul (sau inversul multiplicatorului) reflectă mărarea investițiilor sub impulsul cererii². Cu alte cuvinte, acceleratorul scoate în evidență efectul antrenat, mai mult decât proporțional, al cererii de bunuri de consum asupra bunurilor de capital și implicit asupra investițiilor. Dacă de exemplu, un capital investit de 1000 de unități monetare este amortizabil în 10 ani, cota anuală de amortizare va fi de 100 de unități. Dacă cererea anuală de bunuri de consum va crește cu 10%, aceasta va atrage după sine un spor corespunzător al bunurilor de investiție ($1000 \cdot 10\% = 100$). Deci, cererea anuală de bunuri de investiție se va ridica la 200 de unități ($100 + 100 = 200$ — amortizarea plus 100 — sporul sub impulsul cererii de bunuri de consum). De unde rezultă că unele creșteri de 10% a bunurilor de consum îi va corespunde o sporire de 100% a bunurilor de investiție. Așadar, am putea spune, parafrazându-l pe A. Barrère, că Hicks pornește de la tezele lui Keynes dar le smulge din contextul lor static, situându-le într-un mediu dinamic. Ca și Keynes, Hicks³ ignorează cauzele adeverărate ale deteriorării mecanismului economic capitalist, complicindu-se în calcule abstractive care nu pot constitui decât paliative în politica economică concretă. Pentru el, ca și pentru Keynes, contradicția dintre caracterul tot mai social al producției și însușirea privată a rezultatelor muncii nu figurează în categoria cauzelor fundamentale care influențează dinamica producției capitaliste.

Opera lui Keynes privind asigurarea echilibrului economiei capitaliste a fost continuată de discipolii săi care i-au adus o serie de corective mai mult sau mai puțin importante. Principalul reproș adus concepției lui Keynes, de către ei, acum am arătat mai sus, se referă la caracterul static al modelului său economic. De aceea și-au propus reelaborarea unei teorii de pe aceleași poziții, dar o teorie „dinamică”. De altfel, trebuie spus că însuși Keynes intuia lipsa de perspectivă unei teorii statice. „Faptul că teoria economică din zilele noastre — scria el — are deseori la bază presupunerile valabile pentru o economie statică face ca această teorie să conțină însemnante elemente de lipsă de realism”⁴. De aceea, el se pronunță pentru „o readucere la realitate” a teoriei economice, întrucât viitorul este strins legat de prezent.

Nu întâmplător unii discipoli ai săi (A. Barrère, de exemplu) se întrebă dacă este sau nu „Teoria generală” o teorie dinamică sau dacă este o meta-statică sau statică comparativă (cum afirmă M. Luftalla). Interpretarea contradictorie și sensurile diferite atribuite teoriei lui Keynes au condus, în cele din urmă, la două moduri

* Coeficientul acceleratorului este un raport dintre sporul de venit (ΔY) și investiții (I). Astfel, $I = q \Delta Y$ de unde

$$q = \frac{I}{\Delta Y} = \frac{\Delta Y - \Delta C}{\Delta Y} = \frac{\frac{\Delta Y}{\Delta Y} - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}{\frac{\Delta Y}{\Delta Y}} = \frac{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}{1} = 1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

adică $q = 1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}$.

² Teoria acceleratorului a fost elaborată de A. Aftalion și apoi completată de J.R. Hicks, R.F. Harrod, S. Kuznets, P. Samuelson și alții (vezi mai pe larg: André Piettre, *Histoire de la pensée économique et analyse des théories contemporaines*, Dalloz, 1973, p. 390—392).

³ J.R. Hicks, *A Contribution to the Theory of the Trade Cycle* Oxford, 1930.

⁴ J.M. Keynes, *Op. cit.*, p. 169.

neokeynesiene de abordare și în același timp la două tipuri de modele ale creșterii economice. Unul este cel al „*analizei secvențiale*“ susținut de economistul suedez Erik Lundberg, prin care se urmărește dinamizarea expansiunii ciclice, iar altul îl constituie *analiza creșterii economice pe termen lung*, care aparține lui J.R. Hicks și R.F. Harrod.

Întrucât problematica creșterii economice ocupă în perioada postbelică un loc central în gîndirea economică, ne vom referi în continuare, în mod deosebit, la acest aspect privind concepția lui R.F. Harrod, exponent de frunte al neokeynesismului. Între modelele cele mai reprezentative ale creșterii economice, de tip keynesian, un loc important îl ocupă *modelul Harrod*. Încă din 1939 R.F. Harrod a fost preocupat de aprofundarea teoriei keynesiene privind mecanismul de funcționare a economiei capitaliste⁵. Dar ideile lui cu privire la modelul economic dinamic de tip keynesian au fost expuse în mod unitar în lucrarea sa „*Towards a Dynamic Economics*”⁶. Spre deosebire de Keynes, care a elaborat un model static, R.F. Harrod a construit un model dinamic de „creștere economică echilibrată”⁷. În timp ce Keynes acorda prioritate „înclinației spre consum” și multiplicatorului, Harrod pune accentul pe „economii” respectiv pe investițiile de capital și „coeficientul” capitalului. În optica sa, coeficientul capitalului (*c*) reprezintă un raport între valoarea capitalului în funcție sau volumul total al investițiilor (*I*) și sporul de venit național (ΔY).

adică $c = \frac{I}{\Delta Y}$ El consideră că pentru a se asigura o creștere economică echilibrată se impune ca volumul investițiilor, stabilit *a priori*, să fie egal cu volumul investițiilor realizate *a posteriori*, respectiv egal cu economiile (*S*) din perioada dată. Se observă că în formă statistică-matematică „coeficientul capitalului” coincide cu „coeficientul acceleratorului”. Dacă la aceasta mai adăugăm că analiza întreprinsă de Harrod implică și luarea în considerare a „multiplicatorului” înțelegem mai bine temeiul afirmației unor cercetători, după care la baza teoriei echilibrate a lui Harrod stă „mariajul dintre principiul acceleratorului și cel al multiplicatorului”⁸.

Între modul de abordare a echilibrului economic de către Keynes și cel întreprins de Harrod există deosebiri evidente, dar acestea sunt în cadrul aceleiași concepții filozofice și poziții de clasă. Si unul și celălalt urmăresc permanentizarea domniației capitalului, soluționarea unor probleme dificile cu care se confruntă societatea occidentală. Dar în timp ce Keynes pentru aceasta utilizează prin excepțională metoda statică, Harrod se servește de resorturile metodei dinamice: în timp ce primul urmărește prioritar, ca factor de echilibru, folosirea deplină a forței de muncă, al doilea își îndreaptă atenția asupra unei creșteri economice stabile pe termen lung. „În ‘Teoria generală’ (a lui J.M. Keynes) — scrie R.F. Harrod — scopul aspirațiilor noastre, ca să spunem așa, îl constituie ocuparea deplină a forței de muncă. Există însă o altă idee cu totul diferită de aceasta, deși nu neapărat incompatibilă cu ea; aceasta este ideea ritmului stabil de dezvoltare în conformitate cu condițiile de bază”⁹. Si tocmai asupra acesteia insistă el. În dialogul pe care îl poartă

⁵ R.F. Harrod, *An Essay on Dynamic Theory*, in *Economic Journal*, March, 1939.

⁶ R.F. Harrod, *Towards a Dynamic Economics, Some Recent Developments of Economic Theory and their Application to Policy*, London, 1956. (Trimiterile din ediția în l. rusă R.F. Harrod, *K teorii ekonomiceskoi*, Izdatelstvo Inostrannoi literaturi, Moskva, 1959).

⁷ Bernard Rosier, *Croissance et crise capitalistes*, Press Universitaires de France, 1975, p. 32.

⁸ B. Rosier, *op. cit.*, p. 32.

⁹ R.F. Harrod, *op. cit.*, p. 114.

cu Keynes el îi reproșează faptul că prin analiza stat.că a echilibrului economic acesta nu putea să dea răspuns la problemele pe care și le-a pus, inclusiv folosul deplină a forței de muncă. Elementele dinamice pe care le conține modelul Keynes (de pildă, „economiile pozitive“), susține Harrod, sunt de fapt un corp strîn în concepția sa de ansamblu. Acest lucru este subliniat de el nu pentru „a dimini marea importanță a «teoriei generale» keynesiene“, ci pentru a o completa cu teze și concluzii teoretice cu finalitate operațională și ideologică.

Modelul creșterii economice elaborat de Harrod este, într-un anumit sens, model al reproducției capitaliste largite, fapt care rezultă din postulatele de la cipornește. „În cercetarea unei economii care se dezvoltă — scrie el — este nevoie să abordăm corelațiile apărute în cursul expansiunii dintre trei elemente fundamentale : 1) forța de muncă ; 2) volumul producției sau al venitului pe locuitor 3) mărimea capitalului existent“¹⁰. În modelul său progresul tehnic apare ca factor „neutral“, întrucât implică atât o economie de muncă, cât și o economie de capital, ceea ce face ca relația dintre volumul forței de muncă și mărimea capitalului investit să rămână neschimbată și, în consecință, să nu influențeze coeficiențul capitalului. După cum se vede, Harrod presupune în analiza sa o compozitie organică a capitalului neschimbătă pentru asigurarea echilibrului economic, față contravine principiilor fundamentale ale unui model dinamic.

Ocupîndu-se de problematica creșterii economice în capitalismul contemporan Harrod distinge trei tipuri de creștere economică: 1) Creșterea economică efectivă (G), ad.că cea de fapt ; 2) creșterea economică garantată (G_n), respectiv cea dorită de întreprinzători și 3) creșterea economică naturală (G_w), adică cea corespunzătoare resurselor existente. Chiar și această disjuncție constituie o recunoaștere indirectă a contradicțiilor reproducției capitaliste și implicit ale societății care el încearcă să o permanentizeze prin soluțiile practice pe care le oferă. În context nu trebuie să uităm că „modelele economice, cum remarcă J.K. Galbraith, servit deseori să abată atenția de la problemele foarte urgente din punct de vedere social, care aveau implicații alarmante pentru rațiunea politică“. Iar de la această nu face excepție nici modelul economic al lui Harrod. Prin modelul său, economistul englez încearcă să pună de acord optimul macroeconomic cu optimul mic-economic, interesele societății în ansamblu ei cu interesele întreprinzătorilor capitalisti, aducînd la același numitor diferite tipuri de creștere economică.

În optica sa, creșterea economică efectivă este acel tip de creștere care co-semnează a posteriori starea de lucruri existență. Cu alte cuvinte, această creștere se infățișează ca un truism : „investițiile ex post sunt egale cu economiile ex ante“. Formula folosită de el este următoarea : $G.C. = s$, în care G — ritmul creșterii efective, C — coeficientul capitalului, respectiv $\left(\frac{I}{\Delta Y}\right)$, iar s — rata economiilor. În

aceasta se mai precizează că $s = \frac{S}{Y}$ în care S — economiile și Y — venitul total,

iar $G = \frac{\Delta Y}{Y}$ în care ΔY reprezintă sporul de venit. Rezultă că $G.C. = \frac{\Delta Y}{Y} \cdot \frac{I}{\Delta Y}$

$\frac{I}{Y}$. Or, cum $s = \frac{S}{Y}$, $S = I$ iar $s = \frac{I}{Y}$, deci $G.C. = s$.

Dar Harrod consideră această formulă tautologică numai ca punct de plecare al investigației sale, de la care trece la formularea unui alt tip de creștere economică și anume creșterea economică garantată (warranted rate of growth). Prin

¹⁰ R.F. Harrod, op. cit., p. 59.

aceasta se urmărește să se asigure capitaliștilor stabilitatea întreprinderilor și un profit sigur și ridicat. Este un exemplu grăitor cum prin modelare și elaborare de soluții practice se apără interesul de clasă sub paravanul unor cercetări științifice „dezinteresate“. De altfel, autorul însuși arată că tipul de creștere economică garantată „exprimă starea prin care întreprinzătorii vor fi satisfăcuți de ceea ce ei fac“. Așadar, rata garantată a creșterii economice este acea rată care satisfac interesele întreprinzătorilor capitaliști. Ea este determinată pe baza rezultatelor din trecut și a rezultatelor „așteptate“ în viitor.

Formula generală a creșterii garantate este următoarea: $G_w \cdot C_r = s$, în care G_w — rata garantată, C_r — coeficientul capitalului necesar, iar s — economile. Harrod constată o discrepanță între rata efectivă și rata garantată a creșterii economice. El este convins că realitatea unei rate garantate poate asigura stabilitatea și echilibrul economic, stimulând inițiativa întreprinzătorilor și viața economică în ansamblul ei. Formula respectivă nu este decât o ipoteză ideală, un deziderat al întreprinzătorilor; în realitate are loc o creștere economică ciclică, marcată de perioade de criză, depresiune, înviorare și avânt. Harrod însuși, analizând comparativ rata efectivă și rata garantată, recunoaște că atunci când $G > G_w$, respectiv când rata efectivă (G) este mai mare decât rata garantată (G_w), dimensiunile capitalului apar pentru întreprinzători ca insuficiente. Aceasta îi determină să sporească comenziile, fapt care favorizează starea de boom. Dacă dimpotrivă, $G < G_w$, atunci se va reduce cererea de noi capitaluri, iar activitatea economică se va restrînge, conducând în cele din urmă la depresiune. De remarcat că, în primul caz, $C < C_r$, iar în al doilea caz $C > C_r$, de unde rezultă că efortul investițional pe unitate de venit, în perioade de înviorare și avânt, este mai mic decât în perioadele de stagnare și depresiune.

Pe lîngă rata efectivă sau reală, adică cea realizată de fapt și rata garantată, respectiv cea dorită de întreprinzătorii capitaliști, Harrod distinge și un al treilea tip de creștere, și anume *creșterea economică naturală* (natural rate of growth), determinată de condițiile de bază ale producției-creșterea populației și perfecționările tehnice. Spre deosebire de rata garantată care exprimă linia de conduită a întreprinzătorilor capitaliști, rata naturală (G_n) reflectă cerințele utilizării depline a resurselor umane și tehnico-materiale. Reprezentată simbolic: $G_n \cdot C_r = s$.

De fapt, creșterea economică garantată, fiind determinată de un complex cumulativ de factori economici și sociali, nu poate fi o creștere stabilă și echilibrată. Mai degrabă ea asigură un „echilibru cu totul instabil“, mai plastic spus, un echilibru „pe muchie de cuțit“¹¹. Prin analiza rolului și semnificației ratei garantate, Harrod recunoaște implicit că instabilitatea și dezechilibrul caracterizează economia capitalistă în ansamblul său. Pentru ca creșterea garantată să asigure folosirea deplină a forței de muncă și implicit echilibrul întregii economii, ea trebuie să coincidă cu rata naturală ($G_w = G_n$).

Din cele arătate mai sus rezultă că economistul englez pune față în față trei rate ale creșterii economice: una *reală*, oferită de viață; alta *dorită* de capitaliștii întreprinzători, și alta *posibilă*, determinată de condițiile de bază ale producției. Pentru realizarea unui echilibru stabil pe termen îndelungat se impune ca cele trei rate să fie egale ($G = G_w = G_n$). Or, într-o societate în care interesele particulare vin în contradicție flagrantă cu interesele generale, în care se urmărește asigurarea profitului pentru un grup restrins de privilegiați și nu satisfacerea

¹¹ Bernard Rosier, *Op. cit.*, p. 35; vezi și I. Nicolae-Văleanu, *Teoria și modele ale creșterii economice* în vol. *Economie politică. Capitalismul*, Edit. politică, București, 1981.

nevoilor generale ale populației, o asemenea egalitate nu poate să rămînă doar un deziderat, oricăr de fundamentată din punct de vedere științific ar fi acea.

De altfel, însuși Harrod remarcă echilibrul fragil al economiei capitaliste prin prisma corelațiilor dintre ratele de creștere analizate. Dacă rata naturală depășește rata garantată (G_w) este de așteptat o stare de boom economic; dacă dimpotrivă, rata garantată este mai mare decât rata naturală, adică dacă producția sub incidența profitului crește peste potențialul economic, depășind capacitatea de absorbție a pieței, atunci se creează condiții favorabile izbucnirii crizei. „Este de-a dreptul paradoxal — scrie R. F. Harrod — întrucât la prima vedere cineva ar putea să considere ca favorabilă o asemenea situație în care satisfacerea intereselor întreprinzătorilor stimulează constant economia în direcția dezvoltării în ritmuri care depășesc ritmurile permise de condițiile de bază”¹². Se observă că Harrod recunoaște că o creștere economică excesivă determinată de conduită întreprinzătorilor favorizează declanșarea crizei. Dar aceasta echivalează cu observarea și descrierea fenomenului, și nu cu dezvăluirea esenței procesului. El își concentrează atenția asupra aspectelor cantitative ale reproducției capitaliste, trecind ușor cu vedere pe contextul social-economic în care acest proces se desfășoară. Așa se și explică de ce pentru restabilirea echilibrului, profesorul englez recomandă măsuri de politică economică în cadrul acelorași structuri social-economice. De altfel, și sub acest aspect, măsurile preconizate de Harrod se înscriu pe linia keynesiană a imixtiunii statului în economie prin politici de investiții, acordând un rol deosebit pîrghiilor bugetare. Intervenția publică ar trebui să fie îndreptată în direcția apropierii ratei garantate de rata naturală, iar prin aceasta împotriva dezvoltării ciclice a economiei capitaliste. În cadrul măsurilor preconizate, Harrod acordă o atenție specială „investițiilor stat autonome” și ratei dobânzii, care influențează activitatea investițională. Totodată, el recomandă adoptarea, în perioadele de stagnare și criză, a unor bugete deficitare ce urmează să fie echilibrate în perioadele de inviorare și avint.

Pîrghiile economice preconizate de Harrod se înscriu pe linia măsurilor monopolist-statale privind permanentizarea relațiilor de producție capitaliste, maximizarea profiturilor întreprinzătorilor capitaliști. Fără îndoială, ele contribuie, în anumite limite, la soluționarea temporară a unor probleme ale economiei capitaliste privind diminuarea șomajului, amînarea unor stări de depresiune economică, reducerea deficitelor bugetare etc. Întrucât aceste măsuri nu afectează cauzele, viciile societății capitaliste, dezvăluite în anumite limite de însiși teoreticienii burghezi, aceste vicii se mențin în continuare. Dovadă eloventă în acest sens sunt crizele economice postbelice, însotite de inflație și șomaj, care au afectat întreaga lume occidentală, avînd în același timp rezultate și la nivel planetar. Deși țările capitaliste industrializate și-au creat o serie de pîrghi pentru prevenirea și întîrzierea crizelor economice, pentru descurajarea șomajului și a inflației, aceste fenomene au continuat să se mențină în diverse forme, manifestîndu-se cu deosebită putere la nivelul întregului sistem aflat sub domnia capitalului.

¹² R. F. Harrod, op. cit., p. 128.

—suum, băvârdoaie de la o lăzăre care răsupează și sănătatea populației dintr-o război sau un altă criză. Deoarece în cadrul statului nu există prentru, în sensul abuziv al cuvântului, "partidul șefului de stat", nici într-o criză. Războiul este totuști un lucru deosebit de "partidul șefului de stat" într-o criză.

DIMENSIUNEA CULTURAL-EDUCATIVĂ A STATULUI

LA ANTONIO GRAMSCI

GH. LENCAN STOICA

In cercetarea pe care o întreprinde Gramsci asupra raportului dintre cultură și politică, un loc important îl ocupă și considerațiile sale asupra statului și a funcțiilor sale. Referindu-se la stat, el scria în „Quaderni...“, „În politică eroarea provine aproape intotdeauna din neînțelegerea exactă a ceea ce e Statul“¹.

De aceea Gramsci va încerca să analizeze și să redefinăască statul ca pe o problemă fundamentală a perioadei de trecere din perspectiva raportului dintre cultură și politică.

Va evidenția astfel lipsa de articulare a concepțiilor instrumentaliste în abordarea teoretică și practică a statului, absența unor analize concrete, reale cu privire la raportul de forțe, persistența înțelegerii mecaniciste a relațiilor dintre clase și stat etc., aspecte ce au dus deseori la erori grave în aprecierea situației revoluționare, în revitalizarea acțiunilor maselor în direcție revoluționară.

Va începe mai întâi cu investigarea unor momente principale din evoluția statului din țara lui: Italia. Acesta se caracterizează, după el, printr-o particularitate și originalitate aparte față de alte state capitaliste europene. Este vorba de o specificitate* ce are în vedere nu numai funcționalitatea propriu-zisă a domeniului economic, ci mai ales și aceea a aspectului politic (raporturile dintre dominantă și dominați, conducători și conduși). Aici, în raporturile complexe ale mediulilor politice și culturale dintre guvernanți și guvernați, consideră ginditorul marxist că se află soluția pentru înțelegerea particularității statului italian. Un stat făruit relativ tîrziu și în care, după opinia lui Gramsci, ar exista o clasă dominantă, nu însă în același timp și conducătoare².

În Italia deci grupul social aflat la putere este dominant, nu este însă și hegemonic. Sunt foarte sugestive, în acest sens, investigațiile gramsciene cu privire la „Risorgimento“, la problema conducerii politice și militare a Risorgimentului, la funcția Piemontului în calitate de clasă conducătoare, ca mișcare de constituire a unui stat.

Prin „analizele sale concrete în situații concrete“³, cum ar fi spus Lenin, Gramsci a reușit să surprindă în mod obiectiv (cu realism), anumite fenomene complexe și pline de nenumărate dificultăți legate de problematica statului. Asemenea fenomene complexe și inedite erau statul fascist, dar și anumite aspecte involutive ce începuseră să-și facă loc în cadrul statului sovietic. În legătură cu fascismul analizele lui Gramsci din „Quaderni...“ sunt explicite. Instaurarea statului fascist survine într-o situație pe care autorul „Caietelor...“ o numește „de echilibru catastrofic al forțelor“ în care alternativa istorică capătă o formă ascuțită: revoluție sau reacțiune. El consideră că fascismul poate să apară

¹ A. Gramsci, *Quaderni del carcere*, Torino, Ed. Einaudi, 1975, p. 810—811.

* Pentru înțelegerea specificității și particularității statului italian ne-am folosit nu numai de analizele pătrunzătoare ale lui Gramsci, din *Risorgimento*, ci și de lucrarea istoricului G. Procacci, *Istoria italienilor* ea însăși elaborată în spirit gramscian. Vezi, G. Procacci, *Istoria italienilor*, București, Ed. politică, 1975.

² Cf. U. Cerroni, *Lessico gramasciano*, Roma Ed. Riuniti, p. 101.

³ Vezi, „Il Risorgimento“, în *Quaderni...*, p. 1050 și altele.

atunci cînd clasa burgheză și-a epuizat toate rezervele posibile privind modalitatea de a conduce prin căi autoritare, iar clasa muncitoare nu și-a dobîndit încă „facultatea de a conduce națiunea“. Un context social de acest fel impun aproape întotdeauna recursul la mijloacele autoritariste, la „cezarism“, adică un fenomen exprimînd „o situație în care forțele în luptă se echilibrează în mod catastrofic, adică se echilibrează în modul în care continuarea luptei nu poate să se conchidă decît cu distrugerea reciprocă. Cînd forța progresivă A luptă cu forța regresivă B, se poate întâmpla nu numai ca A să-l învingă pe B sau B să învingă pe A, ci chiar să nu învingă nici A și nici B, dar să se sinucidă reciproc și o a treia forță C să intervină din exterior subordonîndu-și ceea ce rămîne din A și B“⁴.

Gramsci se inspiră aici din celebra analiză a lui Marx cu privire la bona partism, el distingînd prin urmare două tipuri de cezarism: unul progresiv și altul regresiv. Primul fel de cezarism (cel de tipul lui Cezar și Napoleon I) marchează, după opinia gînditorului italian, trecerea istorică de la un stat la un alt tip de stat: o trecere în care „inovațiile sunt atât de numeroase și de importante încît ele reprezintă o veritabilă revoluție“⁵. În schimb, cezarismul regresiv, care a fost instaurat de Napoleon al III-lea (investigat, după cum se știe, și de Marx), a fost deosebit cantitativ, și încă într-o fațetă limitată, o evoluție în cadrul unui același tip de stat.

Conceptul de cezarism îi va permite lui Gramsci să abordeze „procesul de fascizare“, așa cum s-a desfășurat în Italia, surprinzînd în acest mod „diferite gradații ale cezarismului“ pînă la forma cea mai pură, mai permanentă: marșul asupra Romei (oct. 1922), suprimarea libertății presei (3 ian. 1925), dizolvarea partidelor și libertăților democratice (8 noiembrie 1926).

Autorul „Caietelor...“ interpretează fascismul pe de o parte ca o reacție defensivă din partea claselor dominante la pericolul revoluționar, iar pe de altă parte ca un răspuns la exigențele interne de expansiune a capitalismului și al clasei sale dominante. În același timp, încercînd să identifice cauzele determinante ale „nașterii fascismului“ în Italia, Gramsci se oprește din nou, la fel cum a făcut și în cazul analizelor legate de statul liberal, asupra slăbiciunilor clasei conducite de burgheze, a dezvoltării capitaliste inegale (implantarea regională a industriei în Nord, colonizarea Sudului etc.) și răspîndirea miciei burghezii în toată peninsula: singura clasă „în mod teritorial națională“. De altfel, subliniind „originalitatea“ mișcării fasciste în raport cu partidele tradiționale ale burgheziei, el arăta că ea „a reușit să constituie o organizație de masă a miciei burghezii“. Pentru prima oară în istorie, această clasă, care întotdeauna a fost incapabilă de o ideologie unitară, de partid politic, își găsește unitatea sa într-o organizație paramilitară: milicia, cimentată de o ideologie națională și de un «spirit de corp»⁶. În strînsă legătură cu analizele sale cu privire la mișcarea și caracteristicile statului fascist⁷, Gramsci a cercetat și rădăcinile culturale (originile spirituale) ale fascismului italian. Opunîndu-se în mod categoric ideilor liberale (ale lui Croce), ce considerau fascismul ca o simplă paranteză în cultura italiană, gînditorul marxist a investigat adînc filozofia și curentele culturale care au favorizat formarea unei „baze de masă“ a fascismului. În acest sens, el indică hege-

⁴ A. Gramsci, *Quaderni...*, p. 1619.

⁵ A. Gramsci, *op. cit.*, p. 1622.

⁶ A. Gramsci, *La Costruzione del Partito Comunista*, p. 34.

⁷ Vezi, Note sul Machiavelli, în *Quaderni...* p. 1604—1613.

monia culturală a idealismului din Italia ca pe o importantă premisă culturală a istoriei fascismului și naționalismului. Totodată, afirmarea neintreruptă a cultului ordinii, a autorității, a statului forță etc. promovate în mod continuu de intelectualitatea italiană burgheză (excluzând-o pe cea legată de clasa muncitoare), au alimentat sursele ideologiei și culturii fasciste. Trebuie apoi reamintit faptul că în 1922 majoritatea intelectualilor s-au răiat la fascism, mai mult decât atât mari oameni de cultură ca D'Anunzio, Gentile, Pareto și chiar Pirandello au aderat și au sprijinit fățiș regimul lui Mussolini. De aici importanța acțiunilor de difuzare și de ridicare a nivelului de cultură al maselor, spre a le feri de orice fel de contaminare cu ideile iraționaliste, retrograde. Este o activitate pe care marxismul o pune pe prim plan, iar Gramsci îi subliniază deseori în „Quaderni...“ necesitatea. În același timp, Antonio Gramsci a reflectat cu multă atenție și responsabilitate asupra trăsăturilor și aspectelor complexe privind suprastructurile socialiste, cu privire la „statutul de tranziție“. Încă din anul 1926 el scria în *l'Unità*: „Este necesar ca analiza noastră cu privire la situația rusă să fie în mod istoric exactă, să țină adică seama de raporturile dintre trecut și prezent, să îmbrățișeze întreaga dezvoltare a procesului“⁸. Si în legătură cu trăsăturile statului sovietic Gramsci arăta încă de pe atunci că el a văzut întotdeauna în statul rus nu *comunismul*, ci o perioadă de tranziție între capitalism și comunism. În Rusia „există un guvern communist care aplică în mod progresiv politica economică care trebuie să transforme regimul capitalist în regim comunist“⁹.

În fața apariției unor dificultăți și chiar deformări birocratice în cadrul statului și societății sovietice autorul comunist italian și-a exprimat deschis serioasele sale rezerve. El a criticat tendințele de abordare economistă și de „statalism“ ce se manifestau în U.R.S.S. Într-o scrisoare adresată lui Togliatti el atragea astfel atenția asupra unor aspecte de mare însemnatate pentru mișcarea revoluționară internațională: „Astăzi, după aproape nouă ani de la Octombrie 1917, nu se mai pune problema dacă luarea puterii de către bolșevici ar putea revoluționa masele din Occident, întrucât un asemenea fapt a fost deja scontat și și-a avut efectele; astăzi e foarte puternică din punct de vedere ideologic și politic, influența (dacă ea există) pe care o are proletariatul, o dată ce a luat puterea, în procesul de construire a socialismului“¹⁰.

Noutatea analizelor gramsciene cu privire la fenomenele care incepuseră să se manifeste în societatea sovietică constă în cercetarea raporturilor concrete ce existau între opțiunea economică și intențiile politice. Gramsci are în vedere aici relațiile dintre politica de industrializare acelerată ce priveau munca în fabrică și mijloacele de coerciție exterioară (statale) și, evidenția posibilitatea apariției pericolului de a se reduce politica la acțiunile represive: o formă de bonapartism. Dar o asemenea stare de lucruri făcea posibilă, după Gramsci, și apariția tendințelor de socializare a statului, ca o entitate străină și deasupra indivizilor. De altfel esența oricărui *fetişism politic a fost întotdeauna existența reală a unor raporturi neorganice, instrumentale în ansamblul societății*. De aceea, în fața riscului permanent al birocratizării (fenomenul birocratic care e specific tuturor celor trei forme de criză organică a societății contemporane — fascismul, stali-

⁸ Antonio Gramsci, *La Costruzione del Partito Comunista*, 1923—1926, Torino, Ed. Einaudi, 1978, p. 340.

⁹ Antonio Gramsci, *Idem*, p. 342.

¹⁰ A. Gramsci, *La Costruzione del Partito Comunista*, p. 136—137.

nismul și New Deal —, a fost amplu analizat de Gramsci în „Quaderni...“ sau fetișismului politic Gramsci afirmă necesitatea „lărgirii Statului“ sau a *statului integral*. Este vorba de fapt de un proces complex prin care în dezvoltarea societății are loc un raport organic între societatea politică și societatea civilă, proces care permite în perspectivă o reală „autoguvernare a maselor“. O perspectivă de lungă durată, în care *statul integral* înfăptuiește prin intermediul *aparatorilor de hegemonie** propria sa depășire ca stat în societatea comunistă. În acest sens, în viziunea lui Gramsci, dispariția statului se realizează prin lărgirea democrației și dezvoltarea hegemoniei și nu prin întărirea dictaturii, cum era la Stalin. Se impune în consecință, dezvoltarea și perfecționarea amplă prin intermediul organismelor statale sau nestatale, a funcțiilor educative și culturale ale statului propriu-zis. Analizele lui Gramsci cu privire la stat ne duc la identificarea unor raporturi concrete între clasele conducețoare și clasele „subordonate“ și mecanismele de funcționare ale acestui raport. Așa se face că el introduce o distincție între puterea de stat și cea politică, avanseză concepțele de aparat de stat și apărare de hegemonie. Respingind deopotrivă tendințele de abordare economiste, liberale, maximaliste și instrumentaliste în definirea statului, gânditorul italian ia în considerare apărătoarele de hegemonie de clasă în analiza rolului istoric al statului, „baza istorică“ a statului, legind statul și blocul istoric, ca și raporturile de forță ale claselor sociale sprijinite de diverse pături și categorii ce alcătuiesc societatea¹¹. Gramsci accentuează astfel faptul că statul nu e pur și simplu o instituție politică sau aparat guvernamental, ci în cadrul lui este inclus și „aparatul privat“ al hegemoniei sau societatea civilă. Statul asigură în acest fel echilibrul între societatea politică și societatea civilă. De aceea în concepția gramsciană statul nu mai reprezintă „expresia practică“ a unei dominații concepute în mod exclusiv ca impunere polițienească a intereselor claselor dominante, ci presupune colaborarea acesteia cu o acțiune educativ-persuasivă, de conformare a corpului social în ansamblul său, acțiune ce face să apară interesele, concepțiile, obiectivele, valorile grupului social ce deține pîrghiile instrumentului statal ca interese, concepții, obiective și valori comune tuturor claselor, întregii societății. Societatea civilă înglobează în acest sens un vast complex de instituții „educative și culturale“ cu menirea de a crea, difuza și universaliza ideologia clasei dominante, deținătoarea aparatului de stat, de a extinde și inculca în ansamblul societății morala, gusturile, moravurile, modelele filozofice și religioase, formulele ideoLOGICE, într-un cuvînt „modelele culturale“ ale clasei politice conducețoare.

Are loc astfel o aderare „spontană“ a majorității corpului social la ideile și cultura dominantă, la realizarea consensului și legitimarea unei dominații, a unei hegemonii ce se reclamă dintr-un asemenea consens. A sporit în același timp, „rolul ideologic-cultural al Statului însuși“¹².

Fără a ajunge deci la o teoretizare sistematică, Gramsci ne-a oferit elemente necesare spre a putea conchide că statul este, dincolo de o mașină de represiune, o ordine politico-juridică ce menține unitatea, echilibrul societății, nu numai cu monopolul forței, ci și prin intermediul unor elaborări ideale și culturale, a unor proiecții morale fundamentate pe o mediație intelligentă a necesității istorico-economice, pe acea capacitate de a făuri în jurul unei asemenea mediațiilor consumămintul activ al maselor populare.

* Despre apărătoarele de hegemonie și aspectele puterii în concepția lui Gramsci, a scris în mod amplu prof. Radu Florin în lucrarea sa *Eppur si mouve*, Buc., Edit. Cartea Românească, 1983, p. 154—175.

¹¹ Cf. C. Buci-Glucksmann, *Gramsci e l'Etat*, Paris, 1974, p. 135.

¹² P. Anderson, *Ambikuitò di Gramsci*. Bari, Ed. Loterza, 1978, p. 49.

INTEGRAREA SOCIAL-PROFESIONALĂ ȘI PARTICIPAREA LA AUTOCONDUCERE ȘI AUTOGESTIUNE

POMPILIU GRIGORESCU

Instituția autoconducerii muncitorești ridică pe un plan superior cîtlatea relațiilor sociale și în primul rînd principala sa componentă relațiile de producție. În mod obiectiv în cadrul activității lor sociale, economice etc. oamenii muncii crează în cadrul societății socialiste, a unităților economice, un ansamblu de relații corespunzătoare nivelului de dezvoltare a proprietății socialiste, a principiilor fundamentale ale democrației muncitorești.

Fiind purtători au unor poziții sociale specifice, care le reflectă activitatea pe care o desfășoară, comportarea lor în cadrul societății și în cadrul unităților sociale oglindește, în forme și la niveluri diferite, modalitatea în care se realizează corelarea dintre cerințele funcționării sistemului (și implicit al subsistemului) în structura căruia sunt incadrate modul de a acționa, de a participa la realizarea obiectivelor stabilite la nivelul sectorului sau al societății globale.

Cercetările întreprinse în ultimii ani au permis obținerea unor concluzii semnificative care ne îndreptătesc să acordăm o atenție aparte procesului de integrare socio-profesională ca element al funcționării sistemului fiecarei unități economice și ca premiză a dezvoltării și aprofundării participării oamenilor muncii la procesul de autoconducere în cadrul unităților economiei sociale.

Luind în considerare cadrul social-juridic al funcționării întreprinderilor și instituțiilor sociale, practica socială, rezultă că integrarea socio-profesională nu trebuie înțeleasă ca un proces constrângător, determinat de factori care ar impune anumite obligativități la nivelul individului, ci ca un proces obiectiv decurgind din cerințele funcționării sistemului social și a subsistemelor sale, din acțiunea legilor sociologice ale societății noastre.

Cu alți termeni semnifică o corelație cît mai deplină între acțiunile factorului uman privit ca subiect și obiect al relațiilor umane, deci ca efect al reificării acestuia pe planul general al dezvoltării relațiilor sociale sociale, al relațiilor de producție.

Societatea socialistă a perfecționat neconitenit cadrul social în care oamenii muncii își desfășoară activitatea, în care își dezvoltă și-și pun în valoare aptitudinile formate prin profesionalizare, în care manifestă poziția lor tridimensională: de proprietari colectivi ai mijloacelor de producție, producători și beneficiari. Sistemul de norme definește drepturile și îndatoririle ce revin fiecărui membru al colectivului uman al întreprinderii în spiritul participării depline la activitatea economică și socială din unitate.

Abordarea și studierea aspectelor concrete, practice, ale raporturilor dintre lucrători și întreprindere, a procesului integrării celor dintii în viața unității, a modului în care se îmbină interesele lor cu interesele generale s-a desfășurat în modalități diferite în literatura noastră, dar mai ales fără a se realiza totdeauna o analiză care să ofere cunoașterea funcționalității procesului de integrare în toată complexitatea sa.

Analizînd studiile care tratează „procesul de integrare” în țara noastră rezultă că acestea nu țin seama de condițiile create prin instituirea autoconducerei și auto-gestiunii, ca formă a democrației muncitorești și ca metodă de conducere a economiei ; se mai poate observa abordarea predominant psihologistă care fîi pune amprenta asupra analizei și interpretării problematicii respective. Dar nu numai atât. Aproape de fiecare dată se încearcă explicarea procesului de integrare pornindu-se de la concepte care sunt preluate dintr-un context diferit ca formă și conținut de cel care este specific realității noastre social-economice.

Din mareea majoritate a studiilor, din același motiv — acela al efectuării analizei pe baza unui material cu caracter predominant subiectiv — se desprinde că integrarea social-profesională este un proces unidirecțional depinzînd aproape în exclusivitate de comportamentul fiecărui individ.

In alte cazuri se confundă integrarea cu „adaptarea” și „acomodarea”, ceea ce dovedește o interpretare greșită, dăunătoare din punct de vedere teoretic, înțelegerii complexității procesului integrării. În primul rînd pentru că se creează impresia unui fenomen ce se desfășoară, ca urmare a confruntării cu presiunea unor factori externi, opuși individului, sub forma unui „conformism” oarecum pasiv al acestuia la anumite condiții date, care nu pot fi influențate. În al doilea rînd deoarece nu se sesizează semnificația procesului integrativ pentru imbinarea intereselor fiecărui individ care devine membru al colectivului de muncitori într-o întreprindere sau instituție de stat cu interesele generale ale societății, ceea ce dă un conținut de o factură deosebită acestui proces în condițiile societății noastre. În al treilea rînd deoarece se pierde din vedere rolul important ce revine întreprinderilor dar și sociologului în desfășurarea procesului de integrare socio-profesională a membrilor organizațiilor economice și sociale.

Pe baza unor studii ample întreprinse în ultimii ani de Universitatea din București în întreprinderile sociale s-a fundamentat constatarea că procesul de integrare în muncă în toate domeniile de activitate, aflate de altfel într-o continuă perfecționare — se distinge prin deosebita sa funcționalitate dinamică. Funcționalitatea sa rezultă din efectele pe care integrarea socio-profesională le are asupra utilizării depline a resurselor umane ale întreprinderilor pe de o parte, precum și asupra dezvoltării procesului participativ al oamenilor muncii pe de altă parte ; în același context dinamismul său este determinat de cerința obiectivă a legii concordanței dintre caracterul relațiilor de producție și nivelul de dezvoltare al forțelor de producție. Acest proces generează o perfecționare continuă a relațiilor umane, în cadrul proceselor muncii ca și în viața socială, de natură să contribue la o corelare tot mai strînsă a intereselor individuale cu cele generale ale membrilor societății.

De asemenei, integrarea social-profesională se desfășoară în mod diferențiat, cu intensități dferite de la individ la individ, ca urmare a raportului de interdependență dintre valențele individuale și valențele cadrului social organizat.

Trebuie remarcat de altfel că funcționalitatea integrării a fost luată în considerare într-o formulare specifică în legislația noastră actuală *, mentionîndu-se că „Fiecare om al muncii, încadrîndu-se în colectivul unei întreprinderi sociale, de stat, devine participant la administrarea patrimoniului încredințat acesteia, cu drepturile și obligațiile prevăzute de lege, se angajează față de colectivul unității respective, față de societate, să depună toate eforturile pentru a asigura utili-

* Legea nr. 5/1978 — cu privire la organizarea și conducerea unităților sociale de stat, art. 1, Consiliul de Stat, 1982.

zarea eficientă și dezvoltarea continuă a avutului obștesc, să-și pună întreaga capacitate și putere a creației în slujba intereselor generale, să participe din plin la activitatea economică și socială din unitate".

Deși nu se menționează amănuntele procesului vizat, din exprimarea lapidără de mai sus se distinge în toată plenitudinea sa semnificația și importanța majoră pe care o capătă procesul de integrare. Este de remarcat faptul că acesta nu mai poate fi înțeles doar ca o „adaptare” ci ca un sistem de acțiune. Implică hotărîrea și interesul fiecărui individ de a se ridica la nivelul cerințelor pe care le pun profesia și domeniul cărora își dedică activitatea sa, în care poate să-și pună în valoare aptitudinile sale. În acest mod integrarea socio-profesională devine procesul esențial care conduce deopotrivă la formarea unor valori umane, la realizarea obiectivelor generale ale organizațiilor economico-sociale (iar pe această cale la realizarea intereselor generale ale societății) și la realizarea intereselor individuale.

Prin această prismă trebuie să privim și rolul factorului uman — în general — în constituirea structurii organizatorice a întreprinderilor. Eficiența unei astfel de structuri depinde nu numai de modul în care este proiectată, ci și de valoarea și *modul* de integrare a oamenilor a căror activitate o organizează.

Comportamentul, modul de a acționa al personalului ca expresie concretă a nivelului de integrare a membrilor colectivului de muncă investit cu funcțiile necesare desfășurării activității economice și care își asumă depline responsabilități în interiorul întreprinderii organizate pe principiile sistemicale ale socialismului, constituie de asemenea o trăsătură a atașamentului față de obiectivele unității economice, a relațiilor de producție, a conștientizării rolului social.

Analizând rezultatele cercetărilor întreprinse de noi în ultimii ani, devine relevant că în condițiile întreprinderilor socialiste coeficientul „valorii umane”, care influențează în mod direct eficiența activității social-economice, depinde de următoarele variabile: a. calitatea factorului uman; b. asimilarea și sprijinirea obiectivelor unității productive de către fiecare membru al colectivului; c. interesul de a contribui la calitatea muncii desfășurate în vederea realizării obiectivelor social-economice.

Putem observa, de asemenea, că toate aceste elemente pe care trebuie să le luăm în „calcul” sunt în cea mai mare măsură întrinsece procesului de integrare. Concomitent însă trebuie să avem în vedere faptul că integrarea factorului uman în întreprinderile socialiste comportă punerea în valoare a poziției sociale a membrilor colectivelor de muncă prin prizma celor trei trăsături principale ale sale: proprietar, producător, beneficiar.

În acest sens, pentru integrarea în structura întreprinderii nu este suficientă dobândirea unor cunoștințe profesionale; astfel trebuie să ne preocupe tot mai mult formarea și dezvoltarea unor calități umane specifice de care depinde realizarea atribuțiilor profesionale ale fiecărui membru al colectivului, dar și gradul de participare la rezolvarea problemelor pe care le pun activitatea de conducere a unităților și realizarea planului de producție.

Studiind aceste calități care devin importante pentru colectivele de muncă, avem în vedere, pe de o parte, rolul care revine condițiilor ce trebuie create de întreprindere pentru a facilita și grăbi „sudura” dintre membrii colectivului uman și instituție ca atare, condiție pentru unitatea de acțiune a acestora, iar pe de altă parte, acțiunilor desfășurate de fiecare individ în parte pentru a se ridica la rangul profesional și ierarhic pe care îl vizează în cadrul structurii socio-profesionale în care este cuprins, pentru a realiza atribuțiile sale în modul cel mai eficient.

În literatura de specialitate se mai pune accentul — deși în mod diferit — și pe calități cum sunt : 1. capacitatea de comandament, 2. capacitatea administrativă, 3. capacitatea de cooperare.

În principal importanța unor asemenea calități este considerată direct proporțională cu locul ocupat în ierarhia organizatorică. Astfel, în ceea ce privește aptitudinile de conducere și administrație se consideră ca dată fiind creșterea importantei sarcinilor de acest gen pe măsura ridicării pe scara ierarhică, acestea semnifică sporirea atenției, corectitudinii și punctualității în executarea sarcinilor fără a neglija responsabilitatea ; în ceea ce privește calitatea de a realiza cooperarea, aceasta devine necesară atât pentru munca de organizare cît și pentru activitatea de executare. Si una și cealaltă depind de modul în care se realizează contactele umane. Fiecare trebuie să acorde atenția cuvenită realizării legăturilor formale și în același timp să dezvolte rețeaua de legături informale, amândouă tipurile de relații având o contribuție însemnată la reușita îndeplinirii funcțiilor întreprinderii ca și a atribuțiilor individuale.

Desfășurarea procesului de integrare socio-profesională este influențat, după cum o arată studiile efectuate și de alte trăsături care apar ca necesare, cu deosebire pentru persoanele ce desfășoară activități direct aferente procesului de producție.

Astfel : „capacitatea de a interpreta și îndeplini hotărîrile ce se elaborează în cadrul fiecărui sector de muncă și la nivelul organelor colective de conducere“ devine în condițiile autoconducerei și autogestiunii o cerință deosebită pentru fiecare membru al colectivului de muncă. Desigur în activitatea de conducere a activităților integrative, care se desfășoară pe planuri diferite în interiorul și exteriorul unității economice, este important să se ghidizeze atent formarea acestei aptitudini atât prin procesul instructiv educativ cît și prin integrarea învățământului cu producția, iar ulterior, în procesul muncii prin asigurarea colaborării și ajutorului reciproc în cadrul grupurilor de muncă. Experiența acumulată în procesul muncii și ansamblul cunoștințelor dobândite se materializează în formarea capacitații interpretative a indivizilor, ceea ce în sens larg duce la creșterea gradului de integrare socio-profesională.

De altfel, concomitent se impune și o altă aptitudine integratoare, respectiv „capacitatea de a exprima propriile opinii și de a contribui la elaborarea de hotărîri adecvate privind domeniul de activitate“.

Rolul unei astfel de aptitudini în realizarea autoconducerei și autogestiunii nu trebuie demonstrată deoarece este în egală măsură cu cele anterioare menționate, responsabilă pentru valorificarea potențialului creativ al colectivelor de muncă din întreprinderi.

Ceea ce este important pentru realizarea integrării în acest caz, decurge din calitatea de a comunica în procesul de producție ca și în cadrul procesului elaborării deciziilor. Expresivă mi se pare, din acest punct de vedere, creșterea ponderii în cadrul eșantionului de lucrători investigați, a subiecților care au participat la elaborarea de decizii de la 60,9% la 65,5% în decurs de un an. Aceste calități își dovedesc eficiența cu deosebire în cadrul procesului de integrare prin faptul că reflectă trăsături ce trebuie avute în vedere în acțiunea de integrare a membrilor colectivului de muncă constituit la nivelul întreprinderii.

În ansamblu aceste calități constituie coordonatele capacitații de integrare în structura întreprinderii de unde și rezultanta după care calitatea factorului uman (K) este funcție de pregătirea profesională (P) și capacitatea integrativă (I) : $K = f(P, I)$.

În măsura în care membrii colectivului de muncă cunosc atribuțiile și sarcinile ce le revin în munca lor precum și obiectivele întreprinderii, aceasta constituie un factor important care facilitează precizarea responsabilităților și prerogativelor ce revin fiecaruia, a legăturilor ierarhice și funcționale, a acțiunilor la care trebuie să participe. Rolul instituției este în acest sens evident pentru asigurarea cadrului organizatoric specific conlucrării între membrii grupului uman, a angajării lor în acțiunea de asigurare a succesului acțiunilor ce se întreprind.

O semnificație aparte în cadrul procesului de integrare, pentru sporirea gradului său de funcționalitate o are, de asemenea, precizarea și operaționalizarea criteriilor de evaluare a activității fiecărui om care face parte din structura unității. Varietatea muncii este oglindită de criteriile aplicate și nivelul lor de adecvare, modul în care se aplică fiecărui caz aparte sau fiecărui grup și echipă și nu trebuie lăsată la întimplare după cum nu trebuie să rămînă nici mult timp „solidificată“. Perfectionarea și validarea acestora constituie o modalitate științifică necesară cu atât mai mult cu cât aceste criterii constituie o premisă a realizării unor relații de producție echitabile și a creării unui climat permanent de încredere și colaborare, un stimulent.

Avgind în vedere cele arătate mai sus, coeficientul valorii umane a membrilor colectivului de lucrători ai unității socialiste trebuie să ia în considerare și interesele individuale care determină motivația integrării indivizilor în munca industrială, în structura unei întreprinderi. Pentru înțelegerea și influențarea modului de desfășurare a procesului integrativ, motivația oamenilor cu privire la activitatea pe care o desfășoară prezintă o importanță aproape tot atât de mare ca și integrarea propriu-zisă.

In primul rînd pentru că reflectă raportul dintre interesele individuale și conținutul muncii luând forma unor motivații pozitive pentru integrare. În mod obișnuit, acestea sunt generate de comportamentele muncii care duc la realizarea unor așteptări cum sunt perfecționarea profesională, afirmarea de sine, promovarea, valorificarea cunoștințelor și a muncii, sporirea prestigiului etc.

In al doilea rînd pentru că în parte reflectă raportul dintre interesele individuale și condițiile de muncă luând forma motivațiilor negative integrării. Astfel de situații apar în legătură cu insuficiența confortului de muncă și a echipamentului, remunerare nesatisfăcătoare, lipsa de considerație pentru activitatea sa și pentru sine, relații ierarhice inhibitorii.

Eliminarea cauzelor care duc la motivații negative permite realizarea aspirațiilor personalului și constituie un stimulent nu numai al motivațiilor, ci și al integrării în activitatea industrială în munca specifică a unui anumit domeniu.

Acest aspect trebuie să stea în atenția sociologului de întreprindere dar și a factorilor cu munci de conducere date fiind cerințele care trebuie avute în vedere pentru activitatea în domeniul politicii de personal ce trebuie să se realizeze la nivelul fecărei centrale industriale și unității productive.

Interpretarea și îndeplinirea indicațiilor profesionale se adaugă la rîndul său la evantaiul calităților capabile să favorizeze o căt mai bună integrare în munca industrială. Subliniem cu atât mai mult valoarea acestei calități, cu căt ea are o geneză formativă și deci se poate realiza de către fiecare om concomitent cu pregătirea profesională.

Capacitatea de a interpreta și de a traduce în fapt hotărîrile cu caracter profesional are o importanță mai mare decât pare în realitate; și aceasta cu deosebire datorită faptului că pentru fiecare individ „a asculta“ și „a lua cunoștință“ de-

vine echivalent cu „a înțelege“, ceea ce este altceva decât a le interpreta, aceasta implicând o gîndire profesională care are un rol hotărîtor pentru orice categorie de personal.

Formarea și dezvoltarea capacitați interpretative influențează în mod deosebit funcționalitatea integrării; astfel că fără a o transforma într-o cerință eliminatoare sociologul de întreprindere ca și ceilalți specialiști care se preocupă de raportul factor uman — unitate industrială, trebuie nu numai să testeze această capacitate, ci și să contribuie la dezvoltarea ei la toți oamenii din unitatea în care își au locul de muncă.

Prin „capacitatea de a-și exprima opiniile“ avem în vedere o altă calitate importantă pentru orice încadrat. Este vorba de formarea unei deprinderi și a unei maniere de comunicare adecvate atât specificului muncii cât și cerințelor acesteia, de a dezvolta relații de colaborare cu „colegii“ de unitate, indiferent de poziția pe care o ocupă în structura organizatorică. De această calitate depinde de foarte multe ori succesul în activitatea profesională a membrilor întreprinderii, ceea ce denotă și rolul pe care-l are în desfășurarea procesului de integrare.

În acest context, coordonatele definitoare ale procesului de integrare se disting cu claritate.

Conceptul de integrare profesională se cere bine definit tocmai pentru a-i se reda dimensiunea sa integrală. Astfel, în condițiile întreprinderii socialiste integrarea personalului trebuie înțeleasă ca fiind procesul prin care se realizează sincronizarea dintre această componentă de bază a unității economice și celelalte componente ale sale în scopul asigurării condițiilor necesare funcționalității ansamblului. Totodată este important de subliniat caracterul direcțional al procesului de integrare. Aceasta rezultă din faptul că el are loc ca urmare a unor activități desfășurate aproape simultan; pe de o parte de către fiecare individ interesat în realizarea cerințelor ce i se pun pentru a se integra într-un domeniu de activitate pe care-l consideră ca fiind în concordanță cu aspirațiile sale; pe de altă parte ca urmare a acțiunilor desfășurate de către fiecare unitate economică în scopul creării condițiilor celor mai favorabile atragerii oamenilor spre activitățile ce le sunt specifice și a realizării unui colectiv uman stabil unit și cointeresat în realizarea eficientă a obiectivelor sale economico-sociale.

Astfel integrarea este percepță de către fiecare individ prin intermediul rețelei instituționale care creează cadrul funcțional în care realizează acest proces. Deci integrarea vizează raporturile care se constituie între fiecare individ și acest cadrul, percepță ca un element organizat structural, iar nivelul său se apreciază în funcție de modul în care se realizează cerințele specifice formulate de către cele două „unități“ aflate în colaborare.

În întreprinderea socialistă lucrătorul nu se integrează numai unui program de lucru și unor condiții de muncă, ci în același timp, el se preocupă ca să se integreze, atât grupului constituit din tovarășii săi de muncă cât și modului de organizare a producției în calitate de coparticipant la conducerea, organizarea și realizarea acesteia.

le învățător în cadrul interacțiunii predare-învățare nu îl va egala cunoștința și experiența de predare sau cunoștința și experiența oricărui reprezentant al culturii școlare și nu poate să creeze o cunoștință și o experiență care să potrivească cunoștințelor și experiențelor școlare.

STRATEGIILE DIDACTICE — FINALITĂȚI ALE PROCESULUI DE OPERAȚIONALIZARE A TEORIILOR ÎNVĂȚĂRII

IOAN NEACȘU

1. Cadrul conceptual. A discutat problema strategiilor didactice (SD) înseamnă de fapt a supune examinării interacțiunile metodologice și tehnologice născute în relațiile dintre predare, învățare și evaluare; a determina traectoriile posibile pe care le poate lua un plan de acțiune didactică confruntat cu situații neanticipate, a sesiza principalele corespondențe și adaptări ale complexului metodologic destinat a satisface exigentele principiului respectării particularităților subiecților cu care se lucrează.

Pentru înțelegerea problemelor de ansamblu, vom defini SD drept ansamblul coherent structurat de planuri, tactici, metode, tehnici, și procedee, procese și operații pe care cadrul didactic le utilizează personalizat în activități educaționale circumschise competențelor și rol-statusurilor sale profesionale. S.D. nu vizează direct și concret fiecare moment, fiecare detaliu al acțiunii desfășurate în clasă, ci are în vedere ordinea și direcția de principiu a modalităților în baza cărora educatorul decide traectoria preferată și evaluată ca priorităț, și cu grad sporit de eficiență, constituind în fapt nucleul acțiunii de instruirej S.D. ne apare astfel ca rezultat sintetic al „căilor celor mai logice și mai economice de a aborda o realitate specifică¹. Prin logic avem în vedere atât legile ce guvernează desfășurarea, ruta și dinamica anticipată a raționamentelor gândirii, cât și legitățile interne constructive ale imaginației, ale creației. Pentru a putea vorbi de construcție logică și economică se impune a introduce în discuție alte două variabile. În primul rînd, avem în vedere realizarea *conexiunii între activitatea educatorului (P) și cea a elevului (E)*, conexiune care ia forme observabile și măsurabile în comportamentul interacțional² și concretizat prin ceea ce numim „predare“ și „evaluare“.

În al doilea rînd, stabilirea unei corespondențe între obiective, conținutul predării și modul cum decurge în realitate însușirea structurilor operaționale care stau la baza unei anumite situații educaționale.

Sintetizînd, vom spune că S.D. facilitează formarea la elevi a unor moduri eficiente de acțiune, gîndire, evaluare, trăire și comportament atitudinal pe care cadrul didactic le elaborează anticipat. Sînt vizate, în principal, formele și succesiunile de prezentare a unor conținuturi informaționale sau acționale, procedeele și tehniciile de orientare și dirijare a elevului către drumul critic al rezolvării, asistența diferențiată care se acordă elevilor, modalitățile de verificare, control și evaluare a comportamentului, a rezultatelor activității elevilor și.a. Esențial în discuția de față

¹ R. Thompson, *The Psychology of Thinking*, Penguin Books Ltd., Middlesex, England, 1969, cap. IV.

² Fundamentele ontologice, filozofice, psihologice, metodologice și praxiologice sunt amplu discutate de D. Potolea în lucrarea *Analizele interacționale, comportamentul profesorului și ameliorarea strategiilor educației intelectuale* (teză de doctorat), 1983.

ar fi nu numai definirea S.D., dar și conturarea drumului posibil al constituirii ei. În consecință, ne propunem să răspundem la întrebarea: Care sunt problemele pe care le urmărим în elaborarea unei strategii didactice având ca temei o teorie sau un grup de teorii ale învățării?

Invocind ca punct de plecare explicațiile teoretice și experiențele în acest sector, putem contura un set de enunțuri-probleme după cum urmează:³

Problema 1. Stabilirea scopurilor prioritare. Se are în vedere identificarea scopurilor acțiunii planificate, precum și exprimarea acestora sub forma comportamentelor observabile prin rezultat, prin performanțe. Explicit, S.D. cu fundamente într-o teorie sau teorii ale învățării are de găsit răspunsuri la ce anume trebuie format/dezvoltat în personalitatea elevilor, de ce și în ce scop urmează a fi angajați elevii în asimilarea unui conținut concret, precum și ce anume rezultate anticipăm a fi utilizate în alte domenii ale cunoașterii sau acțiunii educaționale.

Problema 2. Stringerea elementelor necesare elaborării S.D. Această acțiune constă în identificarea factorilor de care depind calitatea și evoluția normală a procesului de învățămînt, în spînă condițiile, contextul, constrîngerile, elementele stimulatoare, resursele disponibile, precum și culegerea de informații relevante pentru proiectarea acțiunii.

Problema 3. Stabilirea pașilor desfășurării S.D. Ca acțiuni și operații identificabile putem enumera: divizarea obiectivelor în subobiective; descompunerea acțiunii globale în acțiuni parțiale, funcție de condiții, resurse, constringeri; imaginarea diferitelor căi sau modalități care pot orienta și conduce realizarea obiectivelor; ierarhizarea criteriilor care vor opera în alegerea strategiei (eficacitate, practicabilitate, facilitate, economie de efort și timp, rapiditate, divizibilitate, coerentă, suplete s.a.) cărora li se vor adăuga și motivări valorice generate atât de preferințele, interesele și experiențele cadrului didactic, cât și ale elevilor; alegerea acelei „structuri optime de acțiune orientată“ (vezi, spre ex., teoria acțiunilor mentale — Vigotski, Galperin s.a.) care corespunde criteriilor menționate; stabilirea relațiilor și ierarhiei între diferențele acțiuni-scop; anticiparea rezultatelor posibile, determinarea resurselor necesare, a mijloacelor de evaluare necesare, precum și a volumului de timp necesar aplicării unei variante sau alta.

Problema 4. Modificarea parțială sau totală a strategiei în funcție de schimbările survenite în cadrul situației educaționale. Explicit, această modificare constă în perceperea situației concrete, din perspectiva relațiilor de continuitate și discontinuitate, a consecințelor parțiale ale unei acțiuni neconforme cu particularitățile elevilor sau ale conținutului, a necorespondenței dintre scopuri, mijloace și rezultatele parțiale etc., toate însă raportate la criteriile sus-amintite.

Problema 5. Evaluarea strategiei și corectarea ei. Sunt vizate aici, ca operații, raportarea la obiective, mijloace și resurse, pe de o parte, la progresele în asimilare și transfer, pe de alta. S.D. va fi evaluată global prin permanenta raportare a profesorului „la natura problemelor-soluții, expresie a alternanței între cunoștințele de stabilitate și cunoștințele de transformare, între finalitatea conservatoare și cea destinată explorării alternativelor, între jocul factorilor personali și cei extrapersonali născut în sistemul de ameliorare a conduitei“⁴.

³ I. N. Kuliutkin, *Metode euristicice în structura rezolvării de probleme* (trad.), București, E.D.P., 1974, p. 138 și urm.; vezi și L. D'Hainaut et al., *Programe de învățămînt și educație permanentă* (trad.), București, E.D.P., 1981, p. 380—381.

⁴ C. Zamfir, *Strategiile dezvoltării sociale*, București, Ed. Politică, 1977, p. 101 et passim.

Acestea fiind după opinia noastră problemele sau etapele mari ale procesului de stabilire a unei S.D. s-ar impune, în continuare, conturarea unui model relativ operațional de elaborare a acesteia într-o situație concretă de predare-învățare sau evaluare. Un punct de vedere interesant propune I.N. Kuljutkin⁵ în discuția sa privind trajectoria posibilă a unei strategii de învățare. Etapele cu conținut operațional propuse sint: a) selectarea grupului de probleme-sarcini sau informații cunoscute; b) descrierea structurii acțiunilor implicate în învățare sau rezolvare și construirea *modelului operațional* care trebuie transmis elevilor pentru a-l folosi în învățarea independentă; c) elaborarea sistemului de posibile intervenții în activitatea de învățare, facilitându-i cadrului didactic reglarea și autoreglarea progresivă a conduitelor sale.

Din unitatea acestora se construiește o strategie de învățare. Simbolic, desfășurarea poate fi exprimată astfel:

Dacă: — definim problemele/sarcinile, prezentăm succesiunea operațiilor de învățare/rezolvare și descriem modelul operațional.

Atunci: Strategia didactică aplicabilă învățării capătă următoarea desfășurare pe etape: (E): a) formarea structurii operaționale pe baza modelului oferit de profesor; b) realizarea independentă de către elev a modelului (acesta are însă caracter intermediar deoarece profesorul renunță la descrierea tuturor operațiilor socotindu-le parțial realizate dacă elevul înregistrează succese; în caz contrar, vor fi explicate din nou prin instrucțiuni verbale sau se vor face exemplificări; c) obiectivarea într-un produs a conduitelor de învățare independentă; astfel conduită se poate autoregla, căpătând caracter operațional și finalist, elevul fiind capabil să-și regleze singur propriile capacitați și metode de studiu.

Dintre S.D. ce pot fi recomandate a intra în calculul acțiunilor de proiectare și desfășurare a unei activități educaționale menționăm următoarele cupluri:

1. În funcție de specificul obiectivului urmărit și de calitatea conținutului, identificăm⁶: *strategii primare*, solicitate îndeosebi de acele obiective și conținuturi bazate pe activități de memorare, de înțelegere, de gîndire rezolutivă, de aplicare și transfer informațional sau metodologic. Acei includem prioritar S.D. bazate pe exerciții, pe rezolvare de probleme, pe aplicare diferențiată, pe demonstrare, pe studiu independent și.a.; *strategii suport*, solicitate în special de obiective și conținuturi impregnate de elemente afective sau vectorial-atitudinale, din rîndul cărora menționăm pe cele ce urmăresc cultivarea atitudinii pozitive față de muncă, sensibilizarea la ideea de ordine, de coperare, de mobilizare sau relaxare a proceselor psihice, cum sunt atenția, voința, gîndirea, imaginația, efortul mental și.a.

În funcție de tipul dominant de raționament solicitat desprindem ca fiind operate: *strategii inductive*, prezente mai ales în activitățile desfășurate cu elevii de vîrstă școlară mică, dar și mijlocie și mare (promovate de teoriile neoasociaționiste, conexiuniste, funcționalist-pragmatice și acționale, reprezentate de Thorndike, Skinner, J. Dewey, Claparède, Galperin și.a.); *strategii deductive*, aplicabile dominant în sfera multor activități didactice desfășurate cu elevii de vîrstă școlară mijlocie și mare (promovate în special de teoriile cognitiviste și semiotice (Bruner, Gagné, Osgood, Nuttin și.a.); *strategii analogice*, aplicabile dominant în sfera activităților orientate spre creație și productivitate comportamentală (brainstorming, sinectică și.a.).

⁵ I. N. Kuljutkin, *Op. cit.*, cap. V.

⁶ D. Dancereau, *The Development of a Learning Strategies Curriculum*. În: H.F. O'Neil, Jr., *Learning Strategies*, Academic Press, New York, San Francisco, London, 1978, p. 18.

După gruparea, compoziția și numărul elevilor intrați în jocul interacțiunii didactice, strategiile pot fi: *colective*, utilizate atât în scopul omogenizării, al asigurării unei interînvățări eficiente cît și al cooperării competiției la nivel de grup (este cazul teoriilor învățării sociale) sau intergrupuri; *individuale*, având funcții compensatorii, de individualizare a asistenței psihopedagogice, de evaluare a progreselor în învățare, transfer etc.

După coeficientul de participație a elevului la structurarea metodei de învățare sau rezolvare putem, distinge: *strategii algoritmice (standard)* / utilizate în situații educaționale bazate pe simpla memorare, pe reproducere, pe rezolvare de tip alternativ — da/nu, pe acțiuni definite de pași ce se înlanțuează liniar, având soluții finite, așa cum este cazul instruirii-programate, al rezolvării problemelor tip (ex. teoria învățării algoritmice, informaționale și.a.) și *strategii euristică*, utilizate în situații de învățare creativă, în rezolvare de probleme nestandardizate și care fac apel la reprezentare, la găndire, imaginație, creație, implicind atât tehnici logice cît și infralogice (ex. modelul învățării intuitive — K. Duncker, H.F. Harlow sau modelul învățării creative — Gorddon, Orborn, P. Popescu, P. Constantinescu, M. Roco și.a.).

Dincolo de categoriile inscrise pe acest continuum dialectic al categoriilor polare există o infinitate de combinații tipologice a căror aplicare este funcție de context, de experiența și personalitatea cadrului didactic, de vîrstă și particularitățile elevilor, de specificul disciplinei de învățămînt și.a.

Indiferent însă de condiția generală sau particulară invocată și de natura scopului propus, S.D. este o structură complexă care poate fi, la rîndu-i, descompusă în faze și operații. Pentru a demonstra faptul că S.D. este ea însăși o realitate a cărei elaborare cere efort, cunoaștere, experiență, oferim în cele ce urmează o posibilă configurație a articulării fazelor și operațiilor ei⁷ (Fig. 1).

Cadrul general al drumului parcurs de profesor în elaborarea și aplicarea unei S.D. este desigur incomplet dacă luăm în considerare mulțimea de indicaitori ce caracterizează o colectivitate de elevi, un grup sau fiecare elev în parte. Ni se pare cu atit mai firesc să introducem această restricție metodologică cu cît se acceptă ideea că există mari diferențe în ritmurile de avansare într-o disciplină, în gradele de libertate pe care le manifestă o disciplină sau alta (de ex. matematică, fizica, literatura, desenul), în natura asistenței pe care o necesită un elev din clasa I-a, o IV-a, o VIII-a sau o XIII-a, în coeficientul larg de motivare și orientare a personalității, în varietatea raporturilor dintre control și independență, în stilurile de predare, învățare și evaluare etc.

II. Strategia de conducere a învățării și fundamentele teoriilor învățării. Nu este deloc ușor să identificăm în arhitectura unei teorii a învățării relația care definește și explicitează prelungirea construcției teoretice în planul acțiunii propriu-zise.

După opinia noastră un astfel de punct de plecare l-ar putea constitui paradigmă numită *strategia învățării*. Acceptarea unei asemenea opinii presupune demonstrarea faptului că într-o teorie a învățării unul din locurile centrale este ocupat de strategiile învățării intim legate de condițiile și mecanismele de prelucrare și implementare. Mărturisim însă că o mare încărcătură problematică însoțește un asemenea enunț. Efectul și rezonanța strategiei într-o teorie a învățării este legată după opinia noastră de cîteva condiții pivot și anume: să conțină

⁷ R. S. Logan, *An Instructional Systems Developmental Approach for Learning Strategies*, In: H. F. O'Neil, *Op. cit.*, p. 144.

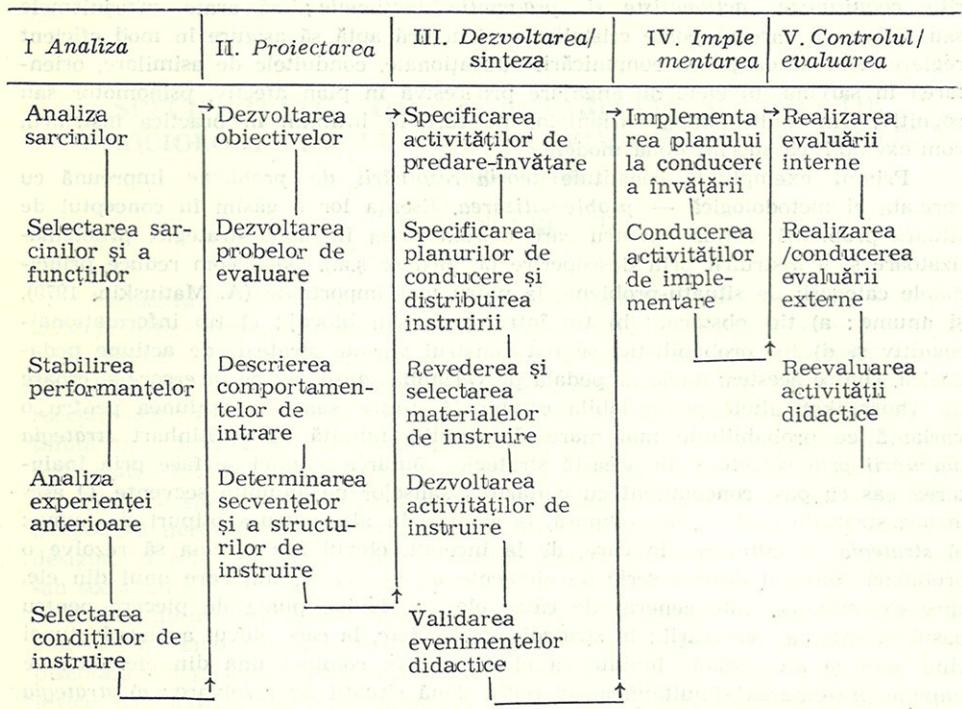

Fig. 1 Structura procesului de elaborare a unei strategii didactice

enunțuri care să demonstreze specificul și articularea lanțului de operații — mentale, metodologice sau acționale care-l conduc pe elev la rezultate previzibile, să cum găsim în „teoria acțiunilor mentale” (vezi teoria lui Galperin și colab.); să precizeze structura coerentă a articulării determinanților cu accent pe subiectul care învăță, situația problematică în care este pus subiectul pentru a învăța, factorii de modelare a noii experiențe și mecanismele prin care se realizează achizițiile⁸; să definească în ce mod experiența anterioară a elevului în învățare servește și se regăsește în noile structuri asimilate, precum și factorii care au o mare influență în modelarea și remodelarea ei (cum se definește rolul ideilor ancoră în teoria învățării cognitive — Ausubel și Robinson, sau în teoria învățării ierarhizate a lui R. Gané); să arate „gradele de libertate”⁹ pe care subiectul care învăță le are în raport cu natura sarcinilor și finalitatea abordării lor (cum întâlnim în teoria învățării algoritmice — L. N. Lauda sau în teoria problem-solvingului — M. Kuljutkin, Linhart, Vidal; să expliciteze suitele de acțiuni pe care un cadru didactic le utilizează în influențarea stilului de învățare sau de abordare a unei probleme (așa cum întâlnim în teoriile învățării euristică, în teo-

⁸ J. Parent, Ch. Néron, *Elaboration d'une stratégie d'enseignement*, S.P.U., Université Laval, Québec, 1978, cap. I și II; vezi și I. Cerghit, *Strategia didactică — un instrument practic de ridicare a calității procesului de învățămînt*, „Revista de pedagogie“ nr. 9, 1983.

⁹ D. Potolea, *Control și independență în educație*, „Revista de pedagogie“, nr. 11, 1977.

riile *cognitiviste*, *acționaliste* și *pragmatic-funcționale*; să arate mecanismele sau căile prin care se poate cristaliza o structură aptă să asigure în mod eficient reglarea sau autoreglarea comunicării educaționale, conduitele de asimilare, orientarea în sarcină, nivelele de angajare progresivă în plan afectiv, psihomotor sau cognitiv. Din multitudinea variantelor pe care le întâlnim în practica instruirii, vom exemplifica succint două modele.

Primul exemplu îl constituie *teoria rezolvării de probleme* împreună cu corelata ei metodologică — *problematizarea*. Esența lor o găsim în conceptul de situație-problemă, rațiune pentru care o vom plasa în sfera strategiei problematizatoare și a instruirii prin descoperire (J. Bruner și al.). Dacă vom reduce principalele categorii de situații-probleme la patru mai importante (A. Matiușkin, 1970), și anume: a) tip obstacol; b) tip întrerupere sau blocaj; c) tip informațional-cognitiv și d) tip probabilistic, se pot construi variante strategii de acțiune pedagogică. Dintre acestea, unele ar pedala pe variabila *șansă* sau pe *încercare* și eroare (E. Thorndike), altele pe variabila combinată dintre *șansă* și *opțiunea pentru* o variantă cu probabilitate mai mare de reușită, numită de J. Linhart *strategia înaintării prin cercetare*. În această strategie, căutarea soluției se face prin *înaintarea pas cu pas*, concomitent cu *cintărirea* *șanselor* pe anumite secvențe. O astfel de strategie poate fi descompusă, la rându-i, în alte patru subtipuri și anume: a) *strategia de adincime* în care, de la început, elevul are sarcina să rezolve o problemă constând dintr-o serie de elemente a_1, a_2, \dots, a_n din care unul din ele, spre exemplu a_3 , este generat de către elev și devine punct de plecare pentru pasul următor al rezolvării; b) *strategia de largime*, la care elevul apelează atunci cînd apar și alte situații înainte ca el să rezolve complet una din ele. Aici se impune prezentarea simultană a cel puțin două situații de rezolvare; c) *strategia profundării progresive*; d) *strategia comparativă*.

Al doilea exemplu îl constituie strategiile derivînd din teoriile grupate sub denumirea generică de semiotic-mediatonale promovate de Ch. Osgood (1953), apoi dezvoltate pe modelul structurilor rezolutive de tip lingvistic de H. Kendler (1962), S. S. Pliskoff și M. F. d'Amato (1958, 1964), M. A. Carrick (1966), reluate în plan didactic de F.J. Bosco, R.J. di Pietro (1970), W. Rivers (1977), iar la noi în țară de E. Noveanu și L. Pană (1981) și alții.

Pornind de la această teorie s-a ajuns la interesante dezvoltări de modele generativ-transformatoare ca bază a strategiilor de predare-învățare a limbilor străine.

Analizele pot continua. Sîntem însă conștienți că există și o relativă autonomie a strategiilor didactice în contextul factorilor acțiunii sau situației educative. Aceasta ne îndreptățește să și promovăm ideea strategiilor alternative, ca temei al unei prestații educative eficiente, creative.

SPECIFICITATE, COMPLEMENTARITATE ȘI INOVAȚIE
ÎN SOCIOLOGIA EVOLUȚIONISTĂ ROMÂNEASCĂ ȘI ENGLEZA
(1860—1940)

ION UNGUREANU

Asemenea altor științe mai „tinere“ sau „mature“, sociologia își reconstruiește periodic corpul său teoretic, valorificind astfel și tradițiile sale de cunoaștere, istorice și naționale. Într-o atare stare de „reconstrucție teoretică“ se află, fără îndoială, sociologia contemporană. Si aceasta explică, în mare parte, resuracția unei preocupări sau discipline științifice nu totdeauna la fel de bine susținută în dezvoltarea cercetării sociologice: *istoria sociologiei naționale și universale*. Într-o formă sau alta, cu mijloace relativ diferite și folosind moduri de abordare specifice, cercetarea istoriei sociologiei reprezintă o temă centrală și deopotrivă necesară atât în sociologia românească de azi cît și în cea engleză, și, desigur, în cele mai multe țări, dezvoltate sau în curs de dezvoltare, capitaliste sau socialiste.

Una dintre problemele principale pe care le ridică o asemenea cercetare este cea a elaborării unui *model adecvat de evaluare istorică*, problemă tot mai discutată atât în cadrul reuniunilor internaționale cît și în cadrul asociațiilor sociologice naționale, și a cărei rezolvare a condus la extinderea cercetării istoriei sociologiei pînă la *analiza contactelor, influențelor și structurilor inter-naționale* ale dezvoltării sociologiei ca știință în diferite zone culturale sau etape istorice ale evoluției societăților. În acest cadru, cercetarea contactelor sociologice româno-ngleze poate fi raportată la un curent sociologic prezent în forme diferite și specifice atât în Marea Britanie cît și în țara noastră, îndeosebi între anii 1860—1940: *evoluționismul sociologic*.

Deși sociologia evoluționistă a fost adesea identificată cu sociologia engleză, determinarea precisă a valorilor și limitelor evoluționismului în sociologia britanică nu este nici azi lipsită de dificultăți. În fapt, sociologia evoluționistă a apărut și s-a dezvoltat sub forma mai multor modele sau tipuri de analiză. În raport cu *tipul standard* al evoluționismului englez — concepția sociologică a lui H. Spencer — pot fi determinate, după părerea noastră, cel puțin alte patru tipuri de evoluționism sociologic. Un asemenea tip este, mai întîi, *evoluționismul darwinist*, care s-a dezvoltat în sociologie paralel și complementar atât evoluționismului standard spencerian cît și darwinismului social american, respectiv, ca o concepție sociologică cu aplicații practice, circumscrise direct tehniciilor *eugeniei sociale* sau ale *asistenței sociomedicale*. Cercetările socio-antropometrice ale lui Pearson și Galton constituie exemplul edicator pentru acest tip de evoluționism, preocupat mai puțin de identificarea „legilor“ evolutive ale societăților, care erau centrale în sociologia lui Spencer, și neinteresat prioritar de consecințele ideologice ale selecției sociale „naturale“ și inegalităților, care era scopul final al lucrărilor lui G. W. Sumner, un reprezentant principal al darwinismului social american.

Formularea unui ideal social constituie, însă, mobilul principal al cercetărilor sociologice socialiste engleze, Ch. Booth, Sidney și Beatrice Webb anali-

zind sărăcia ca un proces social evoluționar în *perspectiva reformei sau schimbării sociale* dirijate, pe baza studiului sociologic teoretic și empiric al tendințelor sociale evoluționare de bază: diviziunea și stratificarea socială, exploatarea social-economică de clasă a muncii și alienarea însotită de creșterea devianței sociale în societatea capitalistă. Al treilea tip de evoluționism sociologic este aplicat tot unui registru de reformă socială, de această dată cu un program social relativ *neutru* din punct de vedere ideologic și elaborat în cadrul Școlii de sociologie urbană a lui P. Geddes, program prin care sociologia este consacrată proiectării socio-ecologice a amenajărilor comunitare teritoriale, în special urbane, ca o cale de ameliorare socială. În sfîrșit, deși multă vreme a părut a fi o contradicție în termeni, a existat în sociologia engleză și un *evoluționism structuralist*, preocupat de analiza structurii societății într-un anumit stadiu evoluționar, de regulă „primitiv“ sau prelitar, evoluționism susținut de cercetările de etnologie și antropologie socială.

O asemenea tipologie a evoluționismului sociologic englez pare să corespundă, însă, doar „trecutului“, în orice caz, perioadei dinaintea celui de-al doilea război mondial, sociologia engleză postbelică aliniindu-se și ea tendințelor dominante americane (structural-funcționalismul și empirismul sociologic), ambele la fel de antievoluționiste teoretic și metodologic. În realitate, fiecare din cele cinci tipuri și-a manifestat o continuitate pe care nu o putem neglijă și care poate fi ușor evidențiată măcar prin exemple: 1) tipologia societății militare — de cooperare (industriale) a evoluționismului spencerian a fost dezvoltată de cercetările lui S. Andreski asupra organizațiilor militare contemporane; 2) eugenia socială a fost reconstruită în perspectiva cercetărilor asupra selectiei sociale educaționale și a biologiei sociale; 3) sociologia evoluționistă a planificării urbane a fost recuperată de o nouă teorie istorică a civilizațiilor urbane (L. Mumford, V. Branford, R. Pahl); 4) antropologia socială evoluționistă s-a orientat, după al doilea război mondial, spre elaborarea unui model teoretic nou, capabil să depășească prejudecata unilinearității evoluționare, modelul evoluției multilineare (J. Steward) și sociologiei comparative; 5) în sfîrșit, tendințele recente ale evoluționismului englez sint reprezentate de dezvoltarea *sociobiologiei*, concepută ca o știință de sinteză a științelor vieții, și *neoevoluționismului*, o sinteză a sociologiei și arheologiei, matematicii și științelor tehnice¹.

Dacă lăsăm deoparte tendințele recente ale evoluționismului sociologic englez, putem observa că toate tipurile enumerate mai înainte pot fi identificate și în istoria sociologiei românești dintr-o anii 1860 și 1940. Este un fapt bine stabilit că sociologia lui Spencer a fost cunoscută și dezbatută la noi în două jumătate a secolului trecut, că în România au existat preocupări susținute de eugenie socială, mai ales în perioada interbelică, tot așa cum s-au dezvoltat și cercetări de antropologie socială comparată, precum și studii sociologice „de teren“ care vizau proiectarea socială a așezărilor umane, în special rurale. Cum poate fi explicată însă această corespondență sau similaritate?

Orice sociologie este, fără îndoială, știința societății în care a apărut și se dezvoltă, atât ca reprezentare științifică a acestei societăți, cât și ca produs social al ei. Similaritatea reprezentării poate constitui, astfel, un indice și uneori chiar

¹ Asupra istoriei și sociologiei engleze recente vezi lucrările: Ph. Abrams, *The Origins of British Sociology (1834—1914)*, The Univ. of Chicago Press, Chicago and London, 1968; J. Eldridge, *Recent British Sociology*, The MacMillan Press, London, 1980; J. Platt, *Realities of Social Research, An Empirical Study of British Sociologists*, Sussex Univ. Press, Sussex, 1976.

o relație cauzală între structurile societăților. O asemenea ipoteză a fost infirmată, însă, de istoria noastră culturală, dezbaterea în jurul „formelor fără fond” fiind edificatoare în acest sens. În sociologia britanică, explicarea similarității în reprezentarea sociologică este făcută, de regulă, pe baza modelului influențelor de la un „centru” spre o „periferie” culturală. Sociologi bine cunoscuți nu numai în Anglia, ca E. Shils, Ph. Abrams, L. Sklair, S. Andreski, care s-au ocupat de istoria evoluționismului sociologic, explică apariția variantelor evoluționiste în diferite sociologii naționale ca produse ale „centrului”, și le analizează astfel ca elemente ale „periferiei” culturale, ferindu-se însă, cel mai adesea, să facă judecăți de valoare comparative. Modelul „centru-periferie” este criticat azi nu numai de presupusele „periferii” dar și de „centre” culturale recunoscute. Aplicat istoriei evoluționismului sociologic, acest model a fost categoric respins chiar acolo unde influențele de acest tip erau aproape unanim admise, cum este cazul darwinismului social american, pe care sociologi ca L. Coser și R. Hofstadter îl prezintă ca un produs tipic american, relativ independent de evoluționismul spencerian și în ciuda evidențelor mai mult sau mai puțin înșelătoare².

Specificitatea constituie astfel o primă cerință și dimensiune a unui *nou model* pentru explicarea contactelor culturale dintre diferențele sociologii și concepții sociologice naționale. Ea este adevărată și pentru evaluarea evoluționismului sociologic românesc dezvoltat din a doua jumătate a secolului trecut. Într-adevăr, cunoașterea și utilizarea ideilor spenceriene și darwiniste în lucrările sociologice românești din această perioadă nu au condus la o multiplicare „periferică” a acestora într-o societate ale cărei structuri și finalități erau cu totul altele decât cele victoriene. Dimpotrivă, concepțele sociologice spenceriene au fost *reconstruite* prin *specificare* și *adaptare* la realitatea noastră istorică începînd chiar cu conceptul de *societate*. De la Eminescu la Gusti, sociologia românească nu a fost concepută atât ca știință a societății în general cît ca *știință a societății naționale*, a națiunii, ceea ce înseamnă că structurile sociale evoluționare sunt analizate ca structuri specifice, naționale, și nu ca structuri abstracte, generale³. De aceea, și analogiile biologiste, prezente într-o formă sau alta în orice concepție evoluționistă, sunt mai puțin importante, iar finalitățile teoriei sociologice sunt mai clar circumschrisse unor proiecte practic-politice limitate. Lucrări de sociologie cunoscute puțin, din păcate și la noi, cum sunt cele ale lui A.F. Brăescu și Șt. C. Michăilescu, propun studiul sociologic — prin forța lucrurilor evoluționar — într-o perioadă de *constituire* a structurilor naționale, și sunt, de aceea, spre deosebire de cele ale lui Spencer, interesante îndeosebi de elementele evoluționare ale *diferențierii sociale naționale*, și nu social-generale.

Constituie acest mod de abordare o limitare „periferică” a analizei sociologice științifice în zilele noastre? Mulți sociologi evoluționisti contemporani, care încearcă să evidențieze tendințele evoluționare *generale* ale societăților, se văd siliți să recunoască tot mai mult că eforturile lor sunt adesea ineficace pentru că nu au relevanță pentru tipurile specifice (naționale) de societăți, iar noile modele ale evoluției multilineare și probabiliste încearcă să reducă tocmai acest handicap metodologic al evoluționismului și neoevoluționismului sociologic de tradiție occidentală. Sunt preferabile, astfel, modele evoluționare care n-au mai fost dezvoltate în cultura occidentală sau contravîn paradigmelor acestora, cum sunt modelele dezvoltării

² L.A. Coser, *American Trends*, în T. Bottomore and R. Nisbet (eds.), *A History of Sociological Analysis*, Heinemann, London, 1979, p. 294.

³ Pentru o analiză mai extinsă vezi și St. Costea, I. Ungureanu, *Contribuții românești la dezvoltarea științei sociologice*, în „Visitorul Social”, iulie-august, 1981, pp. 515—516.

„subdezvoltate“, „dependentei“ sau „economiei mondiale“, dar care sunt și ele tot mai des criticate tot datorită relativ slabei specificări conceptuale în abordarea evoluțiilor sociale naționale și chiar regionale⁴. Se poate susține, în consecință, că ceea ce a părut multă vreme „periferic“ și imitativ în sociologie, este azi tot mai mult reconsiderat ca „central“ și inovator, și că specificitatea unei teorii sociologice nu este de loc o servitute „tribalistică“. Este sigur, de aceea, că tradițiile sociologice românești ale teoriei, și nu doar ale acesta-zisei cercetări de teren, trebuie făcute mai bine cunoscute comunității sociologice internaționale, inclusiv prin publicarea unor antologii, selecții de texte în limbile de circulație mondială.

Specificarea conceptuală poate fi, și este de multe ori, urmată de alte două dimensiuni ale contactelor socioculturale internaționale în general, sociologice în special : *complementaritatea și originalitatea* (inovația). Dacă ne referim la evoluționism, o structură interesantă de complementaritate științifică româno-engleză apare analizînd comparativ Școala de sociologie urbană engleză și Școala de sociologie rurală românească. Nici P. Geddes și nici D. Gusti nu pot fi considerați ca atare reprezentanți ai evoluționismului în sociologie, deși concepțiile lor teoretice sunt destul de apropiate de un *evoluționism funcționalist* cu slabă istoricitate (Gusti), și de unul *structuralist* numai relativ istoricizat (Geddes). Ponderea scăzută a istoricificării ca element sociologic explicativ primar în opera celor doi mari sociologi semnifică, în mare parte, *complementaritatea obiectuală* a sociologilor pe care ei le-au susținut, și care poate fi indicată sumar prin *complementaritatea sat-oraș*. Această complementaritate nu este de loc aparentă sau întîmplătoare. Ea se regăsește pas cu pas în activitatea celor două școli naționale de sociologie și este concretizată într-un set mai larg de relații : la nivelul metodelor și tehnicilor investigației sociologice (monografia sociologică a unității sociale și observația coparticipantă/monografia regională a unităților sociale și ancheta prin chestionar); la nivelul teoretic-analitic (analiza calitativă și „interpretarea“ sociologică/analiza cantitativă și identificarea naturalistă a uniformităților statistice); la nivelul finalităților ideologice și mijloacelor instituționale ale reformei sociale (echilibru social și constituirea ordinii sociale moderne, burgheze/schimbare socială pentru refacerea ordinii constituite, burgheze, iar în privința mijloacelor instituționale, instituții statale sau evasatale/asociații voluntare).

Un caz care solicită explicarea contactelor dintre evoluționismul sociologic englez și cel românesc prin dimensiunea *originalității* sau *inovației științifice*, este cel al raportului dintre antropologia socială engleză și sociologia comparată a lui N. Petrescu. Problema principală a antropologiei sociale evoluționare este dată de faptul că atunci când se trece de la analiza structurilor sociale „primitive“ la cele moderne, singurul rezultat la care se ajunge este mai degrabă *ideologic* decât științific : *convergența structurilor sociale*, infirmată însă de practica și evoluția societăților contemporane și criticată aspru nu numai de sociologia marxistă dar și de cea evoluționistă (W. Moore). Ideologia convergenței este consecința modelului evoluționist standard de analiză a diferențierilor sociale, față de care modelul evoluției multilineare rămîne totuși un amendament, nu și o alternativă. În acest context, teoria diferențierii sociale pe care a propus-o N. Petrescu are mult mai multe șanse de validare întrucât ea susține că procesele de diferențiere socială, care sunt subsumate integrării sociale în același timp, conduc nu la constituirea unei unități sociale tipice, militar-industriale sau comunitar-societale, de exemplu, ci la rețele de

⁴ Cf. E. Etzioni-Halevy, *Social Change. The Advent and Maturation of Modern Society*, Routledge and K. Paul, London, 1981, pp. 74–82.

unități specifice și inter-integrate în forme și grade foarte diferite, care nu pot fi analizate decit dezvoltind o sociologie *comparativă*.

Principiul călăuzitor al sociologiei comparative îl constituie, în concepția savantului român, „*translația diferențierilor*”, adică abordarea fenomenelor sociale atât din perspectiva propriilor noastre condiții și concepții de grup, cît și din cea a celorlalte grupuri, compararea condițiilor și concepțiilor sociale în care se produce fenomenul cu cele la care noi îl referim. Practic, evaluarea socială ar trebui să urmărească identificarea a trei feluri de diferențieri sociale: *locale*, *năționale* și *de epocă*. Nu vom putea, în conformitate cu ideea lui Petrescu, să înțelegem fenomenele studiate, decit dacă vom presupune o structură de raționalitate *proprie* lor, structură pe care urmează s-o comparăm cu propria noastră raționalitate prin *translația diferențierilor sociale*. Dacă nu vom proceda astfel, avertizează sociologul român, nu vom putea trece de la formularea unor *opinii* sociologice la elaborarea cunoștințelor sociologice *științifice*.

Ca orice postulat metodologic, și cel al translației diferențierilor susține o concepție filosofică și *științifică* de ansamblu. Ea este concepția „monismului dinamic”, prin care N. Petrescu înțelege: unitatea naturii umane ca principiu metodologic („Așa cum științele fizicii propun unitatea naturii ca postulat al investigațiilor lor, noi presupunem unitatea naturii umane în elucidarea diferențierilor sociale”⁵); diferențierile sociale sunt rezultate ale acțiunii unor determinanți „fizici”, ceea ce le conferă caracterul lor *stabil* și *general*, dar și ale unor determinanți „morali”, ceea ce face ca majoritatea diferențierilor sociale să fie *specifice* și *schimbătoare*.

Dintre cele trei tipuri de diferențieri, cele *năționale* sunt fundamentale pentru societățile moderne. Căci „grupul națiunii” este cel care oferă „mijloacele artificiale” prin care omul se străduiește să stabilizeze și să uniformizeze procesele diferențierilor de loc și de timp (de epocă). De departe însă de a părăsi un naționalism limitat și agresiv, sociologia comparativă a diferențierilor naționale exprimă o atitudine umanistă și pacifistă. Dacă interdependența popoarelor și națiunilor este o caracteristică a modernității, atunci sociologia comparativă, arată Petrescu, este menită să sprijine înțelegerea *științifică* a diferențierilor naționale ca un proces istoric necesar, să eliminate prejudecățile etnocentriste și monopolul oricărei raționalități sociologice impusă arbitrar altor societăți și culturi: „Ideeua unei culturi bazate pe răspândirea și dezvoltarea studiului comparativ al fenomenelor sociale din toate țările și la toate națiunile, este scopul suprem al sociologiei comparative”⁶. De altfel, ca savant a cărei educație *științifică* a fost dublată de un puternic simț moral și umanitar, Petrescu a susținut cu o jumătate de secol în urmă idei sociologice de mare valoare și actualitate privind problemele vieții internaționale. La puțin timp după terminarea primului război mondial, el cerea instituirea raționalității sociologice ca o formă a gindirii și dialogului internațional, formă capabilă să eliminate mentalitățile iraționale „ce fac ca viața politică a unei națiuni să contrazică idealurile deumanitate”⁷. Translarea diferențierilor naționale poate conduce la ceea ce N. Petrescu numea „o idee pozitivă a păcii”, idee care va înlocui gindirea bazată pe alternativa „pace sau război”.

Postulînd raționalitatea sociologică a translației diferențierilor, Petrescu are meritul de a fi susținut o sociologie umanistă, de a fi militant pentru un autentic

⁵ N. Petrescu, *The interpretation of national differentiations*, Watts and co., 1921, p. 153—154.

⁶ *Ibidem*, p. 174.

⁷ N. Petrescu, *Thoughts on war and peace*, Watts and co., London, 1929, p. 3.

pluralism democratic al sociologiei și cunoașterii sociale, și de a fi furnizat pentru toate acestea un instrument metodologic *original*, rafinat și complex. Unele dintre tezele lui privind constituția psihico-spirituală a societăților, ca substanță a raționalității sociologice, sunt desigur, discutabile și trebuie supuse unei evaluări critice atente, dar concepția translației diferențierilor rămîne o soluție inovatoare la problema generată de raționalitatea sociologică monopolizată etnocentric și adesea limitată la mentalitatea occidentală modernă.

Cele trei exemple și dimensiuni ale contactelor dintre evoluționismul sociologic englez și românesc permit, în concluzie, să apreciem că analize de acest fel pot deveni deosebit de utile pentru dezvoltarea sociologiei ca știință atunci cînd modelele explicative simpliste și unilaterale sunt înlocuite cu altele mai complexe, care abordează prioritar relațiile reciproce dintre diferite concepții, curente și școli naționale. Etnocentrismul cultural occidental, pe de o parte, mentalitățile provinciale, pe de altă parte, nu pot rămîne în continuare obstacole în calea dezvoltării universale a științei sociologice ca o știință națională, iar de eliminarea acestor obstacole depinde, într-o bună măsură, cel puțin o parte a progreselor sociologiei contemporane.

„Răbdare” — însejoră. „Iugol, laomreș, și laixoxoș, huihie, nu vîndemulor, nu vîndib
gostodinjanoc, jinocă, plăngăroq, cîrcof, leacă, și noștîru, ioste, și omadosteri
nu vîză. Hîrăghiasca, hîrăghisocă, vînghă, vîză, nu vîză, pînăvîză, vîză,

RELATIA GNOSEOLOGICĂ OBIECT—SUBIECT ȘI PROBLEMA FUNDAMENTALĂ A FILOSOFIEI

CORNELIA MARIA BÂRLIBA

1. Conceptul de obiect. În accepțiunea sa cea mai largă, conceptul de „obiect” nu desemnează, în exclusivitate, sfera entităților de ordin material, fizic, aceasta fiind doar *una dintre semnificații*. Se cunoaște că definirea obiectelor — în accepțiunea lor materială — trimită la definiția mai generală, a materiei: obiectele materiale sunt obiecte care există independent și exterior conștiinței. Se impune, totodată, o completare și anume aceea că nu orice „lucru în sine” (în sens kantian) sau întreg universul, ca „un imens lucru în sine”, reprezintă obiecte ca atare, nefiind, în același timp, mai puțin adevărat că, aşa cum sublinia V. I. Lenin, experiența cunoașterii „demonstrează omului transformarea „lucrurilor în sine” în „lucruri pentru noi”¹. Obiectul nu coincide, pînă la o identificare totală, cu existența care — nici fragmentată, nici ca totalitate — nu este în mod exhaustiv cunoscută; obiectul este „existență dimensionată subiectiv”, dimensionare care, în spiritul analizei materialist-dialectice, atestă capacitatea subiectului de a adecva pentru sine contextul obiectiv la care se raportează². Natura este, prin definiție, obiectivă dar *devine obiect*, doar în relație cu subiectul.

La accepțiunea originară de „obiect material” în prezentarea conceptului de „obiect” s-a adăugat, ulterior, o nouă semnificație, și anume aceea de „obiect ideal”. Obiectele ideale sunt „concepte în care anumite procese și tendințe sunt duse în planul gîndiri la limită”³. De pildă, pornind de la situația reală că există corperi fizice de dimensiuni „din ce în ce mai mici”, se poate ajunge la concluzia — intemeiată obiectiv, dar avînd, ea însăși, alt grad de obiectivitate — că se poate imagina „un corp fără dimensiuni”.

Obiectele ideale nu sunt un scop în sine al rațiunii, al subiectivității, ci o fază și o metodă efectivă în cunoașterea și pe această bază, utilizarea eficientă a obiectelor materiale. Prin luarea în considerare a obiectelor ideale, se modifică însăși accepțiunea gnoseologică generală a conceptului de „obiect” care, ca obiect al cunoașterii, nu se reduce la „obiect care este cunoscut”, ci cuprinde atât obiectul care este cunoscut, cît și tipul special de obiecte construite de subiect, prin care obiectul (material) este cunoscut, deci și „obiectul prin care se cunoaște”.

2. Conceptul de subiect. Materialismul-dialectic aduce cu sine o nouă perspectivă — cu adevărat științifică — prezentind conceptul de subiect în întreaga sa complexitate, prin directă raportare la obiect și la dialectica obiectului. Cel puțin două concluzii teoretico-metodologice oferite prin această perspectivă trebuie semnalate, în opinia noastră: a) *caracterul activ* al subiectului în raport cu obiectul; b) *complexitatea* subiectului ca subiect individual și subiect social. În ceea ce privește primul aspect, idealul își manifestă caracterul activ, în cele

¹ V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, Edit. politică, București, 1970, pag. 93.

² I. Tudosescu, *Structura acțiunii sociale*, Edit. politică, București, 1972, p. 136.

³ Gh. Enescu, *Filosofie și logică, Logos*, București, 1973, pag. 102.

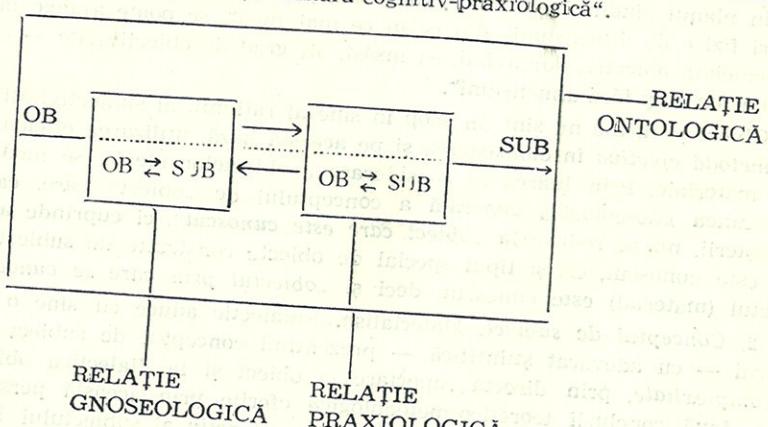
dintii, în prelucrarea materialului senzorial în termeni logici (noțiuni, judecăți, rationamente etc.); ulterior, la nivel teoretic propriu-zis, idealul construiește o entitate concretă, care nu mai are formele accidentale ale manifestării sale în sfera materială a existenței obiectului.

În legătură cu cel de-al doilea aspect, trebuie specificat că o cunoaștere realizată de un individ este inferioară substanțial cunoașterii ca *act (proces) social*, la care participă, în mod generic, colectivitatea, în întregul și dinamica sa. În primul rînd, adevărul, ca scop al cunoașterii apare abia la nivelul informației supraindividuale⁴. Teoriile științifice constituie, în acest context, forma principală de fixare riguros selectivă și obiectivizare socială a performanțelor cognitive ale indivizilor, și nu o simplă sumă mecanică a acestor performanțe.

Dimensiunea spirituală a subiectului, în diferitele sale ipostaze cognitive (limbaj, metodă, teorie) are o structură complexă, înglobînd structuri psihice izvorîte din funcția psihic-reflectorie a conștiinței, precum și structuri logice, izvorîte din funcția ei gnoseologică, logic-constructivă.

3. Relația gnoseologică obiect-subiect. Relația de tip gnoseologic între obiect și subiect angajează obiectul, ca obiect al cunoașterii și subiectul, ca subiect al cunoașterii. Înainte de a trece propriu-zis la discutarea acestei relații, este interesant de prezentat poziția relației respective în raport cu cele de tip ontologic și praxiologic, care, în fond, angajează aceiasi termeni (obiect și subiect).

In acest sens, considerăm că relația ontologică, ce acționează între subiect și obiect, luati ca „tipuri de existență“ (determinată, determinantă) reprezintă un cadru general pentru relațiile gnoseologică și praxiologică între obiect și subiect. În ceea ce privește relația praxiologică, aceasta se află în postura dublă de criteriu și de rezultat efectiv al relației gnoseologice: cunoașterea se desfășoară în baza exigențelor practiciei umane și se traduce în termeni concreți pentru această practică; dată fiind această interdependentă, adesea, în literatura filosofică marxistă, se vorbește despre „o relație unitară cognitiv-praxiologică“.

Relația gnoseologică între obiect și subiect este o sinteză de relații de la obiect la subiect sau de la subiect la obiect, care are ca aspecte principale, următoarele:

⁴ C. Popa, *Teoria cunoașterii—perspectivă semiotico-praxiologică asupra actului cunoașterii*, Edit. Științifică, București, 1972, pag. 40.

(a) reflectarea obiectului (material), ca obiect al cunoașterii în subiect ;
 (b) reconstrucția, de către subiect, a obiectului (material) ca existență cu sens pentru subiect ; (c) crearea, de către subiect, a obiectului (ideal) ca obiect în cunoaștere ; (d) suprimarea idealizării.

În consecință, subiectul se situează pe o poziție activă, prin excelență, în privința obiectelor ideale, care sunt creație cu sens și cu eficiență pentru subiect, în cunoașterea obiectelor (materiale). În al doilea rînd, pe fondul reflectării obiectului în subiect, în care obiectul este primordial, independent și distinct de reflectarea sa, are loc, de asemenea o acțiune de intervenție a subiectului, în sensul unei prelucrări preliminare a obiectului (re-construcție a existentului ca existent cu sens pentru subiect).

Și într-un caz, și în celălalt, se observă că nu realitatea obiectuală „se lasă“ sau „se dorește“ a fi cunoscută, ci subiectul, în virtutea unor scopuri precise, în ultimă instanță, practice, este cel care inițiază și controlează acest proces.

Relația gnoseologică între obiect și subiect, în dinamica sa, are un anumit moment *critic* (de limită), denumit de unii filozofi, (ex. G. Bachelard) *frontiera epistemologică*. Trebuie, în opinia sa, să se ia în considerare, integral, cîmpul cunoașterii, marindu-se o limită continuă de netrecut.

Considerăm că „frontiera“ trebuie interpretată nu ca o linie de demarcație rigidă, definitivă și absolută între subiect și obiect, ci ca o limită temporară, relativă și chiar stimulativă pentru subiectul uman, ca un *moment limitativ*. În cartea sa „Anti-Dühring“, Fr. Engels arăta că „gîndirea umană este, în aceeași măsură, suverană și nesuverană, iar posibilitățile sale de cunoaștere sunt, în aceeași măsură, nelimitate și limitate. Suverană și nelimitată, prin natura ei, prin menirea, prin posibilitatea, prin scopul ei istoric final ; nesuverană și limitată prin realizarea individuală și prin realitatea ei la fiecare moment dat“⁵.

Trebuie spus că regăsim în această „frontieră“ (dialectic interpretată) expresia unui anumit *antagonism* între subiect și obiect pe care îl vom numi „*antagonism constructiv*“. După cum arată J. Zeman, acest antagonism nu este limita cunoașterii noastre, ci, dimpotrivă, suportul și substanța sa : antagonismul ontologic se reflectă în antagonismul gnoseologic⁶. Antagonismul constructiv la care ne-am referit asigură dinamica cunoașterii, apropierea continuă a subiectului de lumea încă necunoscută (extensiv sau intensiv) a obiectului.

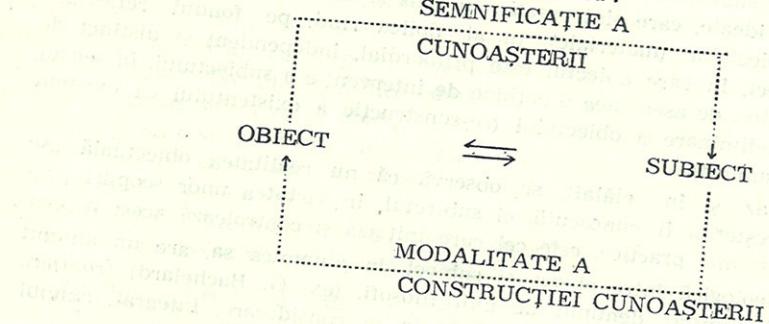
4) Relația gnoseologică și problema fundamentală a filosofiei. În cadrul „indisociabilității obiectului și subiectului“ se poate concepe *primatul* uneia dintre termenii relației sau nu ? Pentru Piaget, răspunsul la o asemenea întrebare este negativ ; în plan negenetic, primatul obiectului înseamnă sesizarea obiectului ca din exterior, fără activitatea sa proprie (ideile ar exista, astfel, în ele însese, transcendental sau imanent = platonism sau realism aristotelic) ; primatul subiectului, în același plan negenetic, ar însemna proiectarea de către subiect a cadrelor sale apriorice asupra realității, realitatea nefiind niciodată complet independentă de subiect = idealism, apriorism ; în plan genetic, aceste poziții, în interpretarea lui Piaget, au ca echivalente empirismul, respectiv pragmatismul sau convenționalismul.

⁵ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, în K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, vol. 20, Edit. politică, București, 1964, pag. 85—86.

⁶ J. Zeman, *Cunoaștere și informație*, Praga, 1962, 1962 (în limba cehă).

Considerăm însă că se poate vorbi de un primat gnoseologic al obiectului asupra subiectului, la nivelul semnificației globale a actului cognitiv. Cunoașterea are — ca semnificație — obiectul, este o cunoaștere, de către subiect, a obiectului.

În consecință, vom avea următoarea structură :

Datorită acestor două sensuri (primat „constructiv“ al subiectului asupra obiectului și primat „semnificativ“ al obiectului asupra subiectului), se poate acredita ideea *inexistenței unui primat gnoseologic absolut la nivelul relației obiect—subiect*, fapt care contribuie la elucidarea raportului relației gnoseologice cu problema fundamentală a filosofiei.

Problema fundamentală a filosofiei angajează un raport de maximă generalitate filosofică între materie și conștiință, între material și ideal.

Relația între subiect și obiect nu reproduce integral raportul material-ideal. În primul rînd, nu există o similitudine absolută a termenilor celor două relații, respectiv între termenii relației gnoseologice și termenii relației desemnate de problema fundamentală a filosofiei. Atât subiectul, cât și obiectul sunt luate, de regulă, ca sinteze ale materialului și idealului.

În al doilea rînd, cele două relații (material-ideal și obiect-subiect) nu coincid, întrucît problema fundamentală a filosofiei se formulează, principal, ca primat al materiei asupra conștiinței, în timp ce, în cadrul relației obiect-subiect, după cum am văzut anterior, nu se poate vorbi de un primat gnoseologic principal și absolut, al obiectului asupra subiectului (primordialitatea obiect/subiect acționând în dublu sens, în funcție de modalitatea de construcție a cunoașterii și de semnificația globală a actului cognitiv).

Problema fundamentală a filosofiei marchează *cadrul* în care se realizează relația gnoseologică și, în general, relația complexă între subiect și obiect.

Indiferent de ceea ce este în cadrul obiectului și cadrul în care se realizează relația obiect—subiect, se poate vorbi de un primat gnoseologic al obiectului asupra subiectului, în cadrul căruia obiectul este considerat ca fiind cauză sau cauză finală a cunoașterii, ceea ce înseamnă că cunoașterea este realizată de către obiect, și nu de către subiect.

În cadrul obiectului, cunoașterea este realizată de către obiect, și nu de către subiect. În cadrul subiectului, cunoașterea este realizată de către subiect, și nu de către obiect.

ANALIZA DE CONȚINUT — O METODĂ UTILĂ DE STUDIU A MASS-MEDIA

OCTAVIAN BUTOI, SORIN RĂDULESCU

1. *Utilitatea aplicării metodei în analiza presei.* În ultimii ani, studiile sociologice, psihologice, socioinformaționale, teoriei presei cu privire la rolul mass-media în lumea contemporană și la impactul ei asupra publicului, au înregistrat o proliferare crescândă, care au adus în centrul atenției problemele *evaluării* și *interpretării* eficacității tipului de comunicație de masă, în raport cu schimbările sociale semnificative ale contextului în care acționează acest „puternic centru de educație permanentă”¹. Problemele, departe de a fi soluționate, implică multiple aspecte cu caracter tehnic și metodologic, care fac apel, la rîndul lor, la necesitatea dezvoltării și nuanțării teoriei specifice a comunicației prin presă — ca domeniu analitic distinct. În ansamblul lor, strategile editoriale nu mai pot ignora, astăzi, importanța analizei textelor de presă și nici evaluarea modului în care publicul însuși percepse aceste texte, fiind necesară o confruntare științifică între „ofertă” și „cerere”, între intențiile producătorului de mesaje tipărite și exigențele cititorului. Reflectînd universul social al existenței umane, normele și valorile sociale, aspirațiile manifeste sau latente, atitudinile și sentimentele publicului cititor², analiza conținutului comunicării poate facilita, în mare măsură, evaluarea calității mesajelor și poate aduce date utile în sprijinul optimizării lor. Dacă în trecut, interpretarea excesiv sociologizantă a conținutului informațiilor a prevalat asupra celorlalte dimensiuni (psihosociologice, pedagogice etc.) ale analizei, în prezent, cercetătorii sunt tot mai conștienți de faptul că o interpretare complexă și multilaterală apare absolut necesară, analiza strict cantitativă, bazată pe evaluarea statistică a eficacității mesajelor, neputindu-se substitui unei analize calitative nuanțate.

Utilizarea științifică a acestui tip de analiză, care face parte integrantă din ansamblul metodelor și tehnicilor sociologice, implică o cunoaștere detaliată a procedurilor ei și a trăsăturilor care definesc etapele lor de aplicare, motiv pentru care considerăm necesară o abordare de ansamblu a tuturor acestor elemente.

2. *Convergențe multidisciplinare ale aplicabilității analizei de conținut.* Reprezentînd un domeniu de referință al cunoașterii sociologice, jurnalistice, psihosociologice și sociopedagogice, analiza comunicației de masă solicită, cu prioritate, evaluarea conținutului calitativ al mesajelor, a semnificațiilor lor latente, precum și măsurarea intensității receptării lor în diferite medii și grupuri sociale.

¹ Octavian Butoi, Sorin Rădulescu, *O analiză comparativă a rolului presei în sistemul educației permanente*, în „Analele Universității București”, seria Filosofie, anul XXXII, 1983, p. 94.

² Septimiu Chelcea, *Metode și tehnici de cercetare sociologică. Analiza de conținut*, București, Academia „Ștefan Gheorghiu”, Catedra de sociologie, O.D.I.S., 1980. p. 1.

Aceste sarcini revin, în egală măsură, editorului, sociologului, psihologului sau pedagogului, tuturor celorlalte categorii de specialiști și practicieni, interesați de multiplele aspecte ale raportului dintre comunicare, contextul social în care se desfășoară și reacția publicului față de această comunicare.

Studiul comunicatiei de masă nu reprezintă însă singurul domeniu de aplicare a analizei de conținut, condițiile în care se exercită aceasta întlnindu-se într-o serie de documente ale cercetărilor sociale și sociopsihologice, în textele răspunsurilor la întrebările deschise ale anchetelor, în materialele interviurilor, în datele metodelor proiective³, în alte documente cu conținut ziaristic sau științific.

Pentru sociolog, analiza de conținut reprezintă, dincolo de informațiile prețioase pe care le aduce, un mijloc de confruntare cu problema, deosebit de controversată astăzi, a validității și fidelității metodelor și tehnicilor sale de cercetare, în măsura în care acest tip de analiză ilustrează, cel mai bine, dificultățile epistemologice privind aprecierea caracterului obiectiv al cunoașterii cu caracter social. Dincolo de caracterul său desuet, această subliniere trasează cel puțin două direcții pentru analiza situației contradictorii în care se găsește, în prezent, metodologia sociologică: pe de o parte, progresele incontestabile datorate acumulării de noi tehnici și specializării celor deja existente; pe de altă parte, întrebările legitime privind capacitatea lor de validitate și adevarare la realitatea studiată și, mai ales, competența lor de a recolta date fidele. Această situație contradictorie capătă o semnificație simptomatică în cazul analizei de conținut, care, ca achiziție metodologică a ultimelor decenii, s-a născut din reacția sociologilor empiriști contra tradițiilor filosofiei sociale europene, ce substituia cunoașterii științifice, sistematice și obiective, analiza intuitivă și impresionistă a faptelor cu caracter social. În acest sens, analiza de conținut poate fi apreciată ca o metodă modernă, care se deosebește de metodele clasice ale „impresionismului metodologic“, prin caracterul standardizat și codificat al tehnicilor și procedurilor sale de evaluare, ca și prin capacitatea acestora de a produce informații asupra conținutului calitativ al textului.

Propunându-și tratarea textului din punct de vedere al evaluării unor teme mai semnificative, al prezenței sau absenței acestora, al înregistrării frecvenței unor simboluri sau al identificării unor conținuturi latente, metoda analizei de conținut răspunde exigențelor metodologice de tratare cantitativă și calitativă a documentelor și de depistare, pe această bază, a eficacității informațiilor cuprinse în ele.

3. Definiții. Răsfoind lucrările de profil, care și propun descrierea caracteristicilor principale ale analizei de conținut și evidențierea specificului ei metodologic, se pot observa multiple aprecieri nuanțate, definiții și evaluări care, fie că sunt contradictorii între ele, fie că se completează reciproc, converg în direcția ilustrării unei imagini comune asupra acestei metode. Singurul element cu care majoritatea metodologilor par să fie de acord este recunoașterea faptului că metoda analizei de conținut se aplică în scopul studierii, din punct de vedere calitativ, al conținutului unei comunicații. Pentru B. Berelson, de pildă, analiza de conținut este o „tehnică de cercetare pentru descrierea obiectivă, sistematică și calitativă al conținutului manifest al comunicației“⁴. Pentru H. Raymond, dimpotrivă, analiza de conținut este o metodă, care analizează mesajul atât din punct de vedere al înțelesului său

³ Septimiu Chelcea, *Idem*, p. 3.

⁴ Bernard Berelson, *Content analysis*, în *Handbook of Social Psychology* vol. I, Edit. Gardner Lindzay, Reading (Mass), Addison Wesley, 1954, p. 189.

manifest, cit și al celui latent⁵. R. König o consideră și el ca „metodă relativ recentă pentru a putea califica în mod sistematic și verificabil mesaje verbale și vizuale”⁶. În fine, M. Duverger o apreciază ca „metodă alcătuită dintr-o diversitate de procedee tehnice, reprezentând o formă particulară, simplificată și schematizată a semanticii cantitative, în scopul studierii comunicațiilor”⁷. În opinia celor mai mulți autori, ea nu reprezintă o simplă tehnică, ci un *ansamblu de tehnici* necesare interpretării și analizei științifice a comunicațiilor orale sau scrise. Apare deci, evident faptul că, în pofida acestei diversități de definiții, elementul cel mai comun îl constituie aprecierea unanimă a obiectivului aplicat a metodei: cercetarea conținutului comunicăției, a simbolurilor verbale, scrise sau vizuale, care intră în conținutul unui document sau al unei comunicații.

4. Raportul între cantitativ și calitativ în studiul mesajelor. Din punct de vedere al modului specific de abordare a conținutului mesajelor metoda analizei de conținut apelează, în cea mai mare măsură, la un tratament cantitativ și standardizat, prin intermediul căruia semnificațiile mesajului pot fi cuantificate și convertite în date științifice avind un caracter obiectiv. Clasind, ordonând și ierarhizând conținutul comunicăției într-un sistem de categorii și unități cantitative sau calitative apare posibilitatea depășirii simplului comentariu al textului și a pătrunde în intimitatea semnificațiilor sale implicate și a intențiilor nededeclarate ale autorului. „Analiza de conținut — subliniază A. Cazacu și I. Bădescu — ne permite să trecem de la *sensul literal* al unei acțiuni, cuvânt, frază, temă, imagine etc., la *sensul real* al acestora”, efectuând, în felul acesta, o „critică de interpretare”, care restituie *sensul real* al unui fapt social⁸. Din acest punct de vedere se și evidențiază deosebirea fundamentală între această metodă și metodele clasice de analiză a documentelor (istorică, literală, psihologică, juridică, sociologică și lingvistică), care cer cetează, fiecare, un anumit efect de referință (autenticitate, context social, caractere psihologice etc.), dar care solicită interpretări sensibile la impresia de moment, de unde și caracterul lor „impresionist”, subiectiv. Spre deosebire de aceste ultime metode, în cazul analizei de conținut: 1) ponderea analizei cade pe evaluarea *cantitativă*, care, având un caracter profund științific, cuantificat și standardizat, se substituie criticii impresioniste ce depinde prea mult de calitățile personale ale analistului; 2) baza de studiu o reprezintă un volum mare de documente (comunicații) cercetate în mod extensiv și intensiv, din punct de vedere al semnificației lor manifeste și latente; 3) texte supuse analizei nu sunt cercetate ca întreg, ci fragmentate și decupate în funcție de elementele gramaticale cele mai semnificative (cuvântul, propoziția, fraza), detașate de înlățuirea lor sintactică, dar corelate din punct de vedere al convergenței lor tematice⁹. Pe aceste baze, coeficientul de obiectivitate este mai mare, iar interpretarea apare independentă de personalitatea și motivațiile subiective ale analistului, permisind obținerea validității (acordul mai multor analiști și obținerea unor rezultate similare). Subliniind caracterul ei obiec-

⁵ Henri Raymond, *Analyse de contenu et entretien non-directif. Application au symbolisme de l'habitat*, în „Revue française de sociologie”, tome IX-2, avril-juin, 1968.

⁶ René König, *Analyse du contenu*, în *Sociologie*, (trad. de l'allemand), Paris, Flammarion, 1972, pp. 222—223.

⁷ Maurice Duverger, *L'analyse du contenu*, în *Méthodes des sciences sociales*, Paris, P.U.F., 1961, pp. 141—171.

⁸ Aculin Cazacu, Ilie Bădescu, *Metode și tehnici de cercetare sociologică. Ghid pentru lucrări aplicative*, București, Universitatea din București, Fac. de Istorie și Filosofie, 1981, p. 104.

⁹ Roger Pinto, Madeleine Grawitz, *Méthodes des sciences sociales*, deuxième édition, vol. II, Paris, Dalloz, 1967.

tiv și calitățile ei ca metodă științifică, R. Daval consideră analiza de conținut ca un „fel de aparat conceptual care oferă tuturor aceleiași informații“¹⁰. Într-un sens similar, Pinto și Grawitz enumera trei calități principale care o definesc: a) caracterul *obiectiv* (dat de statuarea unor reguli precise, care intrunesc acordul tuturor experților); b) caracterul *sistematic* (oferit de ordonarea și integrarea conținutului textului în categorii specifice de analiză) și c) caracterul *cantitativ* (imprimat de măsurarea și cuantificarea frecvenței temelor celor mai semnificateve)¹¹.

Dacă caracterul obiectiv al acestei metode pare să fie validat, în cea mai mare parte de accentul pus pe analiza cantitativă, totuși aspectul calitativ nu este eludat ci, dimpotrivă, apare completiv și complementar cu acel strict cantitativ. Majoritatea autorilor consideră, de altfel, că apariția metodelor de analiză cantitativă a documentelor nu înlocuiește pe cele de analiză calitativă, convertirea informației în indicatori cantitativi oferind posibilități deosebite pentru evaluarea conținutului calitativ al textului, motiv pentru care analiza de conținut este — în esență ei — o „metodă calitativ-cantitativă“. În mod evident, delimitarea prea tranșantă dintre cele două demersuri analitice apare contrabalansată de reciprocitatea relației dintre ele. Astfel, dacă analiza cantitativă se bazează, cu prioritate, pe măsurarea frecvenței unei teme sau pe repertorierea statistică a unor cuvinte sau alte simboluri lingvistice, analiza calitativă constă în compararea și evaluarea semnificațiilor implicate și în evidențierea prezenței sau absenței unei caracteristici (temă, cuvint, semnificație) anumite. În mod complementar, nivelul calitativ intervine și în cazul evaluării unor conținuturi latente ale mesajului, care scapă observației comune bazate pe o interpretare de „bun simț“, ce nu utilizează cuantificarea: în timp ce prin intermediul analizei cantitative putem număra și măsura distanța statistică a frecvenței unei teme în text, cu ajutorul analizei calitative putem efectua o evaluare critică de ansamblu. În felul acesta, analiza trimită la ceva dincolo de mesajul explicit, oferind nu numai informații despre mesaj, dar și despre emițător. Variatiile repetitive în continutul unui mesaj permit inferarea unor caracteristici și aspecte care privesc intențiile nemărturisite ale emițătorului. Majoritatea lucrărilor de metodologie subliniază diferența dintre cele două niveluri ale analizei prin modul în care fiecare dintre acestea apare cantonată într-un anumit domeniu de referință al studiului: în analiza cantitativă se pune accentul pe numărarea frecvenței unui ansamblu tematic, în timp ce în analiza calitativă se pune accentul pe evaluarea noutății, interesului și a valorii temei respective. În poftida caracterului său predominant cantitativ, metoda analizei de conținut este nevoită să apeleze, în mare majoritate a cazurilor, la avantajele de finețe și de detaliu ale nivelului său calitativ, care poate completa în mod fericit dimensiunea cantitativă. Eficiența ei depinde, în mare măsură, de modul în care se îmbină în cursul cercetării ambele demersuri analitice. (Continuare în numărul următor).

¹⁰ Roger Pinto, Madelaine Grawitz, *Méthodes des sciences sociales*, deuxième édition, vol. II, Paris, Dalloz, 1967.

¹¹ Roger Pinto, Madeleine Grawitz, *Idem*, p. 458.

DIALECTICA ȘI PRODUCEREA NOULUI

ION STROIE

Modul dialectic de a concepe nouul este el insuși nou în dezvoltarea gîndirii filosofice și metodologice. Înnoindu-se lumea și cunoașterea ei ,cu necesitate, se înnoiește și dialectica, adică modul dialectic. Acceptarea nouului în plenitudinea sa, ca determinație în ordinea universului, presupunea depășirea explicită a modului reducționist de gîndire. Cu alte cuvinte, acceptarea nouului viza un nou mod de a concepe legile : legile sunt în constituire, specifice, istorice. Prin urmare, dialectica este obiectivă și din această cauză este esența ireductibilă a lumii. A descoperi dialectica oricărei relații, deci caracterul dialectic universal al relațiilor echivalează cu a descoperi dialectica concretă, v.e, inepuizabilă.

Metafizica respingea ideea înnoirii și a nouului ca determinație universală, pentru că nu vedea, *epistemologic*, legea ireductibilă a producerii lui, varietatea la nivelul legii ; pentru că nu vedea, logic și metodologic, unitatea legilor prin diferențe și diferențele (=contrariile, opușii) opunîndu-se în unitate (=dedublînd pentru a obține Unul și opușii în același timp). A gîndi legea însăși ca înnoindu-se, iată ce nu putea admite gîndirea metafizică, reducționistă. Căci a gîndi legea sub specia înnoirii echivala cu a impune : a. un obiect cu legi deschise ; b. un subiect cu structuri apte să descifreze legile obiectului ; c. o relație nouă între subiect și obiect (=o relație de înnoire reciprocă, o relație dialectică, genetică) ; d. un nou concept de adevăr : conceptul epistemologic de adevăr dialectic. Istoria filosofiei ne face dovada luptei cu sine a gîndirii filosofice de a se deschide totalității dialectice, de a se înnoi în structurile sale, pe de o parte, de a contribui la înnoirea obiectului, pe de altă parte. Dacă metafizica reducea nouul la părțile lui componente prin anularea relațiilor care duceau la această „compunere“, dialectica, dimpotrivă, vede nouul prin relațiile care-l produc și-l mențin. Se poate vedea că accentul este mutat de pe lucruri pe relațiile care nu se „văd“, pe relațiile care cer forță construcțivă a gîndirii, dialectica ei specifică. Că lucrurile metafizicii sunt tot construite cu ajutorul unei epistemologii care refuză constructivitatea gîndirii este un adevăr care-i scapă ei, dar nu și dialecticii, iată ce nu înțeleg mintile dogmatice. Căci constructivitatea gîndirii se manifestă diferit în variantele modele epistemologice. Orice model epistemologic exprimă dialectica gîndirii, dar nu în orice model epistemologic avem conceptele dialecticii. Prin această ultimă afirmație vrem să evidențiem distincția relativă dintre dialectica conceptualui (=conceptelor) și dialectica spontană. Metafizica, la începuturile ei, respingerea nu atât *noul*, cît nouul postulat de concepțiile religioase și teologice ca ceva ce scapă determinării obiective, ca ceva în afara legilor naturii. A situa nouul într-o devenire obiectivă nu intră în vederile religiei. Dimpotrivă, el era considerat ca apanajul divinității, al voinei sale.

Dialectica privește noul nu ca pa ceva în sine, ci, dimpotrivă, ca pe ceva în ordinea devenirii, ca expresie a ei, ca pe împlinire concretă a ei; ca pe ceva în raport cu legile obiective, ca lege obiectivă specifică. Dialectica ar putea fi definită și ca metoda descoperirii și producerii noului. Noul absolut nu are sens, el trimițind înapoi la reducționismul care înghețe orice tentativă de diferențiere. Noul absolut nu are sens, pentru că el refuză depășirea și negația dialectică. Noul are istorie, iar istoria refuză absolutul închis. Noul este concret, se produce după legi obiective și din această cauză, în anumite limite, este previzibil. Refuzul noului în gîndirea modernă este continuarea modului fizicii clasice. Pe drept cuvînt, în „Noua alianță“ cu subtitul „Metamorfoza științei“. Ilia Prigogine și Isabelle Stengers afirmă despre limbajul fizicii clasice că acesta „a definit permanent o lume naturală din care omul era exclus (sau redus la ea și deci anulat — n.n.)“ (p. 118). Explicația acestui fapt: „La incepurile sale, dialogul experimental nu putea să pună decît probleme elementare; obiectele de referință a căror descriere a putut fi matematizată prin fizică, și care călăuzesc explorarea ei, precum mișcarea aștrilor și funcționarea mașinilor simple idealizate, aceste obiecte sunt de o simplitate deosebită și ele stau la baza lumii newtoniene profetizată de Laplace.“ (ibidem). Ce-i lipsește acestei lumi? „Complexitatea și istoria, aceste două dimensiuni lipsesc de asemenea din lumea contemplată de demonul lui Laplace“ (ibidem, p. 119). Construită după o vizuire reducționistă, iar nu oglindită în mod absolut obiectiv, natura dinamicii clasice este „o natură în același timp lipsită de memorie, lipsită de istorie și determinată în întregime de trecutul ei (nu se produce nimic nou în acest univers, nu se înnoiește nimic, iar sarcina demonului este de a observa — n.n.); este o natură indiferentă, pentru care orice stare este echivalentă, o natură fără relief, plată și omogenă, coșmarul unei neînsemnatăți universale. Timpul acestei fizici este timpul desfășurării progresive a unei legi veșnice, dată odată pentru totdeauna și exprimată în totalitate prin oricare din stările lumii“ (ibidem, p. 119). Caracterizând lumea lui Laplace ca și a lui Einstein ca una ce ține de o gîndire redusă la rolul unei simple oglinzi rătăcite în ea, cei doi autori scriu cu o mare forță de convinsgere: „Lumea lui Laplace ca și cea spre care aspiră Einstein este o lume simplă și străvezie, fără umbre, fără densitate, care apare ca total independentă de activitatea experimentală, de alegerea punctelor de vedere și de selecția proprietăților importante; în această lume, în calitate de locitor, participant al unei evoluții naturale, omul este de neconceput; în calitate de experimentator activ, care alege, manipulează, pune în scenă, comunică, discută și critică rezultatele obținute, el de asemenea a dispărut, s-a resorbit, devenind doar un punct: conștiința care cunoaște și contemplă o lume ce s-a predat și o lume fără mister. Punctul acesta însă este o rămășiță de o totală opacitate. El se află în obscuritatea impenetrabilă care constituie corelatul logic al unei lumi ce este complet luminată fiind fără relief, un punct în afara lumii, o sursă de lumină ce nu poate fi cunoscută“ (ibidem, p. 119). Într-o asemenea lume, adevărul nu numai că nu este posibil, dar nici nu este necesar. Și nu este necesar intrucât nu aduce nimic nou față de lumea dată din eternitate. Căci de vreme ce totul este de aflat despre ceva veșnic, însuși veșnicul postulat face imposibilă orice altceva, stă în afara adevărului. Și încă: de vreme ce omul ca produs al propriei sale istorii este scos din cîmpul cunoașterii, atunci a cui conștiință mai realizează oglindirea? Oglindirea legii veșnice a naturii veșnice? Mesajul unei asemenea lumi nu poate fi dădit absolut și dat odată pentru totdeauna. Dacă n-ar fi dat odată pentru totdeauna, atunci ar trebui să admitem complexitatea și istoria conștiinței. Dar o asemenea conștiință nu are ce căuta în această lume închisă, opacă la orice diferență. Cum se trece de la lumea fizică a

acestei fizici la adevărul despre ea (căci cum s-ar mai putea vorbi de fizica clasică dacă nu ar fi adevărată)? Răspunsul rațional nu-l găsim în cadrul ei. Noi concepte vor scoate gîndirea din „înfundăturile“ în care a dus-o metodologia fizicii clasice. Aceste concepte nu vor sublinia decît limitele determinate de un orizont epistemologic închis, iar nu de structura obiectului fizic. Limitele conceptelor clasice, de pildă, vor deveni intelibile cu ajutorul ireversibilității. Pe drept se arată că: „ireversibilitatea marchează limitele conceptelor de bază ale fizicii clasice și cuantice, ca de exemplu traectoriile sau funcțiile de undă. Aceasta nu înseamnă că legile fundamentale ale fizicii clasice sau cuantice devin false, dar ele reprezintă în unele cazuri o supraidealizare inaccesibilă oricărui experiment teoretic imaginabil. Acum vedem mai bine cum pătrunde timpul în descrierea lumii fizice. Într-adevăr, una dintre descoperirile remarcabile care au apărut în urma Renașterii mecanicii clasice în acest secol a fost aceea datorită căreia putem prevedea, în acest cadru conceptual, „întimplarea“, „haosul“ chiar la nivelul traectoriilor. Ca urmare vom pune deci întrebări noi. Începem să fim capabili să facem o legătură între imaginea statică a naturii și cea dinamică, legătura între *a fi* și *a deveni*.“ (ibidem, p. 33). Iar introducerea timpului în fizică duce la apariția unei noi unități între știință și filosofie, între științele fizice și cele umane sau metafizice (care ieșau din cadrul vechii fizici cu pretențiile ei universalist-reducționiste): „Dar odată ce s-a stabilit realitatea timpului, principala dificultate în realizarea unei unități noi între știință și umanistică a fost eliminată. Timpul, așa cum îl înțelege fizica, nu mai pune în opoziție (în opoziție absolută — n.n.) omul și natura. Nu mai avem de ales între libertatea „practică“ și determinismul „teoretic“. Fizica nu-l mai descrie pe mîine ca făcînd parte din azi (adică nu mai procedează reducționist, și prin aceasta deschide calea spre producerea nouului prin legi ele însele supuse constituiri, multiplicității și devenirii — n.n.)“ (ibidem, p. 40). Unitatea o aduce omul care se gîndește pe sine în perspectiva unui evoluționism dialectic, a unui evoluționism care nu înlătură specificul, ci îl instituie în dialectica și din dialectica polarităților. Nu-i lipsit de interes să arătăm că filosofia în ceea ce are ea permanent vine nu din cantonările în particular, în fizicul redus și cu acțiune reducționistă, ci din zborul larg și cuprinzător al gîndului unificator al diferențelor, al polarităților, din unitatea dinamică în centrul căreia se află gîndirea creațoare a omului, conștiința socială vie a oamenilor istorici și făuritori de istorie. Dacă pentru știință clasică ceasul a fost modelul naturii, iar pentru perioada revoluției industriale (secolul al XIX-lea) a fost motorul, atunci întrebarea este: cum va arăta modelul naturii pentru noi? Un răspuns se conturează astăzi din perspectiva noilor raporturi ale științei și filosofiei. Aceeași autor arată: „Probabil că suntem mai aproape de imaginile folosite de Platon cînd compara natura cu o operă de artă. În loc să definim știință prin opoziția dintre om și natură, vedem știință mai mult ca o comunicare cu natura (ibidem, p. 46). Dar noi nu putem scăpa așa de ușor de modul reducționist de a privi natura, deși noi comunicăm cu natură într-un mod nou. Căci reducționismul are o uriașă putere de a renăște din chiar datele noi ale cunoașterii. Și aceasta datorită faptului că de la știință la filosofie nu se trece automat, ci printr-un efort în care gîndirea filosofică trebuie să se angajeze cu mijloacele sale specifice, ireductibile. Aceeași autori, respingînd lumea dinamică de pe pozițiile dialecticii asumate din interiorul dialecticii cunoașterii moderne (cu conceptele ei ireductibile evidențiate cu ajutorul metodei dialectice moderne), scriu: „Dacă lumea este într-adevăr astfel încît un demon — adică oricum o ființă asemănătoare cu noi, posedînd aceleași cunoștințe, dar simțuri mai ascuțite și o mai mare putere de calcul — ar putea să-i calculeze atât viitorul cît și trecutul pornind de la observarea unei stări instantanee, dacă într-adevăr adevărul naurii este conținut în dinamică

și nimic nu deosebește calitativ sistemele simple pe care le putem descrie de acelea mai complexe pentru care ar fi nevoie de un demon, atunci lumea nu ar fi decit o imensă tautologie, eternă și arbitrară, tot atit de necesară și absurdă în fiecare din amănuntele sale, ca și în totalitatea sa. Așa sună sfidarea acestei științe moderne pe care ne-a lăsat-o moștenire veacul al XIX-lea și de a cărei vrajă trebuie să ne eliberăm". (ibidem, p. 120). Noua orientare a gândirii științifice se orientează în direcția admiterii dialecticii obiective a legilor și a principiilor: „La nivel macroscopic ca și la nivel microscopic, științele naturii s-au eliberat, aşadar, de o concepție îngustă asupra realității obiective care-și închipuie că trebuie să nege din principiu noutatea și diversitatea, în numele unei legi universale imuabile. Ele s-au eliberat de acea fascinație care ne reprezenta raționalitatea ca definitiv închisă, iar cunoașterea ca fiind pe cale de încheire. De acum înainte ele sunt deschise spre imprevizibil pe care nu-l mai consideră ca semn al unei cunoașteri imperfekte, al unui control insuficient. Științele naturii sunt deschise de acum dialogului cu o natură ce nu poate fi dominată dintr-o singură privire teoretică, ci doar explorată, cu o natură deschisă căreia și aparținem și noi, participând la construcția ei" (ibidem, pp. 388—389). Căci „săgeata timpului exprimă o proprietate obiectivă a materiei, existența unei „polarizări“ intrinsece“ (ibidem, p. 39). Încheind, vom spune că determinațiile dialecticii nu sunt un dat nemijlocit în științele naturii sau în cele sociale, pentru că nici adevărurile ei nu sunt un dat nemijlocit în adevărurile științei (atit timp cît menținem polaritatea știință filosofie). Dialectica reclamă eforturi constructive din dialectica subiect-obiect, iar nu o simplă mișcare de la știință la filosofie, de la adevărurile științei la adevărurile filosofiei, mișcare în care se produce un salt calitativ. Adevărurile dialecticii sunt noi în raport cu cele ale științei și din această cauză sunt ireductibile. De aceea cred că mereu trebuie subliniată tripla funcție a dialecticii: a. de cunoaștere (caracterul specific al adevărurilor ei); b. de metodă a cunoașterii (metodologie a producerii adevărului concret); c. de metodă a acțiunii raționale.

În obișnuitele considerații asupra dialecticii întâlnim o idee comună: reducerea dialecticii la adevărurile anumitor științe, la adevărurile istorice ale acestora, pe de o parte, sau la niște adevăruri care nu mai dau seama de istorie, de cunoașterea ei, pe de altă parte. Adevărul raport dintre dialectică și științe și are temeiul în dialectica adevărului, în dialectica determinațiilor polare ale cunoașterii. Adevărul științific ca și cel filosofic se constituie în dialectica subiect-obiect. Adevărul științific nu derivă nemijlocit din adevărul filosofic, după cum adevărul filosofic nu reprezintă simpla continuare a celui științific, continuare reglată de categoria cantității. Piaget a exagerat și a grești atunci cind a afirmat că adevărurile filosofice sunt o simplă dublare a adevărurilor științifice. Adevărul filosofic (nu uită că nici un moment că avem o dialectică a adevărului filosofic, deci o pluralitate la nivelul adevărului) ca și cel științific se apără și se promovează numai în măsura în care este construit. Adevărul filosofic nu este simplă mișcare mecanică a adevărului științific, ci depășirea lui calitativă, descoperirea dialecticii idealizărilor, pe de o parte, a obiectului cercetat, pe de altă parte. Dacă punem adevărul sub semnul ideii de noutate dialectică, atunci opozitiile dintre adevărul filosofic și cel științific sunt depășite. Adevărul este unul al opușilor dialecticii, unul în care gândirea se afirmă constructiv în raport cu obiectul.

*Abonamentele în țară se pot contracta la oficiile
P.T.T.R., agenții poștali și factorii poștali.*

*Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se
la ILEXIM Departamentul Export-Import Presă,
P. O. Box 136—137, telex: 11226 București,
str. 13 Decembrie nr. 3.*

Lei 35